

Knausgårds åpenbaring

En tematisk litterær analyse av kristne forestillinger og
apokalyptikk i *Morgenstjernen* (2020)

RELV350

VÅR 2023

HEIDI TEIGEN

Masteroppgave i religionsvitenskap

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Abstract

In the sixth and final volume of *My Struggle* (2011) the award-winning Norwegian author Karl Ove Knausgaard announced his resignation. In 2020, the author who's known for his genre-exceeding life writing literature, made a comeback. The contemporary novel *The Morning Star* (2020) is characterized by an uncanny atmosphere, and there are several disturbing signs and events that point in the direction of a coming disaster. At the same time as *apocalypticism* and *apocalypse* take on new secular meanings, Knausgaard draws on religious revelation texts and notions of judgment day. In this master thesis I examine which Christian notions and apocalyptic characteristics are used in *The Morning Star*, and how these can be interpreted as warnings of the end of the world. The thesis is a contribution to the interdisciplinary research field religion and literature and in my analysis, I make use of theoretical perspectives and methodological tools from both disciplines. In the analysis I draw especially on theoretical perspectives on apocalypticism and apocalyptic literature. Using a thematic literary approach, I examine signs and events that forewarn doomsday, notions of death and immortality, and the symbol of the morning star. I find that intertextual references and explicit addressing of John's Revelation and the Book of Genesis contribute to creating notions about a coming apocalypse. Knausgaard use fundamental Christian notions to create a narrative in which man, in various ways, defies God, which will invoke God's wrath. In addition to Christian apocalyptic notions, I also find that Knausgaard draw on secular apocalyptic notions. Apocalyptic narratives reflect the culture in which they are written and can be used as a tool for criticism. This is also something I find elements of in *The Morning Star*, as Knausgaard uses religious and secular apocalyptic notions to illustrate possible consequences of some of our times' actions.

Forord

Min interesse for skjønnlitteratur kan jeg i stor grad takke min tante Anne Kari for. Hun har gitt meg en rekke storslagne romaner opp igjen årene, og i julen 2021 lå *Morgenstjernen* under treet. Etter å ha lest den 666 siders lange religionsspekkede romanen visste jeg med en gang at det var denne jeg ville arbeide med i masterprosjektet. Jeg vil derfor først og fremst takke tante for julegaven, som markerte begynnelsen på dette lærerike, og til tider utfordrende, prosjektet.

Jeg vil også takke min medstudent Kristine som fulgte opp anbefalingen fra meg, og leste *Morgenstjernen*. Din genuine interesse og ditt engasjement har vært til stor hjelp i arbeidet med dette prosjektet. Det ville ikke vært det samme uten deg. Jeg vil også takke min kjære familie for oppmuntrende ord, trøst og god støtte det siste året. Til mamma, min aller største støttespiller, vil jeg rette en ekstra stor takk. Jeg vil også benytte anledningen til å takke Tara, som med gode råd, forståelse og et lyttende øre har hjulpet meg gjennom denne prosessen. Prosessen ville heller ikke vært det samme uten mine medstudenter på lesesal 317. Takk for gode minner, opplevelser og fem utrolig kjekke år på lektorstudiet.

En stor takk må også rettes til Sissel Undheim for spennende samtaler om religion og litteratur, gode innspill og din glødende interesse for fagfeltet. Den største takken går til min veileder Marie von der Lippe. Takk for god veiledning, motiverende ord og begeistring. Takk for at du har hjulpet meg å med å finne den røde tråden, og veiledet meg inn på rett spor. Takk for at du har heiet på meg gjennom hele denne prosessen, og for at du hjalp meg i mål.

Bergen, 15. mai 2022

Heidi Teigen

Innholdsfortegnelse

Abstract	III
Forord	V
1.0 Introduksjon.....	1
1.1 Religion og litteratur.....	1
1.2 Problemstilling	3
1.3 Oppgavens struktur	5
2.0 Bakgrunn	7
2.1 Religion og litteratur.....	7
2.1.1 Readymade.....	10
2.2 Hva er religion?	12
2.2.1 Religionsdefinisjon	12
2.2.2 Guder og makter	14
2.3 Religion og populærkultur	15
2.3.1 Hva er populærkultur?.....	15
2.3.2 Hvor plasseres <i>Morgenstjernen</i> ?	16
2.4 Karl Ove Knausgård.....	18
2.4.1 <i>Morgenstjernen</i> (2020).....	19
3.0 Teori	21
3.1 Apokalypse.....	21
3.1.1 Definisjon	23
3.1.2 Prototypeteori	24
3.2 Apokalyptikk	27
3.2.1 Hva er apokalyptikk?	27
3.2.2 Det apokalyptiske verdensbildet.....	29
3.2.3 Det apokalyptiske skiftet	30
3.2.4 Apokalyptikk i populærkulturen	32
3.2.5 Arbeidsdefinisjon.....	33
3.3 Skjønnlitteratur, narratologi og intertekstualitet	34
3.3.1 Apokalypse som narrativ modus.....	36
3.3.2 Unaturlig narratologi.....	37
3.3.3 Intertekstualitet	38
3.3.4 Intertekstuelle referanser til forestillinger om religion og vitenskap	40
4 Metode	42
4.1 Hermeneutikk og litterær analyse.....	42
4.1.1 Litterær analyse	43
4.2 Analyse og abduktiv tilnærming.....	45
4.2.1 Tematisk analyse.....	46
5.0 Analyse og diskusjon.....	49
5.1 Beskrivelse av materialet.....	50
5.2 Tegn og hendelser som fungerer som frempek om en kommende apokalypse.....	51
5.2.1 Dyrene og forandring i det uforanderlige.....	51
5.2.2 Været som varsel	53
5.2.3 Åpenbaring av fremtidige hendelser	55
5.2.4 Epletre og hoggorm.....	57

5.3 Død og udødelighet	58
5.3.1 Bevissthet om døden	60
5.3.2 Udødelighet	61
5.3.3 Døden som et gode	63
5.4. Morgenstjernen i <i>Morgenstjernen</i> (2020)	65
5.4.1 Den nye stjernen	66
5.4.2 Vitenskapelige forklaringer	68
5.4.3 Morgenstjernens dobbeltreferanse	71
5.4.4 Det har begynt	73
6.0 Avsluttende diskusjon og veien videre	77
6.1 Apokalyptiske forestillinger	77
6.1.1 En kommende apokalypse	80
6.2 Veien videre	81
Referanser	83

1.0 Introduksjon

*I de dagene kommer menneskene til å søke døden,
men ikke finne den. De skal lengte etter å få dø,
men døden skal flykte fra dem.*

Slik lyder epigrafen i Karl Ove Knausgårds roman *Morgenstjernen* (2020). Dette er et direkte sitat fra Johannes' åpenbaring kapittel ni vers seks, men i romanens epigraf står det skrevet uten referanse. Romanen handler om en tid hvor mørke krefter settes fri, og en ny stjerne som dukker opp på himmelen: «Noe forferdelig kom til å hende. Det var det den sa. Noe forferdelig kom til å hende» (Knausgård, 2020, s. 338). Knausgård, som er kjent for sin sjangeroverskridende virkelighetslitteratur, plasserer romanens handling i samtidens Bergen. Den nye stjernen er kun ett av flere urovekkende tegn som peker i retning av en nært forestående katastrofal hendelse. For å forsterke fornemmelsen om en kommende dommedag, spiller Knausgård på overnaturlige elementer, mystikk og religiøse forestillinger. En romans epigraf fungerer som en ledetråd for hvordan handlingen skal forstås, og det verset Knausgård har valgt for *Morgenstjernen* er ingen tilfeldighet. Verset er hentet fra Johannes' Åpenbaring: *Apokalypsen*.

1.1 Religion og litteratur

Religion er en innarbeidet del av vår kultur, og religiøse tema og symboler har alltid blitt brukt i skjønnlitteratur, både som tydelig inspirasjonskilde og skjulte referanser (Sky, 2015, s. 18–19). Intertekstuelle referanser til religiøse forestillinger gir den litterære fortellingen flere lag, og de åpner opp for en engasjerende og forlenget tolkningsprosess. Religionens plass i litteratur, og det mangefasetterte forholdet mellom religion og tekst, er en sentral tematikk i forskningsfeltet religion og litteratur. Det tverrfaglige forskningsfeltet religion og litteratur favner et vidt spekter av religiøse uttrykk og litterære tekster (Jasper, 2009, s. 122). Det arbeides med spørsmål knyttet til sammenhenger mellom religion og litteratur, og hvordan religion kommer til uttrykk i tekst. Skjønnlitteratur er en av sjangerne som undersøkes. Denne typen litteratur er mer enn bare underholdning, og den kan gi verdifull informasjon om den perioden teksten er skrevet i. Hva skjønnlitterære tekster kan fortelle om religiøse strømninger og religionsforståelse i en avgrenset tidsperiode, er noe blant andre religionsviter Dirk Johannsen har forsket på. I sin artikkel «On elves and freethinkers: criticism of religion and the emergence of the literary fantastic in Nordic literature», undersøker han religionskritikk

og forholdet mellom religion og skjønnlitteratur på slutten av 1800-tallet gjennom en case-studie av Arne Garnborgs dikt *Haugtussa* (1895) (Johannsen, 2018). Johannsen trekker blant annet frem hvordan litteraturens utvikling, fra litterær realisme til det litterære fantastiske, spilte en sentral rolle i prosessen hvor forståelsen av religion endret seg på slutten av 1800-tallet. Hva skjønnlitteratur kan fortelle om religiøsitet og religioners posisjon i vår samtid, er noe blant andre religionshistoriker Jeanette Sky har undersøkt. I sin bok *Religion og fortelling – fra Ingmar Bergman til Harry Potter* utforsker hun hvordan skjønnlitterære tekster reflekterer sin samtids forhold til religiøse uttrykk (Sky, 2015). Sky undersøker også hva som skjer når religion trer ut av sine teologiske rammer, og hvordan religiøse forestillinger fungerer som intertekstuelle fortellinger. Hun finner at særlig kristendom er overalt i den vestlige kulturen, og spør avslutningsvis hva norske forfatteres nye interesse for Bibelen skyldes (Sky, 2015, s. 243). I forskning på religion og litteratur med litteraturvitenskap i framsetet, er det skjønnlitterære språkets formidling av religiøse spørsmål et sentralt tema. Et eksempel på dette er boka *Tro på litteratur: religiøse vendinger fra Dante til Derrida, Fosse og Knausgård*, hvor forfatterne undersøker hvordan det skjønnlitterære språket, uavhengig av tid, iscenesetter eksistensielle og religionsfilosofiske spørsmål (von der Fehr & Løvlie, 2013).

Karl Ove Knausgårds forfatterskap har vekket interesse hos forskere på religion og litteratur, både nasjonalt og internasjonalt. I Knausgårds andre roman, *En tid for alt* (2004), brukes Bibelens fortellinger i en sekulær kontekst. Romanen har vært utforsket av blant annet Sky, og i sin bok undersøker hun hva som skjer når hellige tekster leses utenfor sine teologiske rammer (Sky, 2015, s. 99). Knausgårds autofiksjonelle seksbindsverk *Min kamp* (2009–2011) har særlig blitt undersøkt. I 2015 samlet en gruppe internasjonale kryssdisiplinære forskere seg for å diskutere religiøsitet i *Min kamp*. Forskergruppen ville undersøke hvordan Knausgård eksplisitt tematiserer religiøse emner og kunstverk, men også den diffuse skildringen av religiøsitet. Videre var de interessert i hva lesningen av seksbindsverket kunne fortelle om vår samtids religiøsitet. Etter flere år med jevnlig møter, kulminerte arbeidet i essaysamlingen *The Abyss or Life Is Simple: Reading Knausgaard writing religion* (Bender et al., 2022). Litteraturviter Tom Egil Hverven har også interessert seg for hva Knausgårds romaner kan fortelle om vår samtids religiøsitet. I 2022 ga han ut boka *Å lese etter troen. Forsøk om norsk litteratur på 2000-tallet*. Her undersøker han sentrale nyere norske romaner og dikt, for å kunne si noe om religiøsitetens utvikling i Norge de siste 50 årene. Hverven mener at det ikke er like stor berøringsangst for det religiøse, og at dette kommer til uttrykk i den norske samtidslitteraturen. I tillegg til å undersøke *Min kamp*, undersøker han også

Morgenstjernen. Her trekker han blant annet frem hvordan Knausgård lar romankarakterene reflektere over Den norske kirkes tro (Hverven, 2022, s. 199). *Morgenstjernen* har også vekket interesse hos andre forskere, blant annet religionsfilosof Marius Timmann Mjaaland. I sin artikkel «Ecophilosophy and the Ambivalence of Nature: Kierkegaard and Knausgård on Lilies, Birds and Being», undersøker han romanen i lys av økokritikk og økofilosfi (Mjaaland, 2021). Litteraturviter Rikke Andersen Kraglund har også publisert en rekke artikler om Knausgårds forfatterskap, og i 2022 publiserte hun artikkelen «Morgenstjernens apokalypse: Science Fiction, Dommedag og Karl Ove Knausgård». I denne artikkelen utforsker hun blant annet overnaturlige og apokalyptiske motiver i *Morgenstjernen*, og hvordan leseren inviteres til å reflektere over romanens handling i lys av vår samtid (Kraglund, 2022). *Morgenstjernen* er også et av flere litterære verk som utforskes i antologien *Naturen som gave? Tvisyn på naturen i nordisk litteratur*. Her diskuteres romanen blant annet i lys den nye tidsalder, antropocen, og hvordan *Morgenstjernen* utvikler sitt apokalyptiske premiss (Iversen, Mjaaland og Oxfeldt, 2023).

«With this volume we invite our readers to read and write with us. About Knausgaard and Karl Ove- and also about religion», skriver Courtney Bender og den intradisiplinære forskergruppen i sin essaysamling om Knausgårds forfatterskap (Bender et al., 2022, s. 19). Mitt masterprosjekts overordnede formål er å være et bidrag til forskningsfeltet religion og litteratur, og særlig til forskning på religion i Knausgårds skjønnlitterære tekster. Videre skal jeg gjøre rede for prosjektets problemstilling, forskningsspørsmål og oppgavens struktur, før jeg i neste kapittel skal presentere forskningsfeltet nærmere.

1.2 Problemstilling

Oppgavens formål er å undersøke religiøse forestillinger i Karl Ove Knausgårds roman *Morgenstjernen*. Det er et omfattende materiale med en handling som rommer alt fra mytologiske vesener og religiøse dødsforestillinger, til satanisme og naturreligion. Følgende er det flere religiøse forestillinger som ville vært interessante å undersøke, og flere teoretiske perspektiver som ville vært fruktbare innganger. I dette masterprosjektet har jeg valgt å undersøke materialet ved bruk av teoretiske perspektiver på apokalyptikk. *Morgenstjernen* kan forstås å være en apokalypseroman, og handlingen er full av tegn på en nært forestående dommedag. Apokalyptikk omhandler både religiøse og sekulære apokalyptiske forestillinger, og gjennom en apokalyptisk tilnærming kan jeg identifisere, analysere og diskutere de ulike

apokalyptiske forestillingene i materialet. Den apokalyptiske inngangen gjør det også mulig å diskutere materialet i lys av samtidens apokalyptiske forestillinger, som er særlig interessant da *Morgenstjernen* er en samtidsroman.

I dette masterprosjektet har jeg også valgt å undersøke kristne forestillinger i materialet. Dette er en nødvendig avgrensning med hensyn til prosjektets omfang og materialets størrelse. Ved å avgrense hvilke religiøse forestillinger jeg skal undersøke, får jeg mulighet til å gå i dybden i materialet. Det vil også være særlig interessant å undersøke kristne forestillinger ved bruk av teoretiske perspektiver på apokalyptikk, nettopp fordi apokalyptikk i all hovedsak knyttes til jødisk-kristne litterære tekster. *Morgenstjernen* inneholder en rekke intertekstuelle referanser til Bibelen, og Knausgård skriver selv at: «Bibelen er fortsatt den viktigste teksten som er skrevet, tanker og bilder derfra styrer fortsatt vår oppfattelse av virkeligheten, samtidig som det er en av de eldste tekstene vi har, og dermed en av de mest fremmede» (Knausgård, 2011, s. 67). Det er også den siste boken i Det nye testamentet, Johannes' Åpenbaring, som forstås som prototype for den litterære sjangeren apokalypse (Newsom, 2016, s. x).

For å undersøke kristne forestillinger og apokalyptikk i Knausgårds roman *Morgenstjernen*, har jeg kommet frem til følgende problemstilling for oppgaven:

Hvilke kristne forestillinger og apokalyptiske kjennetegn brukes i *Morgenstjernen* (2020), og hvordan kan disse fortolkes som varsler om verdens undergang?

Det vil også være interessant å se nærmere på hvordan apokalyptiske forestillinger fungerer som virkemidler for å skape en uhyggelig stemning i romanen. Begrepet «apokalyptikk» har tradisjonelt sett referert til religiøse forestillinger om dommedag, men i nyere tid blir begrepet mer og mer brukt om sekulære forestillinger om universelle katastrofer og utslettelse av menneskeheten. Det vil derfor også være interessant å se nærmere på hvordan Knausgård gjør bruk av både religiøse og sekulære apokalyptiske forestillinger for å underbygge tegnene som peker mot endetiden. *Morgenstjernen* handler om en tid hvor mennesker, på mirakuløst vis, overlever alvorlige skader. Dødens fravær føyer seg inn i rekken av urovekkende elementer, og det er opp til leseren å tolke årsaken til fraværet. Det er derfor interessant å undersøke hvordan intertekstuelle referanser til kristne grunnforestillinger og dagens legevitenenskapelige fremskritt bidrar til å forsterke fornemmelsen om en kommende dommedag. Overnaturlige og religiøse forklaringer, versus vitenskapelige og rasjonelle forklaringer, illustreres gjennom

romankarakterenes ulike virkelighetsforståelser. Spenningen mellom de ulike perspektivene kommer også frem i lys av den nye stjernen som dukker opp på himmelen. Stjernen er noe alle karakterene ser, men opplever forskjellig, og det vil være interessant å se nærmere på stjernens funksjon i romanen. I tillegg til å referere til romanens tittel, refererer morgenstjernen også til Bibelens dobbeltreferanse til Jesus og Lucifer. Slik får den nye stjernen en religiøs valens, og dette er også noe som vil være interessant å undersøke i masteroppgaven. Jeg vil derfor utdype problemstillingen gjennom følgende forskningsspørsmål:

- 1) Hvilke tegn og hendelser fungerer som frempek om en kommende apokalypse?
- 2) Hvordan fremstilles død og udødelighet?
- 3) Hva symboliserer morgenstjernen i *Morgenstjernen* (2020)?

For å forsøke og besvare oppgavens problemstilling og forskningsspørsmål har jeg valgt å gjøre en tematisk litterær analyse av *Morgenstjernen* (2020). Videre skal jeg gjøre rede for oppgavens struktur, og innholdet i de ulike kapitlene.

1.3 Oppgavens struktur

I denne masteroppgaven skal jeg gjennom seks kapitler, inklusivt dette, undersøke kristne forestillinger og apokalyptiske kjennetegn i *Morgenstjernen*. Formålet med oppgaven er både å undersøke hvilke kristne forestillinger og apokalyptiske kjennetegn som brukes i romanen, og hvordan disse kan fortolkes som varsler om verdens undergang.

I kapittel to gjør jeg rede for bakgrunnen for masterprosjektet, og plasserer oppgaven i en forsknings- og samfunnskontekst. Her presenterer jeg tidligere forskning på religion og litteratur, samt religion og populærkultur. Videre undersøker jeg ulike perspektiver på religion, og presenterer et utvalg religionsdefinisjoner. Avslutningsvis presenterer jeg forfatteren av *Morgenstjernen*, Karl Ove Knausgård.

I kapittel tre presenterer jeg sentrale teoretiske perspektiver som ligger til grunn for analysen. Her er særlig apokalyptikk og den litterære sjangeren apokalypse sentralt, men også teori om intertekstualitet, unaturlig narratologi og antakelser om forholdet mellom religion og vitenskap. Masterprosjektet mitt plasseres innenfor det tverrfaglige forskningsfeltet religion

og litteratur, og det har vært nyttig å gjøre bruk av teori fra både religionsvitenskap og litteraturvitenskap.

I kapittel fire presenterer jeg hvilke metoder jeg har valgt å benytte meg av i masterprosjektet, og argumenterer for hvorfor dette er egnede metoder. Materialet jeg skal analysere er en skjønnlitterær tekst, og jeg har derfor valgt å gjøre en tredelt tematisk litterær analyse. Videre har jeg utviklet temaene gjennom en hermeneutisk lesning av materialet og en abduktivinspirert tilnærming til analyseprosessen.

I kapittel fem analyserer og diskuterer jeg *Morgenstjernen*. Innledningsvis beskriver jeg materialet, og deretter gjør jeg en tematisk litterær analyse av romanen. Analysen er delt inn i temaene; Tegn og hendelser som fungerer som frempek om en kommende apokalypse, død og udødelighet, og morgenstjernen i *Morgenstjernen* (2020).

I masteroppgavens sjette og siste kapittel oppsummerer jeg analysen, og trekker frem sentrale funn som belyser prosjektets problemstilling og forskningsspørsmål. Avslutningsvis retter jeg blikket mot forskningsfeltet religion og litteratur, og videre forskning.

2.0 Bakgrunn

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for bakgrunnen for masterprosjektet, og plassere oppgaven i en forsknings- og samfunnskontekst. Innledningsvis vil jeg utforske forskning på religion og litteratur. Det tverrfaglige forskningsfeltet har i stor grad vært preget av teologi og en vestlig kontekst, men i nyere tid har religionsvitenskap og religiøs mangfold blitt en større del av studiet. Videre vil jeg undersøke ulike definisjoner av religion, forskning på religion og populærkultur, og hva som kjennetegner populærkultur. Avslutningsvis vil jeg presentere Karl Ove Knausgård, og romanen *Morgenstjernen* (2020).

2.1 Religion og litteratur

Religionsviterne Ingvild Sælid Gilhus og Lisbeth Mikaelsson beskriver skrivekunstens oppfinnelse som en skjellsettende begivenhet for menneskeheten (Gilhus & Mikaelsson, 2013, s. 11). Oppfinnelsen av skrivekunsten har endret kulturer på avgjørende vis, og i kapitlet «Religion, tekst og skrift» trekker de også frem at skrift gir oss en unik tilgang på fortidens religioner (Gilhus & Mikaelsson, 2013, s. 11). Forholdet mellom tekst og religion er mangefasettert, og religiøse tekster gir både opphav til, og er innvevd i, sosiale og kulturelle prosesser (Gilhus & Mikaelsson, 2013, s. 19–20). Religionsvitenskap startet som et tekstorientert studium med arkaiske, antikke og klassiske tekster i fokus. Senere utviklet det seg til å bli et kulturfag som inkluderer alle religioner, på alle steder, til alle tider (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 9–10). Interessen for tekst forsvant imidlertid ikke, men bidro blant annet til fremveksten av det tverrfaglige forskningsfeltet religion og litteratur.

I antologien *The Cambridge Companion to Literature and Religion*, gir engelskprofessor Susan M. Felch en introduksjon til forskningsfeltet (Felch, 2016). Hver for seg, er både religion og litteratur svære akademiske felt. Satt sammen, som et tverrfaglig forskningsfelt, inviteres akademikere til å undersøke alle litteraturhistoriske perioder, all nasjonallitteratur og alle sjangre, i forhold til et mangfold av religiøse tradisjoner (Felch, 2016, s. 2). Fusjonen av de to akademiske feltene har ikke vært uproblematisk, og som i alle studier som omhandler religion, er spørsmålet om religionsdefinisjon utfordrende også i dette studiet. Det vil jeg komme tilbake til senere. I tillegg til religionsdefinisjonsproblematikk, nevner Felch flere andre utfordringer i forskningsfeltet religion og litteratur:

What precisely constitutes the relationship between the two terms? Should we talk, for instance, about religion and literature, about literature and religion, or about religion in literature, to name just three possibilities? Are we interested in a religious reading of a literary text? A theological reading? A literary reading of a sacred text? An exposition of the ways in which a religious culture has shaped a particular author or text? A theologically inflected literary theory or cultural criticism? All of these approaches and more have been embraced – and rigorously critiqued – under the generous rubric of “the study of literature and religion”. (Felch, 2016, s. 3)

De utfordringene Felch beskriver, er utfordringer jeg selv har støtt på i mitt arbeid med religion og litteratur. Hun beskriver også to karakteristikk ved forskningsfeltet i dag som jeg kjenner igjen, nemlig en overvekt av engelskspråklige tekster i academia og en helning mot tekster og teorier som er influert av vestlig kristendom og dens arv (Felch, 2016, s. 4).

Forskning på religion og litteratur begynte så smått for rundt 70 år siden. I 1950 ble det første emne om teologi og litteratur tilbudt på Chicago universitet, og *The conference on christianity and literature* ble formelt organisert i 1956 (Felch, 2016, s. 3). Det første tidsskriftet dedikert til forskningsfeltet, *NDEJ: A Journal of Religion in Literature*, ble etablert i 1977, før tidsskriftet *Religion & Literature* overtok i 1984. *Religion & Literature* kommer ut tre ganger i året, og formålet til tidsskriftet er å være en arena for diskusjoner om de mange måtene religion og litteratur er involvert i, og formet av hverandre. Tekstene som publiseres skal være innovative bidrag som «...explores the relations between two crucial human concerns: the religious impulse and the literary forms of any era, place, or language» (*Religion & Literature Journal*, u.å). På 1980-tallet hadde den jødisk-kristne tradisjonen et kulturelt hegemoni i Vesten, og da *Religion & Literature* ble etablert var det gitt at studiet av religion og litteratur kun handlet om kristendom og bibelske tradisjoner. I dag lever vi i en mer kompleks religiøs og kulturell interaktiv verden, og studiet inkluderer et mangfold av religiøse tradisjoner, samt spiritualitet (Jasper, 2009, s. 122). I tillegg har forskerne utvidet sin forståelse av tekst, og begynt å utforske kreative tekster (Jasper, 2009, s. 121). I 1987 kom den første utgaven av tidsskriftet *Literature and Theology* ut (Felch, 2016, s. 4). Tidsskriftet skal være et ikke-konfesjonelt forum for tekstanalyse og teoretisk spekulasjon, og oppmuntrer til utforskninger av hvordan religion er innebygd i kultur (*Literature and Theology*, 2022). Selv om tidsskriftet bygger på en bred forståelse av begrepet teologi, viser en rask titt i tidsskriftets nyeste utgave at alle de syv bidragene i utgaven handler om kristendom.

Begrepene religion og teologi, da særlig forskjellen mellom de to, kan tidvis gjøre det vanskelig å navigere i forskningsfeltet religion og litteratur. Begrepene, som kan ha svært ulik betydning, brukes ofte om hverandre, særlig i det teologiske fagfeltet. På samme måte som med begrepet religion, er det heller ikke enighet om hvordan begrepet teologi skal defineres. Begrepet teologi stammer fra det greske *theologia*, og ble først brukt innenfor kristendommen for å beskrive gudelære (Cush, 2009, s. 17). I dag finner vi flere teologidefinisjoner som er i samsvar med begrepets historiske opphav, som «... the systematic reflection on God and belief in God, by Christians for Christians» (Thatcher, 1997, s. 75). I motsatt ende finner vi brede definisjoner av teologi, hvor alle religioner er inkludert, ikke bare kristendom. Et eksempel på dette er «...theology at its broadest is thinking about questions raised by and about the religions» (Ford, 2005, s. 60). Selv om noen brede teologidefinisjoner forsøker å romme alle religioner, hevder religionsprofessor Denise Cush at teologi fremdeles forstås å handle mest om kristen lære (Cush, 2009, s. 18). I antologien *Theology and Religious Studies in Higher Education: Global Perspectives*, tar Cush for seg forholdet mellom religionsvitenskap og teologi. Religionsvitenskap vokste ut ifra teologi, og har siden den tid jobbet hardt for å være et adskilt studium (Cush, 2009, s. 19). Innenfor religionsvitenskapen er det et mangfold av religioner som er i fokus, heller enn bare én. Kristendommen behandles på lik linje med andre religioner, og det legges mer vekt på hvordan religioner har utviklet seg i en interreligiøs kontekst (Cush, 2009, s. 24). Teologi skal være et ikke-konfesjonelt studium, og det stilles ikke krav til kristen tro for å studere teologi. Likevel mener Cush at de som studerer teologi sannsynligvis er troende. Avslutningsvis skriver hun:

Theology does still retain its overtones of confessionalism, theism, Christianity, and privileging written doctrine over lived praxis, and perhaps more significantly, thinking about the questions raised by religions from one particular perspective, rather than trying to take account of as diverse a range of perspectives as possible. (Cush, 2009, s. 27)

Hun mener det er problematisk at begrepet teologi ikke har klart å løsrive seg tilstrekkelig fra dets konfesjonelle kristne historie (Cush, 2009, s. 18). Følgende må vi være bevisst på at det kan være forskjeller på fagfeltet religion og litteratur, og fagfeltet teologi og litteratur. Flere forskere, deriblant teologen David Jasper, skriver innenfor både religion og litteratur, og teologi og litteratur. I artikkelen «A study of literature and religion: A British perspective»,

publisert i tidsskriftet *Religion & Literature*, skriver Jasper «...we do not claim to be experts in a particular field or subject called “religion and literature” » (Jasper, 2009, s. 120). Han mener forskningsfeltet ikke har noen klare rammer, men at det er et tverrfaglig forskningsfelt hvor forskerne søker å kombinere og balansere litterær tolkning og teologisk refleksjon. Jasper bruker begrepene religion og teologi om hverandre gjennomgående i artikkelen, uten å problematisere dette nevneverdig. Det kan være et resultat av at religionsvitenskap har hatt et større behov for å distansere seg fra teologi, enn teologi har hatt for å distansere seg fra religionsvitenskap (Cush, 2009, s. 19).

Susan M. Felch nevner flere utfordringer innenfor forskning på religion og litteratur, særlig knyttet til forholdet mellom de to begrepene. Skal vi snakke om religion og litteratur, eller litteratur og religion? Er vi interessert i en religiøs lesning av en litterær tekst, eller en litterær lesning av en hellig tekst? (Felch, 2016, s. 3). Som tidligere vist virker det skjønnlitterære språkets formidling av religiøse spørsmål å være et sentralt tema i forskning på religion og litteratur med litteratur i fremsete. I boka *Tro på litteratur: religiøse vendinger fra Dante til Derrida, Fosse og Knausgård*, legges det vekt på det skjønnlitterære språkets formidling av religiøsfilosofiske spørsmål. Forfatterne har en sterk tro på litteraturens potensial, kraft og muligheter, den åpner et rom hvor vi kan være i kontakt med noe som vi ikke fullt ut kan forklare, begripe eller ha kunnskap om, men som vi fornemmer beveger seg i vår tilværelse (von der Fehr & Løvlie, 2013, s. 9). Et annet eksempel er boka *Å lese etter troen. Forsøk om norsk litteratur på 2000-tallet*, hvor Hverven undersøker hvordan tro fremstilles i norske forfatters skjønnlitterære verk (Hverven, 2022, s. 10). Det kan virke som det også her er en helning mot tekster som er influert av vestlig kristendom og dens arv. Dette kan forklares med at «... all litteratur, all kunst, alle kulturuttrykk står i relasjon til andre både samtidige og tidligere kulturuttrykk ...» (Sky, 2011, s. 268). Ettersom nevnt forskning er fra en vestlig kontekst, er det naturlig at de skjønnlitterære verkene er influert av vestlig kristendom.

2.1.1 Readymade

Religionshistoriker Jeanette Sky har undersøkt kristendommens plass i Norge og Sveriges kulturelle arv. Sky forklarer at nettopp fordi alle kulturelle uttrykk står i relasjon til tidligere og samtidige kulturuttrykk, vil «... enkelte nisser, i dette tilfelle religiøse, mytologiske eller symbolske nisser, blir med på lasset» (Sky, 2011, s. 268). Det vil si at samtidens kulturelle uttrykk kan bli influert av tidligere religiøse forestillinger, eksempelvis kristendommens. I boka *Religion og fortelling. Fra Ingmar Bergman til Harry Potter*, undersøker Sky hvordan

religion er til stede innenfor samtidens sekulære rammer (Sky, 2015, s. 28). Religion forstås her som «... del av en større kulturell diskurs eller fortelling, der religiøse ideer og trossystemer sameksisterer og blander seg med sekulære elementer og forestillinger» (Sky, 2015, s. 23). Selv om vi befinner oss i en periode der kristendommen har mistet sin naturlige posisjon som den normative store fortellingen i kulturen, finner Sky at religion, særlig kristendom, synes å være overalt i kulturen. Dette kan forklares av at religion og religiøse fortellinger ikke bare er til stede i samfunn hvor den har stor bindingskraft, de er også til stede i samfunn hvor store deler av bindingskraften har gått tapt. Hun hevder derfor at:

... religioner er mer eller mindre bindende fortellinger i en gitt kultur. Dette betyr at selv om enkelte religioner fra tid til annen mister sin bindende kraft på mange menneskers liv, kan de likevel leve videre i en ikke-bindende form, gjennom forskjellige andre fortellinger i kulturen. (Sky, 2015, s. 18)

Religiøse fortellinger kan skape fellesskap, identitet og tradisjon, men de kan også uttrykke makt ved å fremme utvalgte livsmønstre og sosiale grupper som «bedre» enn andre. Når slike fortellinger blir internalisert av flere i samfunnet kan fortellingene virke som kraftfulle ideologier, og religion får følgende en bindende kraft (Sky, 2015, s. 17–18).

Sky mener at religiøse fortellinger fremdeles er til stede i sekulære samfunn fordi de lever videre gjennom andre fortellinger i kulturen. Religion og religiøse fortellinger kan forstås som en kulturell bank av produkter som samtidens kulturelle uttrykk plukker og henter fra (Sky, 2015, s. 12). For å forklare hvordan slike religiøse produkter brukes i moderne kulturelle uttrykk presenterer hun begrepet *readymade* (Sky, 2015, s. 26). Begrepet er hentet fra kunsthistorien, og beskriver et ferdig produkt som flyttes ut av sin vante sammenheng og inn i en ny sammenheng hvor det fremstår som forstyrrende. Sky foreslår å bruke *readymade* om religion og religiøse symboler, for å beskrive «... hva som skjer når et vant religiøst symbol eller fortellingselement flyttes ut av sine tradisjonelle religiøse sammenhenger og plasseres i nye og sekulære, som eksempelvis reklame, skjønnlitteratur eller film» (Sky, 2015, s. 12). Videre mener hun at det er som slike religiøse *readymades* religion lever videre i kulturen, selv i sekulære rammer (Sky, 2015, s. 28 og 18). Skys perspektiver på hvordan religiøse fortellinger brukes i moderne kulturelle uttrykk som *readymades*, vil være relevant å bringe med seg når jeg skal undersøke hvordan Knausgård bruker kristne forestillinger i *Morgenstjernen*.

2.2 Hva er religion?

For å kunne identifisere religiøse uttrykk i Karl Ove Knausgårds *Morgenstjernen*, trenger jeg en forståelse av hva religion er, og ikke er. De aller fleste har en idé om hva religion er, og i dagligtalen brukes begrepet uten særlig refleksjon over hva det egentlig betyr (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 14). Det føles gjerne innlysende, men med en gang begrepet skal defineres, kommer usikkerheten. I Norge forstås religion ofte som synonym for kristendom, ettersom det er den religionen majoriteten har vokst opp med. I tillegg er religion et eurosentrisk begrep, og det har særlig blitt brukt for å beskrive kristendommen. Det vestlige religionsbegrepet har også formet en religionsmodell som ikke-vestlige religioner formes og presenteres etter (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 14–15).

2.2.1 Religionsdefinisjon

«Å diskutere religionsdefinisjoner er en religionsvitenskapelig favorittsport», skriver religionsprofessorene Ingvild Sælid Gilhus og Lisbeth Mikaelsson i boka *Nytt blikk på religion. Studiet av religion i dag* (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 21). Det finnes en rekke ulike meninger om hvordan begrepet religion skal defineres, og det finnes ingen universell definisjon. Gilhus og Mikaelsson mener at «Religion er et så komplekst område at det ikke er urimelig å tenke seg at man kan arbeide med forskjellige definisjoner avhengig av hva man er ute etter å belyse» (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 23). De forklarer at det er fullt mulig å gjøre religionsvitenskapelig studier uten å ha en presis religionsdefinisjon, da man kan arbeide ut fra en felles forutforståelse av hva religion er. Det er først når man arbeider med faglige grenseområder, at behovet for definisjoner oppstår (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 22). En religionsdefinisjon kan være nødvendig for å kunne skille hva som er religion, og hva som ikke er det. Videre skriver de «... uansett hvilken definisjon man velger, er det en grunnleggende forskjell på å gå ut fra en forutviten om hva religion *egentlig* er til å stille opp kjennetegn som på en fruktbar måte skal avgrense et felt» (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 23). Uavhengig av hvilken religionsdefinisjon man velger, mener Gilhus og Mikaelsson det er viktig å huske at «... religionsbegrepet skal være komparativt og kunne omfatte alle religioner» (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 23).

Edward Tylor, Armin Geertz, Gavin Flood og Clifford Geertz religionsdefinisjoner har vært mye brukt i forskning på religion (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 24–25; Bøe & Kalvig, 2020,

s. 56–59). Tylors definisjon er en minimumsdefinisjon, nemlig «Tro på åndelige vesener» (Tylor, 1903, s. 424). Geertz og Floods definisjoner bygger videre på Tylors. Begge inkluderer en form for overnaturlige vesener, men og en sosial sammenheng og dialog. Geertz nevner ikke overnaturlige vesener i sin definisjon, men legger vekt på følelser og motivasjon (Geertz, 1973, s. 90). Gilhus og Mikaelsson identifiserer to definisjonsmarkører som de legger særlig vekt på i sin religionsdefinisjon. Den første definisjonsmarkøren er religioners forestillingsunivers og tilhørende fortellinger (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 26). De forklarer det slik:

Slike forestillingsunivers er områder av enestående viktighet i religioner. I dem opptrer guder og andre makter. Det berettes om opprinnelser og om menneskelivets betingelser, mål og mening. Mennesker forholder seg til disse verdenene, kan gå ut og inn av dem på mer eller mindre permanent basis, la dem styre sine liv eller bare oppsøke dem av og til. (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 26)

Den andre definisjonsmarkøren de vektlegger er religioners kommunikasjon med guder og makter (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 27). Det dreier seg ikke bare om kommunikasjon *med* guder og makter, men også kommunikasjon *om* guder og makter. Med dette mener de at samtale om religion også bidrar til å vedlikeholde, og skape, religion i samfunnet. Videre foreslår de følgende definisjon på hva som er religion når religion er tema for et religionsvitenskapelig studium: «Religion er menneskers forhold til forestillingsunivers som kjennetegnes av kommunikasjon om og med hypotetiske guder og makter» (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 27).

Samfunnsaspektet av religion er i denne definisjonen implisitt, ettersom all menneskelig kommunikasjon skjer i den sosiale og kulturelle konteksten. Definisjonen åpner ikke opp for at politiske ideologier, nasjonalisme eller sportsarrangementer kvalifiseres som religion. Den åpner dog opp for at eksempelvis bruk av religiøse symboler i reklame er religion. «Med andre ord, vår nye definisjon utelukker funksjonskvaliteter til religion, mens religion uten tro eller religiøsitet inkluderes» (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 27). Et annet definisjonskriterium som er hyppig brukt, gjelder religioners systematiske karakter. Eksempelvis peker Clifford Geertz på at religion er et system av symboler, og Armin Geertz på at religion er et kulturelt system. Gilhus og Mikaelssons forklarer at «Selv om religioner tenderer mot system, er det først på et teologisk eller et religionsvitenskapelig nivå at religion fullt ut kan oppfattes som

systematisk» (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 28). Derfor har de valgt å legge større vekt på religion som et bevegelig felt, enn som system. Et annet kriterium gjelder dybde og forpliktelse, hvor eksempelvis Flood mener at religion binder folk til sine formål (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 27–28). Dette er heller ikke noe Gilhus og Mikaelsson har inkludert i sin definisjon. De forklarer det slik «Religion kan godt være forpliktende og ha dyptgripende konsekvenser for den enkelte. Men religion kan like gjerne være overfladisk, og ikke forplikte hverken samfunn eller individ på avgjørende måter» (Gilhus & Mikaelsson, 2012, s. 28). De mener også at religion kan være perifer i forhold til andre kulturelle meningsfelt, og de ønsker å gi rom for dette i sin definisjon. Gilhus og Mikaelsson vektlegger kommunikasjonsaspektet, og definisjonen deres gir rom for at religion kan være et bevegelig felt, og uforpliktende for individer. Dette er definisjonsmarkører som jeg vil legge til grunn i min forståelse av religion i dette prosjektet. Definisjonen inkluderer også kommunikasjon om religion, noe som åpner opp for en bredere forståelse av religion. Dette kriteriet vil gjøre seg gjeldene i min analyse av *Morgenstjernen*, da det gir rom for en grundigere analyse av religiøse forestillinger.

2.2.2 Guder og makter

For å kunne identifisere eventuelle guder og makter i materialet, må jeg avklare hva begrepene *guder* og *makter* innebærer. Gilhus og Mikaelssons religionsdefinisjon innebærer kommunikasjon om og med hypotetiske guder og makter, men religionsviterne definerer ikke begrepet «makter». På spørsmål om hva som ligger i begrepet, skriver Gilhus på e-post at «makter» er litt diffust, og kan også kalles for «overnaturlige vesener» (G. Gilhus, E-post utveksling, 09. desember 2022). Forfatterne av boka *Mennesker, meninger, makter. En introduksjon til religionsvitenskap*, religionsprofessorene Marianne Hafnor Bøe og Anne Kalvig, bygger videre på Gilhus og Mikaelssons religionsdefinisjon (Bøe & Kalvig, 2020, s. 28). Bøe og Kalvig synes *krefter* bør føyes til Gilhus og Mikaelssons definisjon. De forklarer at «kreftene» vi ønsker å ha med, er de helt «upersonlige» faktorene som ofte står sentralt i religion – som for eksempel energi, uendelig kjærlighet, universets kilde, «Alt som er», Altet, himmelretningene eller naturelementer (ild, vann, jord, luft)» (Bøe & Kalvig, 2020, s. 28). Videre understreker de at religion best kan studeres som en del av menneskets kultur, slik det er innvevd i forestillingene mennesker har om verden, og alt det de foretar seg (Bøe & Kalvig, 2020, s. 33). «Kreftene» Bøe og Kalvig foreslår å inkludere i religionsdefinisjonen, er også noe jeg vil ta med meg i mitt prosjekt. Dette åpner opp for å kunne inkludere faktorer som gjerne er litt diffuse, men som likevel gjør seg gjeldene i min analyse av *Morgenstjernen*.

2.3 Religion og populærkultur

I forskning på religion og populærkultur undersøkes både samspillet og møtet mellom religion og populærkultur, samt hvordan religion kommer til uttrykk i populærkulturelle produkter. Religionsviterne Dag Øistein Endsjø og Liv Ingeborg Lied har skrevet en egen bok om temaet, nemlig *Det folk vil ha. Religion og populærkultur*. Her analyserer de religion i de populærkulturelle mediene Melodi Grand Prix, reklame, fornøylespark, film, interiør og tegneserie (Endsjø og Lied, 2011). Bøe og Kalvig viser til *Avatar*, *Handmaid's Tale*, *Åndenets makt* og festivaler som eksempler på religion i populærkulturen (Bøe og Kalvig, 2020, s. 207–218). Når det kommer til religion i populærkulturell skjønnlitteratur, har forskningen vært særlig rettet mot den litterære sjangeren fantasy. Her har J. K. Rowlings bokserie *Harry Potter*, J. R. R. Tolkiens romanverk *Ringenes Herre* og C. S. Lewis barnebøker *Narnia* vært hyppig analysert. Disse fantasy-bøkene virker å ha en selvfølgelig status som populærkultur, antakelig fordi de er likt, kjent og konsumert av mange. Men hva med andre skjønnlitterære sjangre, som virkelighetslitteratur og fantastisk litteratur? Blir de også ansett som populærkultur?

Hva som blir ansett som populærkultur vil styres av hvordan man forstår populærkultur. På samme måte som med religionsdefinisjon, kan man bruke ulike definisjoner av populærkultur – avhengig av hva man vil undersøke (Clark, 2012, s. 6). En vurdering av hvorvidt noe er et populærkulturelt uttrykk eller ikke, kan ikke gjøres uten en viss grad av subjektivitet. Det at kulturelle- og populærkulturelle uttrykk har en tendens til å overlappe, gjør heller ikke vurderingen enklere. Sky argumenterer for at vi bør analysere religion i både finkulturelle og populærkulturelle uttrykk, ettersom de er til stede i begge feltene. Forskning på religion i kulturelle uttrykk handler om hvordan religion opptrer i kulturen, snarere enn kvalitetsvurdering av kulturelle produkter. Likevel er det viktig å kunne kategorisere og skille ulike kulturelle produkter, slik at vi kan forstå hvilke nedslag de har i kulturen (Sky, 2015, s. 14).

2.3.1 Hva er populærkultur?

Populærkultur er en underkategori av kultur, og populærkultur må derfor forstås i relasjon til begrepet kultur. Kultur kan forstås som alle potensielt betydningsfulle produkter og praksiser i et samfunn, uavhengig av hvilke økonomisk, politisk, religiøs eller sosiale klasser de kommer fra (Clark, 2012, s. 6). Hvilke produkter og praksiser som potensielt kan være betydningsfulle i et samfunn vil kunne variere, og kultur kan ikke defineres uten en viss grad av subjektivitet.

Studiet av kultur, og populærkultur, må anerkjenne og analysere konkurrerende ideer, tro og verdier som ligger i de kulturproduktene og praksisene vi studerer. Ulike tanker om hva kultur er vil alltid konkurrere med hverandre, og vi må være bevisst på kulturelle aktørers makt, innflytelse og muligheter. Dette er særlig viktig når det kommer til populærkultur. I dagens moderne verden har fremskritt innen teknologi gjort det svært enkelt å spre ideer og innhold til et stort publikum. Når store aktører bombarderer konsumentene med innhold via en rekke ulike medier, påvirker de hvilke kulturelle produkter og praksiser vi eksponeres for. Markedsføringsstrategier spiller derfor også en sentral rolle (Clark, 2012, s. 6–7).

Religionsviter Terry Ray Clark vektlegger massemedia og massekommunikasjons mulighet til å påvirke både kultur og populærkultur, og definerer populærkultur som: «... widespread and well-liked products, practices, themes, and values that have achieved their popular status as a result of their dissemination through the vehicles of modern technology, including mass marketing strategies» (Clark, 2012, s. 8). En lignende definisjon finnes også hos Endsjø og Lied, som mener populærkultur er: «... et spekter av kulturelle uttrykk som er likt, kjent og konsumert av mange – kulturelle uttrykk som er myntet på og likt av folk flest» (Endsjø og Lied, 2011, s. 16). Endsjø og Lied trekker også frem tre typiske trekk ved populærkulturen: den er kommersiell, den er «ny» og den er «global» – global, men samtidig reproduisert og uttrykt lokalt (Endsjø og Lied, 2011, s. 16–17). Populærkultur er massemedierte kulturuttrykk som skal underholde konsumenter, og som drives av et profittønske. Den er ofte en naturlig del av hverdagslivet, og vi møter den på steder som aviser, ukeblader, sosiale medier, bøker, reklamer, data- og onlinespill, filmer og tegneserier. I dagligtale brukes gjerne begrepet finkultur som en motsetning til populærkultur, men i realiteten er det ikke alltid lett å etablere et tydelig skille mellom dem. Finkultur brukes om kultur som særlig appellerer til en overklasse eller akademisk elite, eksempelvis klassisk musikk og teater. Likevel har kulturuttrykkene en tendens til å overlappe, og populærkulturen «... låner elementer fra finkulturen og presenterer og gjenskaper elementene i stadig nye versjoner og utgaver» (Endsjø og Lied, 2011, s. 17).

2.3.2 Hvor plasseres *Morgenstjernen*?

En vurdering av hva som er, og ikke er, populærkultur, kan ikke gjøres uten en viss grad av subjektivitet. Det finnes ikke et tydelig skille mellom kultur og populærkultur, og uttrykkene har en tendens til å overlappe. Hvorvidt Karl Ove Knausgårds roman er et kulturelt eller populærkulturelt uttrykk, er ikke gitt. Endsjø og Lied mener at populærkulturelle uttrykk er

«likt, kjent og konsumert av mange», noe som er vanskelig å måle. *Morgenstjernen* har et samlet opplag på 22 500 eksemplarer, og rettighetene er så langt solgt til 15 land (Forlaget oktober, 2023). Etter utgivelsen var romanen på bestselgerlisten i både Norge, Sverige og Danmark, og flere amerikanske aviser trakk *Morgenstjernen* frem som et av høstens litterære høydepunkt (Forlaget oktober, u.å.). Hvorvidt romanen er godt nok likt, og konsumert av mange nok, er det ikke noe entydig svar på. Det er også vanskelig å vite om romanen kun har oppnådd populær status på grunn av markedsføringsstrategier og massemedia, noe Clark inkluderer i sin definisjon. *Harry Potter*-bøkene virker å ha en selvfølgelig plass innenfor populærkulturen, også for Sky. Til sammenligning mener hun Ingmar Bergmans filmer er noe annet enn populærkultur, noe mer høykulturelt (Sky, 2015, s. 172). Høykultur, som også kan kalles finkultur, forstås gjerne som en motsetning til populærkultur. Kulturuttrykkene har likevel en tendens til å overlappe, og hvor *Morgenstjernen* plasseres vil avhenge av hvordan man definerer populærkultur.

Å plassere *Morgenstjernen* innenfor «riktig» skjønnlitterære sjanger, kan heller ikke gjøres uten en viss grad av subjektivitet. Romanen kan forstås som fantastisk litteratur, da den er full av mystiske og uforklarlige hendelser, som leseren ikke får noen forklaring på. Fantastisk litteratur kjennetegnes av at leseren ikke vet om de merkelige hendelsene må forstås som overnaturlige, eller om det finnes en rasjonell forklaring. Ifølge litteraturviteren Tzvetan Todorov, må en slik tvil være til stede gjennom hele teksten. Dersom leseren får en forklaring på hendelsene, er ikke teksten lenger fantastisk (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 62). Romanen kan også forstås som virkelighetstro realistisk litteratur, ettersom Knausgård skildrer hendelser som kunne ha skjedd. Realistisk litteratur søker å fremstille den samtiden forfatteren selv inngår i, og hverdagen slik den oppleves av ulike personer (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 208–209). Hvorvidt handlingen i *Morgenstjernen* forstås som fantastisk eller realistisk, avhenger av hvordan karakterenes opplevelser forstås. I romanen møter leseren karakterer som representerer en rekke ulike virkelighetsforståelser, og det er vanskelig å vite hvor «sannheten» ligger. Litteraturkritiker Marta Norheim forklarer det slik: «Romanen i seg selv tek ikkje stilling til rette eller urette tolkingar av alt personane virvlar opp av tankestoff med svært ulike valørar. Dermed skaper forfattaren eit stort tolkingsrom for lesaren» (Norheim, 2021). Møte mellom romankarakterenes ulike virkelighetsoppfatninger var et viktig poeng for Knausgård, som jeg skal vise i neste avsnitt.

2.4 Karl Ove Knausgård

Karl Ove Knausgård (1968–) debuterte i 1998 med romanen *Ute av verden* (1998). Romanen gjorde Knausgård til den første debutanten til å motta Kritikerprisen. Seks år senere kom oppfølgeren *En tid for alt* (2004). Dette er en roman som handler om englenes historie på jorden, hvor Knausgård skildrer «... hvordan bibelske engler i moderne tid forvandles til måker og lever på søppeldynger ...» (Hverven, 2022, s. 166). Forfatterens virkelige gjennombrudd kom først i 2009, med utgivelsen av den selvbiografiske romanen *Min kamp. Første bok* (2009). De fem neste bøkene ble gitt ut i 2010 og 2011, og Knausgård har mottatt en rekke litteraturpriser for det selvbiografiske seksbindsverket. På siste side i *Min kamp. Sjette bok* (2011) skriver Knausgård «... og hele veien skal jeg nyte, virkelig nyte tanken på at jeg ikke lenger er forfatter» (Knausgård, 2011, s. 1116). I etterkant har han gitt ut flere essays, noveller og brev, men ingen romaner. Dette endret seg dog i 2020, da han ga ut romanen *Morgenstjernen*.

Som vist i introduksjonskapittelet har Knausgårds forfatterskap blitt studert av en rekke forskere innenfor det tverrfaglige forskningsfeltet religion og litteratur. Forfatterens bruk av Bibelen har skapt stor interesse, og om romanen *En tid for alt*, skriver Sky at «Knausgård skreller vekk de religiøse, mytologiske lagene i bibelhistorien, og vi sitter igjen med en skjønnlitterær beretning som handler om mennesker på jorden» (Sky, 2015, s. 101). Hverven kommer med lignende uttalelser om forfatteren, og han mener at «Knapt noen norsk samtidsforfatter trenger like dypt inn i gammeltestamentlige tekster som han gjør i romaner og essays» (Hverven, 2022, s. 166). I essayet «Hjelpemann på Bibelen» forteller Knausgård om da han bidro som litterær konsulent i arbeidet med oversettelsen av Det gamle testamentet i 2005 (Knausgård, 2011, s. 64). Innledningsvis forteller han at han som syttenåring var både ateist og anti-kristen, men at han i dag er glødende opptatt av Bibelen og bibeloversettelsen: «Bibelen er fortsatt den viktigste teksten som er skrevet, tanker og bilder derfra styrer fortsatt vår oppfattelse av virkeligheten, samtidig som det er en av de eldste tekstene vi har, og dermed en av de mest fremmede» (Knausgård, 2011, s. 67). Knausgård anser seg fremdeles ikke som kristen, men han er svært fascinert av Bibelen som litterær tekst og grunnlag for vår kultur (Malm, 2011). Videre forteller han om arbeidet med romanen *En tid for alt*, hvor sytti prosent av innholdet handler om Bibelen. Knausgård skrev romanen før han bidrog med bibeloversettelsen, og nå forteller han at «Hadde jeg visst det jeg vet nå om Bibelen, ville jeg aldri kunne ha skrevet den romanen. Aldri» (Knausgård, 2011, s. 73). Tittelen på forfatterens roman *Morgenstjernen*, tyder på at fasinasjonen for Bibelen vedvarer.

2.4.1 *Morgenstjernen* (2020)

Morgenstjernen (2020) ble lansert den 18. september 2020. Romanen skiller seg ut fra forfatterens tidligere romaner, da han i denne romanen veksler mellom flere karakterer. I Forlaget Oktobers pressemelding i forkant av utgivelsen forteller Knausgård at han ville utforske virkeligheten fra ulike menneskers perspektiver (Forlaget Oktober, u.å.). Når flere mennesker opplever det samme, men har ulik oppfatning av hva som har skjedd, blir det uklart hvor sannheten ligger. Knausgård sier:

Det er også komplisert: virkeligheten for en som tror på Gud er en helt annen enn en som ikke tror på Gud. I denne romanen har jeg forsøkt - men selvfølgelig ikke klart - å spille ut ulike virkelighetsforståelser mot hverandre, fra kjøkkenet til kirka og tilbake igjen. (Forlaget Oktober, u.å.)

På spørsmål om hva som motiverte Knausgård til å skrive *Morgenstjernen*, svarer han: «... hvordan har det seg at vi selv om vi en og en vil det gode, i fellesskap gjør det onde? Det er nok å tenke på utryddelsen av dyrearter eller ødeleggelsen av miljøet» (Forlaget Oktober, u.å.). Den dystre stemningen gjenspeiles også i romanens bokomslag: «Men først og fremst er det en roman om hva som skjer når de mørke krefter i verden settes fri» (*Morgenstjernen*, 2020). I forbindelse med lanseringen av *Morgenstjernen*, opprettet Knausgård også en egen nettside for romanen: <https://themorningstar.no/>. Nettsiden, som prydes av dystre bilder og et pentagram som logo, bygger opp under det uhyggelige og mystiske i romanen.

Morgenstjernen har skapt begeistring både nasjonalt og internasjonalt. I 2020 ble Knausgård nominert til Bokhandlerprisen, og i 2023 til den prestisjetunge Dublin Literary Award. Romanen ble også dramatisert på Den Nasjonale Scene under festspillene i Bergen i 2022, og i den forbindelse holdt blant annet religionsviter Ingvild Sælid Gilhus foredrag om religiøs symbolikk og det overnaturlige i *Morgenstjernen*. Det mystiske, religiøse og uforklarlige ble også trukket frem i landets store avisers anmeldelse av romanen. Nettavisens anmelder Jan Øyvind Helgesen ga romanen terningkast fire, og i sin anmeldelse skrev han: «... det skjer en del overnaturlig og mystisk, men det blir hengende uforklart eller uforløst. Litt dårlig fantasybok innimellom. Med en dæsj «Game of Thrones»» (Helgesen, 2020). Fra Dagbladet fikk romanen terningkast seks, og i anmeldelsen skrev Inger Bentzrud: «Karl Ove Knausgård knytter det magiske, mystiske og overnaturlige mesterlig sammen i sin nye store roman.

Romanen er preget av bibelske allusjoner, satt opp mot vår tids blinde tillit til vitenskapen» (Bentzrud, 2020). Det overnaturlige og mystiske, satt opp mot vitenskapelige forklaringer, illustreres gjennom romankarakterenes ulike virkelighetsoppfatninger. Karakterenes tillit til vitenskap er noe jeg vil undersøke i analysen av romanen, og forestillinger om forholdet mellom religion og vitenskap er interessante perspektiver å bringe inn i analysen. Dette er noe jeg vil komme tilbake til i oppgavens neste kapittel.

I etterkant av *Morgenstjernen* (2020) har Knausgård gitt ut oppfølgerne *Ulvne fra evighetens skog* (2021) og *Det tredje riket* (2022). I denne studien vil jeg analysere *Morgenstjernen* som en enkeltstående roman, og de to nyeste romanene er ikke inkludert som del av oppgaven. Selv om oppfølgerne kunne bidratt til nye interessante perspektiv på *Morgenstjernen*, har dette vært en nødvendig avgrensning med henhold til masterprosjektets omfang.

Formålet med dette masterprosjektet er å utforske kristne forestillinger og apokalyptikk i *Morgenstjernen*, og prosjektet plasseres derved i det tverrfaglige forskningsfeltet religion og litteratur. Som jeg har vist i dette kapittelet har forskningsfeltet vært preget av teologi og en vestlig kontekst, men i nyere tid har religionsvitenskap blitt en større del av studiet. Videre har jeg gjort rede for noen sentrale perspektiver på religion, og presentert et utvalg religionsdefinisjoner. I denne studien tar jeg utgangspunkt i definisjonen til Gilhus og Mikaelsson, og deres forståelse av religion som menneskers forhold til forestillingsunivers som kjennetegnes av kommunikasjon om og med hypotetiske guder og makter. Jeg vil også inkludere «krefter», slik Bøe og Kalvig foreslår. Avslutningsvis har jeg gitt en introduksjon til Karl Ove Knausgårds biografi, og romanen *Morgenstjernen*. Videre skal jeg gjøre rede for noen sentrale teoretiske perspektiver som vil være relevante i min analyse av romanen.

3.0 Teori

Litteraturviter Rikke Andersen Kraglund har analysert *Morgenstjernen* med særlig vekt på det overnaturlige og apokalyptiske i romanen. I sin artikkel «Morgenstjernens apokalypse. Science fiction, dommedag og Karl Ove Knausgård», skriver hun at romanens epigraf, som er hentet fra Johannes' Åpenbaring, vekker forestillinger om en kommende religiøs apokalypse (Kraglund, 2022, s. 6–11). Videre mener hun at romanen indirekte oppfordrer leseren til å forstå apokalypsen som et bilde på jordens nåværende tilstand. Kraglunds analyse av romanen er gjort fra et litteraturvitenskapelig perspektiv, og hun gjør bruk av teoretiske perspektiver på unaturlig narratologi. Artikkelen kan likevel bidra med interessante perspektiver i min analyse av romanen, da jeg skal gjøre bruk av teoretiske perspektiver fra ulike fagdisipliner.

I denne masteroppgaven skal jeg gjøre en tematisk litterær analyse av Karl Ove Knausgårds roman *Morgenstjernen* (2020). Romanens epigraf er bare den første av romanens mange eksplisitte referanser til Bibelen og andre religiøse tekster. *Morgenstjernen* er full av religiøs symbolikk, og analysen min vil vise at det også finnes flere implisitte referanser til ulike religiøse forestillinger. Jeg skal gjøre en tredelt tematisk litterær analyse, hvor jeg tar for meg hvordan tegn og hendelser fungerer som frempek om en kommende apokalypse, fremstilling av død og udødelighet, og hva morgenstjernen symboliserer i romanen. Før jeg presenterer og diskuterer de tre temaene, vil jeg først gjøre rede for teoretiske perspektiver som vil være relevante i min analyse av temaene.

3.1 Apokalypse

I akademisk faglitteratur brukes apokalypse ofte som sjangerbetegnelse for religiøse tekster som avslører informasjon om endetiden (Endsjø og Lied, 2011, s. 118). Sjangeren apokalypse stammer fra det greske *apokalyptein*, som betyr åpenbaring (Hibbard, 2015). Navnet kommer fra den siste boken i Det nye testamentet, Johannes' Åpenbaring, hvor første vers lyder: «Dette er Jesu Kristi åpenbaring» (Åp, 1:1). Boken, som også kalles for *Apokalypsen*, er den eneste tydelige apokalypsen i Det nye testamentet, og er den mest kjente kristne apokalypsen (Endsjø & Lied, 2011, s. 119). Det finnes også flere jødisk-kristne apokalyptiske tekster, noe jeg kommer tilbake til i neste delkapittel. I dagligtalen har apokalypse en annen betydning, og begrepet blir gjerne brukt om en universell katastrofe eller ødeleggelsen av menneskeheten og jordkloden. Apokalypser dukker stadig opp i populærkulturen, hvor samtidens trender

forvandles til underholdning. Populærkulturelle fremstillinger av dommedag finnes i både bøker, tv-serier og filmer, og det er ofte klima som fremstilles som årsaken til verdens undergang (Endsjø og Lied, 2011, s. 117). Et eksempel på dette er filmen *2012* (2009), som handler om en rekke katastrofale naturkatastrofer som ødelegger jorden og utsletter store deler av menneskeheten. I takt med apokalypsens økende popularitet har det også kommet flere postapokalyptiske kulturuttrykk. Apokalypser fremstiller selve ødeleggelsen av jordkloden og menneskeheten, mens postapokalypser gir oss et bilde av tiden etter ødeleggelsen, og hvordan situasjonen er for de menneskene som har overlevd. Dette er tv-serien *The Last of Us* (2023) et eksempel på. Tv-serien handler om en soppinfeksjon som forvandler mennesker til zombie-lignende vesener, samfunnets kollaps og tilværelsen til menneskene som overlever. Apokalyptiske forestillinger har, i alle tidsperioder, hentet motiver fra samtidens frykter og redsler: «I dag kan apokalyptiske fortellinger og forestillinger derfor sies å være en del av det levende, allmenne kulturelle og religiøse tankegodset, i fortellinger, i symboler og myter i film, litteratur og musikk» (Endsjø og Lied, 2011, s. 119).

På folkemunne brukes apokalypse ofte synonymt med katastrofale ødeleggelser, og videre kan en apokalypse forstås som et kulturuttrykk hvor slike hendelser fremstilles. Det kulturelle uttrykket trenger ikke å være litterært, og i dagens populærkultur blir apokalypser særlig fremstilt i film og tv-serier. Innenfor academia blir apokalypse forstått som åpenbaringer om endetiden, og begrepet brukes også som sjangerbetegnelse for religiøse åpenbaringstekster. En apokalypse forstås følgende som et litterært uttrykk, også kalt apokalyptisk litteratur. Slik som begrepet «apokalypse», har også begrepet «apokalyptisk litteratur» flere betydninger. Dette vises blant annet i *Litteraturvitenskapelig leksikon*, hvor Lothe, Refsum og Solberg beskriver tre ulike typer apokalyptisk litteratur (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 12). Begrepet brukes om både 1) jødisk-kristen litteratur som profeterer undergang, 2) litteratur som gjennom åpenbaring eller visjon forutsier menneskehetens skjebne, og 3) litteratur som beskriver en avgjørende katastrofe. Beskrivelsen av de første typene virker å samsvare med hvordan begrepet apokalypse forstås i akademisk faglitteratur, mens den dagligdagse forståelsen av apokalypse gjenspeiles i den tredje typen. Som jeg har vist har begrepene apokalypse og apokalyptisk litteratur flere ulike betydninger, og det er et særlig tydelig skille mellom hvordan begrepene brukes i dagligtalen og i akademisk faglitteratur. Videre skal jeg vise at det også er uklare grenser for hva som kjennetegner en apokalypse, hva apokalyptisk litteratur er og hvordan den litterære sjangeren apokalypse kan defineres.

3.1.1 Definisjon

Konseptet *apokalyptikk* ble først definert i 1832, men det var ikke før på 1970-tallet det ble gjort systematiske forsøk på å organisere bruken av begrepet (Schipper, 2016). Da presenterte teologen Klaus Koch en grov skissering av «apokalypse» som en litterær type, og «apokalyptisk» som en historisk bevegelse. Bibelforskeren Paul D. Hanson videreutviklet denne klassifiseringen, og foreslo å skille mellom apokalypse som sjanger, apokalyptikk som sosial ideologi, og apokalyptisk eskatologi som et sett med ideer og motiver (Collins, 2014, s. 2). Forsøket på å definere en litterær sjanger som kunne fungere som sjangeren «apokalypse» kulminerte i 1979, med publiseringen av en definisjon og morfologi i tidsskriftet *Semia*. Da ble apokalypse definert som:

a genre of revelatory literature with a narrative framework, in which a revelation is mediated by an otherworldly being to a human recipient, disclosing a transcendent reality which is both temporal, insofar as it envisages eschatological salvation, and spatial insofar as it involves another supernatural world. (Collins, 2014, s. 2)

Definisjonen var primært basert på jødiske og kristne tekster fra perioden 250 f.v.t til 250 e.v.t., men inkluderte også analyser av persiske, gnostiske, gresk-romerske og noen senere jødiske skrifter (Collins, 2014, s. 2). Definisjonen har fått bred aksept, men den har også vært, og fortsetter å være, kontroversiell på noen måter. Den mest utbredte kritikken rettet mot definisjonen i *Semia* er basert på en antakelse om at sjangre faktisk ikke kan defineres.

Det er en pågående uenighet i litterære kretser om hvordan sjangre bør defineres, og om de i det hele tatt kan defineres (Collins, 2014, s. 2–3). En innvending mot sjangerklassifisering grunner i verdsettelsen av hver teksts individualitet, og frykten for at denne individualiteten vil gå tapt dersom et verk blir sett på som et medlem av en sjanger. Den franske filosofen Jacques Derrida (1930–2004), mente at en tekst ikke kan tilhøre en sjanger. Han foretrakk å heller beskrive det som deltakelse uten å være medlem (Derrida, 2000, sitert i Collins, 2014, s. 2–3). En annen innvending mot klassifisering av sjanger grunner i listen av egenskaper som skal kunne kjennetegne en sjanger. Definerings av sjanger vil alltid innebære utvalg, vektlegging og forenkling, og teologen John J. Collins mener at den som utvikler klassifiseringen vil favorisere sitt formål (Collins, 2016, s. 26–27). Videre mener han at selv om verk har familiære likheter, gir ikke likhetene et tilfredsstillende grunnlag for å klassifisere dem innenfor samme sjanger (Collins, 2014, s. 4). Dette rører ved et vedvarende

problem i forsøk på å definere eller klassifisere en sjanger, nettopp hvor skillet mellom en sjanger og et nært beslektet verk skal settes.

Selv om det er utfordringer knyttet til det å definere litterære sjangre, har den definisjonen på apokalypse som ble presentert i *Semia* fått bred aksept. Collins tar utgangspunkt i denne definisjonen når han i *Vocabulary for the Study of Religion* beskriver sjangeren slik: «An apocalypse is a revelation of heavenly mysteries and/or the eschatological future, typically involving the judgment of the dead» (Collins, 2014). Videre forklarer Collins at apokalypser kan deles inn i to hovedtyper: historisk og utenomjordisk. Historiske apokalypser presenterer en oversikt over historien, forkledd som profetier. Utenomjordiske apokalypser tar form som en utenomjordisk reise, hvor visjonæren blir vist universets hemmeligheter – inkludert de dødes oppholdssted, og noen ganger Guds trone. Felles for alle typer apokalypser er at de kulminerer med en universell dom (Collins, 2014). Begrepene apokalypse og apokalyptikk er tett forbundet, og når de ulike begrepene diskuteres er det nødvendig å presisere hvordan de to begrepene skiller seg fra hverandre. Følgende finnes beskrivelser av begrepet apokalypse i litteratur som omhandler apokalyptikk, og i denne litteraturen er det flere forskere som identifiserer kjennetegn ved en apokalypse. I sin beskrivelse av apokalyptikk i *Vocabulary for the Study of Religion*, beskriver teologiprofessor Bernd. U. Schipper også kjennetegn på apokalypser (Schipper, 2016). Her trekker han blant annet frem karakteristikk som pseudonymitet, velutviklede bilder, en systematisert rekkefølge av hendelser og historisk tilbakeblikk presentert som fremtidige hendelser. Professor i religion og kultur, Lorenzo DiTommaso, diskuterer også apokalypser i sin forskning på apokalyptikk (DiTommaso, 2014, s. 487). Han beskriver ulike typer apokalypser, hvor de bibelske apokalypsene som Daniels bok og Åpenbaringen forstås som klassiske apokalypser. De klassiske apokalypsene kjennetegnes av at konflikten mellom det gode og onde både kan opptre på globalt nivå, lokalt nivå og innad i enkeltmennesker. Videre forklarer han at de klassiske apokalypsene har et narrativ hvor skaperverket ansees som ødelagt av Adams synd og de falne engelens handlinger, og at den kommende dommedag representerer en rekonstruksjon av skaperverket. Profeter som mottar, tolker og formidler budskapet om de fremtidige hendelsene er også et kjennetegn ved klassiske apokalypser (DiTommaso, 2014, s. 490–491).

3.1.2 Prototypeteori

Begrepet apokalypse blir ofte forstått som en litterær sjanger innenfor academia, og i forrige avsnitt presenterte jeg noen karakteristikk ved en apokalypse. Det er likevel uklart hva en

apokalypse konkret innebærer, og den litterære sjangeren har ingen rådende definisjon. Som tidligere nevnt er det pågående uenighet i litterære kretser hvorvidt en sjanger i det hele tatt kan defineres, og hvordan det i så fall bør gjøres. En av utfordringene med sjangerdefinering er å skille en sjanger fra et nært beslektet verk. Det mest vellykkede forsøket på å løse dette problemet mener Collins er prototypeteori (Collins, 2014, s. 4). Prototypeteori er en kategoriseringsmodell utviklet innen kognitiv psykologi. Collins viser til litteraturkritiker John Frows beskrivelse:

the postulate is that we understand categories (such as bird) through a very concrete logic of typicality. We take a robin or a sparrow to be more central to that category than an ostrich, and a kitchen chair to be more typical of the class of chairs than a throne or a piano stool. Rather than having clear boundaries, essential components, and shared and uniform properties, classes defined by prototypes have a common core and then fade into fuzziness at the edges. This is to say that we classify easily at the level of prototypes, and with more difficulty—extending features of the prototype by metaphor and analogy to take account of non-typical features—as we diverge from them. (Frow, 2006, s. 54)

I prototypeteori blir fenomener forstått som medlemmer av kategorier, og kategoriseringen baseres på typisk likhetstrekk. Hver kategori defineres av en felles kjerne, og denne kjernen forstås som kategoriens prototype. Kategoriene har verken klare grenser, essensielle komponenter eller felles egenartede egenskaper, og følgende kan grensene for de ulike kategoriene være uklare. Et fenomens medlemskap i en kategori kan derfor være et spørsmål om grad (Collins, 2016, s. 32). For å kategorisere en litterær sjanger etter denne modellen må egenskapene som skaper følelsen av typiskhet til sjangeren identifiseres, og eksemplarene som skal fungere som prototype må velges ut. Prototypen trenger ikke nødvendigvis å være historiske arketyper eller klassikere, det kan også være nyere verk som tydelig eksemplifiserer typiske trekk ved sjangeren (Collins, 2014, s. 3).

Bibelforsker Carol Newsom mener også prototypeteori er et nyttig verktøy for å definere og klassifisere litterære sjangre (Newsom, 2005, s. 443). Newsom foretrekker prototypeteori fremfor vanlig klassifiseringstilnærminger, da den tilbyr en måte å samle fenomener uten at den er for rigid. Prototypeteori er likevel mer konkret enn familielikhetsstilnærminger, ettersom det ikke er alle likheter eller avvik som er like viktige. Videre diskuterer hun

prototypeteori for å klassifisere den litterære sjangeren apokalypse, og identifiseringen av hvilke verk som forstås som prototypiske apokalyptiske. Newsom mener det er en generell konsensus blant moderne forskere om at det er et fenomen som kan kalles apokalyptisk, og at dette kommer til uttrykk i skrifter som Daniel (kap. 7–12), 1 Enok, 4 Esra og 2 Baruk og Johannes' Åpenbaring (Newsom, 2005, s. 443). Listen over apokalyptiske jødiske og kristne skrifter er mer omfattende enn dette, men dens nøyaktige omfang er et spørsmål om tvist. I prototypeteori kategoriseres de ulike fenomenene basert på typiske likheter, og for den litterære sjangeren apokalypse er pseudonymitet en typisk likhet blant medlemmene i kategorien (Schipper, 2016). Likevel er, som Newsom trekker frem, denne typiske likheten fraværende i en av apokalypsens prototyper, nemlig Johannes' Åpenbaring (Newsom, 2005, s. 444). Oppstandelsen av de døde er et annet kjennetegn ved apokalyptiske prototyper (Collins, 2014). Dette er en av fordelene med den prototypiske kategoriseringsmodellen, hvor det ikke er nødvendig å ha alle kategoriens kjennetegn for å være medlem, den litterære teksten trenger bare å være «typisk nok» (Newsom, 2005, s. 445). En prototype trenger ikke nødvendigvis å være en historisk arketype, men for den litterære sjangeren apokalypse er det jødiske og kristne skrifter som identifiseres som prototyper. Videre mener Newsom at dominansen av kristen kultur i vesten, som følgende medfører økt kjennskap til den kristne kanon, gjør at Johannes' Åpenbaring ofte fungerer som prototype på apokalypse (Newsom, 2016, s. x). Prototype for sjangeren apokalypse skal jeg gå nærmere inn på i neste delkapittel, hvor jeg også diskuterer hvordan begrepene apokalypse og apokalyptikk blir brukt i nyere tid.

Selv om den litterære sjangeren apokalypse ikke har en tydelig definisjon, finnes det flere kjennetegn som er typiske for sjangeren. Begrepet apokalypse betyr åpenbaring, og en apokalypse forstås som en åpenbaring av himmelske mysterier (Collins, 2014). En apokalypse er en fortelling om ulike hendelser som resulterer i dommedag og endetid. Hendelsene er et resultat av en kamp mellom det gode og det onde, og kampen opptrer både i verden som helhet og hos utvalgte mennesker (DiTommaso, 2014, s. 487). Noen apokalyptiske har ukjent forfatter, og apokalyptiske kan inneholde detaljerte skildringer av den universelle dom og de dodes oppstandelse (Schipper, 2016). Begrepene apokalypse og apokalyptikk er som nevnt tett forbundet, og den litterære sjangeren apokalypse kan beskrives som et kulturuttrykk med apokalyptisk tankegods (Hibbard, 2015). Apokalyptikk er en fellesbetegnelse på en rekke egenskaper, og det er disse egenskapene som kalles apokalyptisk tankegods. Følgende forstås apokalyptiske som tekster hvor apokalyptikk kommer til uttrykk. På samme måte som med det

beslektede begrepet apokalypse, er det vanskelig å presisere akkurat hva apokalyptikk er, og hvilke egenskaper det betegner. Det kan likevel identifiseres flere kjennetegn på apokalyptikk, og jeg vil videre gjøre rede for hvordan begrepet blir brukt og forstått i akademisk faglitteratur.

3.2 Apokalyptikk

For å undersøke hvordan Knausgård skriver frem det apokalyptiske i *Morgenstjernen*, er det nødvendig å avklare noen teoretiske perspektiver knyttet til apokalyptikk. Begrepet «apokalyptikk» kommer av det greske *apokalyptein*, som betyr å avsløre noe som er skjult (Endsjø & Lied, 2011, s. 118). Apokalyptikk ble først presentert som et vitenskapelig konsept på 1820-tallet, av den protestantiske teologen Karl I. Nitzsch (1787–1868). I 1832 ble begrepet definert av den nytestamentlige forskeren Gottfried Christian Friedrich Lücke (1791–1855), som beskrev apokalyptikk som «... an eschatological prophecy with a divine revelation of occurrences at the end of time» (Schipper, 2016). Med Lückes definisjon var det fremdeles uklart hvorvidt begrepet «apokalyptisk» beskrev en litterær sjanger, eller en type teologi. I 1979 skrev teolog og religionsviter Dagfinn Rian at «i teologisk sammenheng nyttes begrepet “apokalyptikk” i regelen som betegnelse på en bestemt litterær kategori innenfor senjødendom, den tidlige kristendom og gnostisismen, samt på den virkelighetsforståelse som denne litterære kategori er et uttrykk for» (Rian, 1979, s. 6). Videre forklarer han at det ofte brukes en videre definisjon av begrepet i religionsvitenskapelig sammenheng. Dette er også tilfellet i dag, noe den vide beskrivelsen av apokalyptikk i *Vocabulary for the Study of Religion* er et eksempel på. Her beskrives apokalyptikk som en betegnelse av et bredt spekter av fenomener fra antikken til i dag (Schipper, 2016).

3.2.1 Hva er apokalyptikk?

Apokalyptikk må ikke forveksles med den tidligere nevnte sjangerbetegnelsen apokalypse. En apokalypse er ikke apokalyptikk, men et kulturuttrykk med apokalyptisk tankegodt. I *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Theology*, forklarer religionsprofessor J. Todd Hibbard at apokalyptikk betegner et bredere felt enn apokalypser (Hibbard, 2015). Alle apokalypser er apokalyptiske, men apokalyptikk uttrykkes ikke nødvendigvis gjennom apokalypser. Apokalyptikk er, ifølge Hibbard, en fellesbetegnelse på en rekke egenskaper. Generelt sett representerer apokalyptikk en ideologi som vektlegger viktigheten av himmelsk åpenbaring til menneskelige mottakere. Omstendighetene rundt en slik åpenbaring kan variere, men

åpenbaringen inneholder ofte informasjon om fremtidige hendelser. Særlig aktuelt for denne oppgaven er at informasjonen formidles til grupper eller individer som verdsetter denne type syn, og som ser på virkeligheten som full av mystikk som må avsløres eller dekodes på en overnaturlig måte. Det er også vanlig med en overhengende forventning om slutten på historien, som skal følges av innvielsen av en ny æra der de ugudelige blir utslettet og de rettferdige belønnet. Dette blir gjerne betegnet som apokalyptisk eskatologi (Hibbard, 2015). Ordet «eskatologi» stammer fra det greske *eschatos*, som betyr siste (Walls, 2009, s. 4). Følgende er eskatologi læren om den siste tiden og hva som skjer etter verdens ende. Dette er opprinnelig en teologisk lære, og endetiden knyttes til guddommelige krefter (Walls, 2009, s. 4–5).

Apokalyptikk er et komplekst begrep, og selv om Hibbard trekker frem flere kjennetegn, er det vanskelig å presisere akkurat hva apokalyptikk er. Det samme gjelder for sjangeren apokalypse, og usikkerhet om hva begrepene faktisk betegner gjør at flere forskere unngår å bruke dem (Henzie, 2020, s. 411). En av dem som likevel bruker begrepene er professor i religion og kultur, Lorenzo DiTommaso. DiTommaso er en sentral skikkelse innenfor religionsvitenskapelig forskning på apokalyptikk, og han har særlig forsket på moderne apokalyptikk og apokalyptikk i populærkultur. Han har skrevet en rekke relevant faglitteratur, deriblant kapittelet «Apocalypticism and Popular Culture» i *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature* (2014). Her skriver han innledningsvis at apokalyptikk ofte blir forvekslet med det det ikke er (DiTommaso, 2014, s. 473). Apokalyptikk er ikke utopisme, messianisme, esoterisme, profeti eller konspirasjonsteori. Det er heller ikke eskatologi, men det er eskatologisk i den grad apokalyptisk eskatologi er en form for lære om endetiden (DiTommaso, 2014, s. 473–474). Videre presenterer DiTommaso sitt perspektiv på hva apokalyptikk faktisk er:

Apocalypticism is a worldview, a fundamental cognitive orientation that makes axiomatic claims about time, space, and human existence. Essentially, apocalypticism is the worldview of the apocalypses. But it is also the worldview of apocalyptic literature as a class, as well as apocalyptic art, apocalyptic films and novels, apocalyptic rhetoric and discourse, and of apocalyptic social movements of every size and stripe. It is what defines the adjective *apocalyptic* in all these expressions. It is the message, not the medium. (DiTommaso, 2014, s. 474)

DiTommaso beskriver apokalyptikk som et verdensbilde. Han mener at ingenting er apokalyptisk i seg selv, og at apokalyptikk ikke kan reduseres til et enkelt motiv, uttrykk eller forventning. Det er først når hendelser, figurer og motiver filtreres gjennom *det apokalyptiske verdensbildet*, at de kan få apokalyptisk valens (DiTommaso, 2014, s. 474).

3.2.2 Det apokalyptiske verdensbildet

Ifølge DiTommaso, forutsetter det apokalyptiske verdensbildet aksiomatiske påstander om tid, rom og menneskets eksistens. Aksiomatiske påstander er påstander som ikke må bevises, men som er allment akseptert som sann. Det apokalyptiske verdensbildets forståelse av menneskets eksistens innebærer at det eksisterer en transcendent virkelighet, som definerer kosmos og alt i det, som er utenfor det menneskelige intellekts grep og som er nesten umulig å observere (DiTommaso, 2014, s. 474). Videre blir den virkeligheten menneskene lever i nå forstått som konstitusjonelt strukturert av to antagonistiske og ikke-reduserbare krefter. Kraftene er i konflikt med hverandre, og blir ofte identifisert som godt og ondt (DiTommaso, 2014, s. 474). I kapittelet «Apocalypticism in the Contemporary World» i *The Cambridge Companion to Apocalyptic Literature* (2020), forklarer DiTommaso mer om de aksiomatiske påstandene. Det apokalyptiske verdensbildets forståelse av rom forutsetter eksistensen av to individuelle og separate virkeligheter (DiTommaso, 2020, s. 317). Den ene virkeligheten er transcendent, mens den andre er verdslig. De to virkelighetene er ontologiske kategorier, men kalles ofte for himmel og jord. Himmelen forstås som en genuin og perfekt virkelighet, mens jorden forstås som det motsatte. Jorden var perfekt, men nå har den blitt ødelagt av ondskap (DiTommaso, 2020, s. 317). Det apokalyptiske verdensbildet forstår tid som en egenskap ved den verdslige eller jordiske virkeligheten. Tiden er ensrettet, lineær og endelig. Historien har en slutt, og slutten er forutbestemt og åpenbart (DiTommaso, 2020, s. 317). På samme måte er også løsningen på konflikten mellom godt og ondt forutbestemt. Løsningen er også nært forestående, og vil medføre slutten på den nåværende virkeligheten (DiTommaso, 2014, s. 474).

Det er åpenbaringen av de overnevnte påstandene om tid, rom og menneskets eksistens som orienterer menneskets tilværelse. Det apokalyptiske verdensbildet innebærer en forståelse av historiens slutt som forutbestemt. Slutten blir også åpenbart, og det er denne åpenbaringen som er den viktigste av de alle. Budskapet om at de siste dager har kommet og at slutten er nær, utgjør den eksistensielle dimensjonen av verdensbildet (DiTommaso, 2020, s. 318). I min analyse av apokalyptiske forestillinger i *Morgenstjernen* vil det være relevant å undersøke om

det apokalyptiske verdensbildets påstander kan identifiseres, og hvordan Knausgård gjør bruk av apokalyptiske kjennetegn.

3.2.3 Det apokalyptiske skiftet

DiTommaso forklarer at mennesker over hele verden oftere ser på seg selv og sin livssituasjon gjennom linsen til det apokalyptiske verdensbildet (DiTommaso, 2020, s. 341). Dette har vært en økende trend de siste førti årene, og DiTommaso kaller fenomenet for *det apokalyptiske skiftet*. Videre mener han at det apokalyptiske skiftet særlig har økt siden år 2001, både i grad og i omfang. Økningen er, ifølge DiTommaso, forårsaket av hendelser som terrorangrepene i New York 11. september 2001, den globale flyktningkrisen og den store resesjonen i 2008. Disse hendelsene påvirket mennesker over hele verden, og ga næring til en følelse av at verden holdt på å kollapse (DiTommaso, 2020, s. 321). DiTommaso mener den såkalte illiberale revolusjonen, som refererer til demokratiske nasjoners tilegnelse av ikke-liberale verdier, også har bidratt til at flere anser livssituasjonen sin som apokalyptisk. Her viser DiTommaso til blant annet Storbritannias uttreden av EU og valget av Donald J. Trump som president i USA, som begge, ifølge DiTommaso, er resultater av den illiberale revolusjonen (DiTommaso, 2020, s. 323). En annen revolusjon som har påvirket det apokalyptiske skiftet er den digitale revolusjonen. Her refereres det til en utbredt implementering av nye, digitale kommunikasjonsteknologier og sosiale medier. Den digitale revolusjonen har blant annet ført til demokratisering av informasjon og utviklingen av multimodal masseunderholdning (DiTommaso, 2020, s. 322). Den illiberale revolusjonen er samtidig nært knyttet til den digitale revolusjonen, da ikke-liberale verdier spres gjennom digital kommunikasjon og massemedia.

Det apokalyptiske verdensbildet tilbyr en måte å tilnærme seg vår tids utfordringer på, og verdensbildets tilnærminger appellerer på et internasjonalt nivå. Dette er også noe universitetslektor Elizabeth K. Rosen tar opp i sin bok *Apocalyptic Transformation: Apocalypse and the Postmodern Imagination* (2008). Rosen mener at apokalyptiske fortellinger tilbyr en måte å forklare og tilnærme seg samfunnets tilstand på (Rosen, 2008, s. 12). I tillegg til dette, mener hun at apokalyptiske fortellinger er et redskap for sosial kritikk. Videre forklarer hun at samtidig som faren for katastrofe øker, blir også behovet for trøst og forklaring mer akutt (Rosen, 2008, s. 17–18). Apokalyptiske fortellinger er, ifølge Dewey, et produkt av en kultur som er oppriktig forvirret og prøver å forstå seg selv og sin egen tid

(Dewey, 1990, s. 10). Følgende vil en kulturs økende frykt for blant annet atomkrig og klimakrise gjenspeile seg i samtidens apokalyptiske fortellinger.

Newsom beskriver også et apokalyptisk skifte. I introduksjonskapittelet til antologien *Apocalypses in Context: Apocalyptic Currents through History* (2016), diskuterer hun hvordan begrepene apokalyptikk og apokalypse har endret seg i nyere tid. Først forklarer hun at begrepenes definisjon må forstås som merkelapper som brukes for å organisere informasjon (Newsom, 2016, s. x). Begreper identifiserer ikke en uforanderlig essens, og følgende vil bruken av et begrep kunne endre seg. Videre forklarer hun at vi ofte danner konsepter og begrep ved å bruke en prototype som referansepunkt. På grunn av kristendommens kulturelle dominans i vesten, har det vært vanlig å bruke den kristne teksten Johannes' Åpenbaring som prototype for apokalypse. Dette til tross for at bibelteksten er ganske ulik andre religiøse apokalypser, særlig i dens fokus på å visualisere ødeleggelse (Newsom, 2016, s. xi).

Prototyper er ikke det eneste som påvirker vår forståelse av apokalypse. Newsom mener at endrede kulturelle bekymringer undergraver den normative kraften til tidligere definisjoner. Det vil si at de bekymringene som er aktuelle og presserende i vår samtid, eksempelvis klimakrise og atomkrig, påvirker vår forståelse av apokalyptikk. Følgende vil noen av de tidligere forestillingene som har vært knyttet til apokalypse falle bort, mens andre forestillinger kommer til. I nyere tid har endrede kulturelle bekymringer medvirket til et skifte i forståelsen av apokalyptikk. Ifølge Newsom, har apokalyptikk gått fra å være et religiøst konsept, til å bli et sekulært kulturelt konsept (Newsom, 2016, s. xi). Begrepet som tidligere knyttes til himmelske åpenbaringer om fremtidige hendelser, knyttes i dag mer til katastrofe og ødeleggelse (Endsjø & Lied, 2011, s. 119). Rosen viser også til et skifte i forståelsen av begrepet, og hun trekker frem særlig ett eksempel som tydeliggjør dette skiftet: forsiden til den britiske avisen Daily Mail den 12. september 2001 (Rosen, 2008, s. 14). På forsiden av avisen var det et bilde av World Trade Center som kollapser, og overskriften var «APOKALYPSE!». Rosen forklarer at bruken av apokalypse om dette bildet var en tydelig indikasjon på begrepets skiftende betydning. Begrepet som før spesifikt refererte til bibelske fortellinger om endelig dom og belønning, nå ble brukt som synonym for katastrofe og ødeleggelse (Rosen, 2008, s. 14).

3.2.4 Apokalyptikk i populærkulturen

Apokalyptikk kommer stadig til uttrykk i moderne populærkultur, og apokalyptiske forestillinger finnes særlig i fiksjonelle produkter som film, TV-serier, romaner og tegneserier (DiTommaso, 2014, s. 476). Samtidens populærkulturelle apokalypser kan være ganske ulike tidligere apokalypser. En av de største forskjellene er at samtidens apokalypser ikke legger like stor vekt på mysterier som blir avslørt som de tidligere apokalypsene har gjort (Newsom, 2016, s. xi). I samtidens apokalypser finnes det heller et større fokus på den dualistiske kampen mellom godt og ondt, og ødeleggelsen av alt som er kjent og kjært. Kampen mellom det gode og det onde er også en kjent tematikk i tradisjonelle religiøse apokalypser, men i disse tekstene er det gitt at det gode seirer over det onde (Newsom, 2016, s. xi). Dette er, ifølge Newsom, ikke nødvendigvis tilfellet i nyere apokalypser. Selv om det også her legges vekt på kampen mellom det gode og det onde, er ikke det godes seier gitt. Dersom det guddommelige griper inn i nyere apokalypser, er det, ifølge Rosen, ikke for å gjenopprette orden og belønne de troende, men for å straffe og uttrykke sinne (Rosen, 2008, s. 15). Samtidens apokalypser fokuserer heller på selve ødeleggelsen av sivilisasjonen og dens strukturer, eksempelvis klima, infrastruktur og sosiale relasjoner. Det legges også vekt på den ondskapen som har forårsaket ødeleggelsen. En slik ondskap kan være alt fra aliens og utenomjordiske vesener, til menneskers grådighet og misbruk av teknologi (Newsom, 2016, s. xii).

Apokalyptiske forestillinger dukker opp i populærkulturen av flere grunner. Ifølge DiTommaso er en av grunnene verdens undergangs høye underholdningsverdi (DiTommaso, 2014, s. 502). En annen grunn er måten det apokalyptiske verdensbildet forklarer verden på. Det gode kjemper mot det onde, og når dommedag nærmer seg lener vi oss på en transcendent kraft som skal redde oss. For de som føler seg maktesløse i møte med samtidens utfordringer, kan det apokalyptiske verdensbildet tilby en måte å forstå og tilnærme seg utfordringene på. DiTommaso forstår den kraftige økningen av apokalyptisk fiksjon i populærkulturen som en tydelig indikator på samtidens apokalyptiske skifte: «The apocalyptic worldview offers a means of identifying the problem, isolating its causes, and indicating a solution. That it does this so well today is the real sign of the times» (DiTommaso, 2020, s. 342). Videre mener han at det apokalyptiske skiftet er et symptom på endringer som har pågått i flere tiår, og at de systematiske problemene som driver skiftet ikke ser ut til å forsvinne. Det apokalyptiske skiftet kan sammenlignes med global oppvarming: «one might slow it down, but there seems

to be no way to press a “reset” button and return to the way it was before» (DiTommaso, 2020, s. 341).

Det apokalyptiske skiftet er et resultat av vår samtids utfordringer, hvor følelsen av at verden skal kollapse vekker frykt og håpløshet. Når verden trues av stadig flere ødeleggelser, vekkes også behovet for trøst og forklaring. Apokalyptiske fortellinger viser seg å være godt egnet til nettopp dette, da de tilbyr en måte å forklare og tilnærme seg samfunnets tilstand på. Dette kan også forklare oppblomstringen av apokalyptikk i populærkulturen. Apokalyptiske fortellinger gjenspeiler samfunnets tilstand, og i dag er apokalypse et begrep som mer og mer assosieres med katastrofe og ødeleggelse. Dette er interessante perspektiver å ha med seg når jeg skal identifisere og analysere det apokalyptiske i *Morgenstjernen*. Det at apokalyptiske forestillinger har høy underholdningsverdi, er en av forklaringene på hvorfor de stadig dukker opp i populærkulturen. Apokalyptiske fortellinger kan også gjenspeile samfunnets tilstand, og det er derfor interessant å undersøke hvor og på hvilken måte Knausgårds bruk av apokalyptiske forestillinger passer inn i denne sammenheng.

3.2.5 Arbeidsdefinisjon

Apokalyptikk er, som denne gjennomgangen av teoretiske perspektiver har vist, et komplekst begrep. Det finnes ingen entydig definisjon av apokalyptikk, og det er utfordrende å presisere nøyaktig hva apokalyptikk er. Skisseringene av apokalyptikk og apokalypse som Newsom gir i sitt introduksjonskapittel er svært forenklete, noe hun selv også understreker (Newsom, 2016, s. xii). Likevel finner jeg Newsoms forenklete forklaringer hjelpsomme, særlig i møte med svært komplekse forklaringer, som eksempelvis Hibbards og DiTommasos. I sin gjennomgang av apokalyptiske studier, kommer professor Adela Collins med samme konklusjon (Collins, 2011, s. 456). Collins anbefaler derfor forskere å bruke den definisjonen som best passer prosjektets formål. Formålet med mitt masterprosjekt er blant annet å identifisere og analysere det apokalyptiske i Karl Ove Knausgårds roman *Morgenstjernen* (2020). For å kunne gjøre dette er det nødvendig å ha en tydelig forståelse av hva apokalyptikk er, og følgende ikke er. Med utgangspunkt i de teoretiske perspektivene som jeg har presentert i dette delkapittelet og prosjektets formål, vil jeg definere apokalyptikk som:

motiver, tegn og forestillinger som kan tydes som varsler om verdens undergang, samt apokalyptiske forestillinger som forutsetter en transcendent virkelighet, enten guddommelig eller verdslig, en dualistisk kamp mellom det gode og det onde, en nært

forestående slutt, og en åpenbaring av denne slutten som formidles til utvalgte mottakere.

I denne definisjonen har jeg lagt det apokalyptiske skiftet til grunn, og jeg forstår apokalyptikk som både et religiøst og sekulært konsept. Ettersom *Morgenstjernen* er en samtidsroman, har jeg også valgt å legge vekt på teori om samtidens apokalypser. Dette kommer tydeligst frem i mitt valg om å inkludere en verdslig transcendent virkelighet. Selv om forskere som Hibbard og DiTommaso vektlegger en guddommelig transcendent virkelighet i sin forståelse av apokalyptikk, mener Newsom at dette ikke er like fremtredende i samtidens apokalypser. Jeg velger å basere meg på Newsoms forståelse, og forstår derfor apokalyptiske forestillinger også som en del av en sekulær og verdslig virkelighet. Selv om jeg har valgt å ikke inkludere alle de teoretiske perspektivene i min definisjon, vil de fremdeles være fordelaktig å ha med seg når jeg skal identifisere og analysere det apokalyptiske i *Morgenstjernen*. Apokalyptikk er et sammensatt fenomen, og for å bedre kunne forstå hvordan apokalyptiske forestillinger og kjennetegn opptrer i materialet, vil det være nyttig med flere perspektiver.

3.3 Skjønnlitteratur, narratologi og intertekstualitet

I denne masteroppgaven skal jeg gjøre en tematisk litterær analyse av *Morgenstjernen*, og som tidligere vist vil teoretiske perspektiver på den litterære sjangeren apokalypse være relevant i analysen. Ettersom materialet jeg skal analysere er skjønnlitterært, er det også hensiktsmessig å diskutere teoretiske perspektiver på litteratur. For å kunne gjøre en grundig undersøkelse av materialet, har jeg valgt å undersøke teori om litterære sjangre, narratologi og intertekstualitet. Skjønnlitterære tekster deles inn i ulike typer, og det knyttes egne forventinger og kjennetegn til hver type. I min analyse av *Morgenstjernen* vil det følgende være nyttig å undersøke verkets sjanger. Her vil også teoretiske perspektiver på narratologi gjøre seg gjeldene, for å bedre forstå romanens fortelling. Videre er intertekstualitet relevant å gjøre bruk av i analysen, da Knausgård spiller på en rekke kristne grunnforestillinger.

Begrepet «litteratur» kommer av det latinske ordet *litteratura*, som betyr bokstavskrift og skriftlig fremstilling. I videste forstand kan begrepet brukes om alle tekster som er produsert av mennesker, men vanligvis brukes litteraturbegrepet om skriftlige verk med varig verdi. Et slik litteraturbegrep utelukker tekster som ikke har varig verdi ut over en enkelt situasjon, som

handlelister og kvitteringer (Baker, 2021). Selv med et litt smalere litteraturbegrep, er det en svært omfattende mengde tekster. Det er derfor vanlig å dele litteratur inn i ulike kategorier, som skjønnlitteratur og sakprosa. Skjønnlitteratur er en «... fellesbetegnelse for skrevne tekster som vil formidle poetiske eller dikteriske verdier, tekster med en tydelig estetisk dimensjon» (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 211). Skjønnlitterære tekster forholder seg til en oppdiktet virkelighet, og skiller seg derfor fra sakprosa, som forholder seg til noe som faktisk har skjedd (Gullestad, 2018, s. 28). Litteratur kan også deles inn i fire ulike hovedsjangre: epikk, lyrikk, drama og sakprosa (Baker, 2021).

Begrepet *epikk* var tidligere forbundet med antikke heltediktninger, men i dag brukes det som en samlebetegnelse for alle former for fortellende diktning (Gullestad, 2018, s. 27–28). Noen forskere, eksempelvis Francis Bull, mener at også sakprosaetekster hører til under sjangeren. Skjønnlitteratur og sakprosa oppleves som artsforskjellige, og begrepet epikk brukes vanligvis om fortellende, skjønnlitterære tekster. Innenfor den episke litteraturen finnes det en rekke undersjangre, som romaner, eventyr, noveller, myter og sagaer (Gullestad, 2018, s. 28). Romanen er den yngste av de episke undersjangerne. Den ble til etter boktrykkerkunstens gjennombrudd i Europa på 1400-tallet, og var dermed den første episke sjangeren som ble skrevet for å bli lest (Gullestad, 2018, s. 36). Det er romanens forhold til boken som skiller den fra de eldre episke sjangrene, eksempelvis eventyr og sagaer, som først ble overlevert muntlig og deretter nedskrevet. Foruten romanens forhold til boken, er det vanskelig å identifisere faste kjennetegn som gjelder for alle romaner, og i *Litteraturvitenskapelig leksikon* står det «At romanen er uvanlig fleksibel både i form og innhold, kompliserer forsøkene på å gi sjangeren en allmenngyldig definisjon» (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 195). Utfordringene med å definere romanen grunner i at romanforfattere stadig bryter etablerte normer, som medfører at nye blandingsformer stadig oppstår (Gullestad, 2018, s. 36). Brytning av etablerte normer er noe den norske samtidsforfatteren Karl Ove Knausgård er kjent for, særlig da han eksperimenterte med autofiksjon og selvbiografiske skrivemåter i seksbindsverket *Min kamp* (Hverven, 2022, s. 166). Selv om romanen er fleksibel i både form og innhold, foreslår forfatterne av *Litteraturvitenskapelig leksikon* noen vesentlige kjennetegn ved romansjangeren. Et av disse kjennetegnene er at romanen er fiksjon, men «Selv om den er fiksjon, tar romanen prinsipielt utgangspunkt i, bygger på og viser til, leserens livserfaringer i tid og rom» (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 195).

Skjønnlitterære tekster kan deles inn i ulike typer, som samtidslitteratur, realistisk litteratur og fantastisk litteratur. Realistisk litteratur er en «... form for litteratur som søker å fremstille eller representere en ytre virkelighet i verket» (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 185). Denne typen litteratur er virkelighetstro på den måte at den skildrer hendelser som kunne ha skjedd, men skiller seg fra sakprosa ettersom hendelsene ikke faktisk har skjedd i virkeligheten. Samtidslitteratur kan forstås som en form for realistisk litteratur, da den skildrer vår samtid her og nå (Vassenden, 2007, s. 363). Samtidslitteratur skiller seg fra andre typer litteratur da den gir oss modeller, bilder og begreper som vi kan bruke for å forstå og håndtere samtiden. Denne typen litteratur leses «... av samme grunn som vi leser aviser og ser eller hører nyhetssendinger i etermediene: Vi orienterer oss i den verden og den tiden vi befolker» (Vassenden, 2007, s. 357). Når litteratur inneholder elementer som verken opptrer eller er til stede i vår virkelige verden, er den ikke lenger realistisk, men fantastisk. Den fantastiske litteraturen er en «... samlebetegnelse for litteratur som på ulike måter bryter med konvensjonelle oppfatninger av hva som er sannsynlig» (Lothe, Refsum og Solberg, 2007, s. 62). Den fantastiske sjangeren kjennetegnes av at leseren ikke vet om de merkelige hendelsene må forstås som overnaturlige, eller om det finnes en rasjonell forklaring. Romanen *Morgenstjernen* (2020) kan forstås som en blandingsform av realistisk samtidslitteratur og fantastisk litteratur. Dette er fordi Knausgård skildrer samtidens Norge, hovedsakelig Bergen og Sørlandet, og de fleste av romanens hendelser kunne ha skjedd. Det skildres likevel en del merkelige hendelser som bryter med vår oppfatning av hva som er sannsynlig, uten at leseren får en forklaring på disse hendelsene. Som jeg skal vise i neste avsnitt, har litteraturvitere ulik formening om hvilken sjanger romanen *Morgenstjernen* tilhører.

3.3.1 Apokalypse som narrativ modus

Begrepet apokalypse har tradisjonelt referert til gamle jødiske og kristne åpenbaringsskrifter, og det er nettopp derfor apokalypse ofte forstås som en litterær sjanger (Pitetti, 2017, s. 440). Begrepet apokalypse har særlig blitt brukt i bibelforskning, og følgende har Bibelens åpenbaringsskrifter fungert som referansepunkt for begrepet. Utenfor bibelforskningens kontekst, har apokalypse likevel fått en annen betydning. I dag assosieres ikke apokalypse nødvendigvis med religiøse åpenbaringstekster, og som tidligere nevnt blir begrepet også brukt om samtidens ødeleggelse av menneskeheten eller jordkloden (Endsjø & Lied, 2011, s. 119). På grunn av apokalypsens nye betydning i dagligtalen mener Pitetti det kan være fruktbart å forstå apokalypse som narrativ modus (Pitetti, 2017, s. 438). Innledningsvis i artikkelen «Uses of the End of the World: Apocalypse and Postapocalypse as Narrative

Modes» presenterer Pitetti apokalypse og postapokalypse som to moduser for eskatologisk historiefortelling. Videre forklarer han at begge modusene kan identifiseres i samtidstekster som bruker katastrofale hendelser for å gi struktur til den ellers kaotiske og uforståelige opplevelsen av verden. De katastrofale hendelsene presenteres som brå brudd eller svingninger mellom den gamle og den nye verden, og de fungerer som en ramme for fortellingen (Pitetti, 2017, s. 438). Den overordnede forskjellen på de to modusene er, ifølge Pitetti, at fremtiden behandles som slutten i apokalyptiske narrativer, mens muligheten for en slik slutt fornektes i postapokalyptiske narrativer. I samtidstekster med apokalypse som narrativ modus fremstilles de katastrofale hendelsene som en sammenhengende prosess og historisk utvikling, der de traumatiske omveltningene forårsaker slutten på den gamle verden. Her slutter apokalyptiske fortellinger, mens fortellinger med et postapokalyptisk narrativt modus fremstiller den nye verden og de overlevende (Pitetti, 2017, s. 438–439).

3.3.2 Unaturlig narratologi

Den 18. september 2020 ble *Morgenstjernen* anmeldt i radioprogrammet *Åpen bok* (NRK, 2020). I dette programmet argumenterer litteraturviter Tom Egil Hverven for at de merkelige hendelsene har en rasjonell forklaring, og at romanen dermed er realistisk litteratur. De unaturlige hendelsene burde, ifølge Hverven, forstås som drømmer eller hallusinasjoner, og hendelsene kan forklares da de er forårsaket av romankarakterenes inntak av rusmidler. I sin artikkel «Morgenstjernens apokalypse. Science fiction, dommedag og Karl Ove Knausgård» trekker Kraglund frem Hvervens utsagn, og sier seg uenig i hans forståelse av de merkelige hendelsene (Kraglund, 2022, s. 2). Kraglund mener at disse hendelsene i romanen må tolkes som virkelige. Hun forklarer at det er nødvendig å tolke de unaturlige hendelsene innenfor romanens eget virkelighetsrom nettopp fordi romaner har frihet til å gå utenfor virkelighetens rammer. Hvis hendelsene i romanen forklares ut fra virkelighetens parametere, vil de både miste sin fascinasjonskraft, og evne til å vekke annen form for refleksjon (Kraglund, 2022, s. 4). Ettersom forfattere ikke trenger å begrenses av det realistiske, mener Kraglund det vil være reduserende å forstå de unaturlige hendelsene ut fra virkelighetens parametere, slik Hverven argumenterer for (Kraglund, 2022, s. 4). Videre viser hun til teori om unaturlig narratologi, hvor artikkelen «Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models» er sentral. I denne artikkelen fremhever forfatterne viktigheten av å skildre situasjoner som utvider vår kunnskap om verden (Albert et al., 2010, s. 115). Den verden som skildres i en roman trenger ikke å ligne den faktiske verden vi lever i, og kan inneholde både fysiske og logiske umuligheter. Dette åpner opp for skildringer av unaturlige

situasjoner og hendelser som kan gå utover, utvide eller utfordre leserens kunnskap om verden. Videre søker den unaturlige narratologien å beskrive på hvilke måter slike skildringer avviker fra den virkelige verdens rammer, og hvordan de utvider vår kunnskap om verden (Albert et al., 2010, s. 116).

Uenigheten mellom Kraglund og Hverven berører noe av det jeg anser som essensen i *Morgenstjernen*. Knausgård har selv forklart at han hadde som formål å la ulike virkelighetsoppfatninger møtes (Forlaget Oktober, u.å.). I *Morgenstjernen* følger vi ni ulike romankarakterer som alle har fått hvert sitt kapittel. Ved flere tilfeller skildrer Knausgårds romankarakterenes opplevelse av samme hendelse, og da kommer det frem at de har ulik forståelse av hva det er som skjer. Når ulike forståelser av den samme opplevelsen møtes, blir sannheten komplisert. Knausgård tar ikke stilling til hvilke virkelighetsoppfatninger som er riktige eller uriktige i romanen, og det blir dermed opp til leseren å tolke. Når leseren møter de samme hendelsene i de ulike romankarakterenes kapitler, fungerer hendelsene som intertekstuelle referanser. Intertekstuelle referanser kan både være referanser til en tekst som eksisterer utenfor romanen, men og til hendelser i romanen. Jeg skal gå nærmere inn på dette i neste avsnitt som omhandler intertekstualitet.

3.3.3 Intertekstualitet

Intertekstualitet kan defineres som tilstedeværelsen og inspirasjonen fra tidligere tekster i konstruksjonen av en ny tekst. Forholdet mellom tekster står sentralt, og tekstene kan forstås å være vevd sammen (Claudi, 2013, s. 94). Lingvisten Julia Kristeva introduserte begrepet på slutten av 1960-tallet for å beskrive prinsippet om at alle tekster alltid vil inneholde elementer fra andre tekster. Litteraturteoretikeren Gérard Genette videreutviklet senere begrepet, og var mer opptatt av hvordan en konkret tekst står i relasjon til en annen konkret tekst. I artikkelen «Til sammenligning: En retorisk tilgang til intertekstualitet» foreslår Kraglund en tredje forståelse av intertekstualitet. I sin bruk av intertekstualitet vil hun undersøke identifiserbare intertekstuelle referanser og se på et større nettverk av referanser innenfor hvert enkelt verk (Kraglund, 2019, s. 114). Det er referansenes deltakelse og virkning i lesingen av teksten som er i fokus. Kraglund tar utgangspunkt i narrativ teori, hvor tilnærmingen er basert på en antagelse om at tekster skapes av forfattere for å bevisst eller ubevisst, påvirke lesere på en bestemt måte. Det er ikke bare forfatterens intensjon som er interessant, men også selve opplevelsen av fortellingen og dens affektive, etiske og estetiske effekt (Kraglund, 2019, s. 114–115). Referanser er mer enn bare punkter som henviser til andre verk, og Kraglund er

interessert i hvordan de enkelte elementene påvirker helheten. Referansene er en del av større tekstlige dynamikker og fortellingens progresjon i den flerfoldige kommunikasjonen mellom forfatter og leser.

Kraglund mener også at det er interessant å undersøke hvordan intertekstuelle referanser åpner for sammenligninger til et verks intratekstuelle og ekstratekstuelle referanser. Intratekstuelle referanser er referanser som er med på å forbinde tekstens scener, karakterer, fortellere og temaer. Slike referanser finnes kun internt i verket. Ekstratekstuelle referanser er referanser til historiske personer, steder og begivenheter. Disse referansene kjennetegnes av at de også har en eksistens utenfor teksten. Intertekstuelle tekster er, som vi vet, referanser til andre tekster. De er også hybrider, da de både refererer intratekstuet til handlingen i den gjeldende teksten, og ekstratekstuelle da de refererer til tekster som eksisterer utenfor denne teksten (Kraglund, 2019, s. 115). Videre er Kraglund opptatt av hvordan intertekstualitet i en litterær fortelling engasjerer og orienterer leseren mot den flerlagsopplevelsen fortellingen tilbyr, forlenger tolkningsprosessen og er en del av refleksivitetens forgrunn (R. Kraglund, upublisert artikkel, 25. november 2022). Litterær fiksjon inviterer leseren til å dykke inn i teksten for å forstå dens mening. I denne prosessen bruker vi våre fortolkende ferdigheter, og vi får mulighet til å reflektere over tekstens forskjellige meninger. For å bedre forstå intertekstualitetens rolle i litterær fiksjon, foreslår Kraglund en retorisk tilnærming. Med en slik tilnærming forstås intertekstualitet som den tilsiktede retoriske handlingen med å referere til en annen tekst for ulike formål. Videre forklarer hun at retorisk tilnærming til fiksjon inspirerer oss til å se på intertekstuelle referanser som en del av en kommunikativ kontekst, der leseren inviteres til å tolke de mye større dialogiske relasjonene og interaksjonene mellom ord, stemmer, karakterer og temaer (R. Kraglund, upublisert artikkel, 25. november 2022).

I *Morgenstjernen* finnes det en rekke intertekstuelle referanser til Bibelen, og Knausgård bruker kristne grunnforestillinger som virkemidler i sin egen fortelling. På samme måte som han bruker Bibelens fortellinger for å skape ulike narrativ om mennesket, døden og en kommende dommedag, bruker han også intertekstuelle referanser til sentrale diskusjoner om religion og vitenskap. Følgende er forestillinger om uoverensstemmelse mellom religion og vitenskap, og ulike perspektiver på menneskets bruk av kunnskap, interessante perspektiver å bringe inn i analysen. Avslutningsvis i dette kapittelet vil jeg derfor gjøre rede for noen antakelser om forholdet mellom religion og vitenskap.

3.3.4 Intertekstuelle referanser til forestillinger om religion og vitenskap

Det er vanlig å anta at religion og vitenskap er sterke rivaler, og at forholdet mellom de to er konfliktfullt. Teologiprofessor Ted Peters mener likevel at dette ikke stemmer. I sin artikkel «The War Between Faith and Fact», forklarer han at dersom Gud har skapt universet, kan vitenskapelige undersøkelser av universet forstås som nysgjerrighet og verdsettelse av Guds skaperverk (Peters, 2016, s. 143). I *The Oxford Handbook of Secularism*, presenterer sosiologiprofessor Bryan Turner presenterer et lignende perspektiv (Turner, 2017, s. 731). Han mener menneskets utvikling av vitenskap og teknologi kan forstås som et resultat av syndefallet. Etersom den kristne forestillingen om syndefallet innebærer at mennesket fikk kunnskap, kan teknologiske og vitenskapelige fremskritt forstås mer som en optimalisering av vårt potensiale (Turner, 2017, s. 731). Dette perspektivet kalles gjerne for «co-creation» (Cole-Turner, 2009, s. 942). Ifølge teologiprofessor Cole-Turner vil et slikt perspektiv innebærer en forståelse av at alle teknologiske og vitenskapelige fremskritt er bra.

Det kan likevel stilles spørsmål til hvorvidt alle fremskritt er «bra» fremskritt. Turner stiller seg bak filosofer som Alasdair MacIntyre og Michael Sandel, som mener at det ikke finnes noen moralske tradisjoner som kan håndtere moderne vitenskap og medisinsk utvikling på en adekvat måte (Turner, 2017, s. 724). Cole-Turner trekker frem lignende bekymringer. I *The Oxford Handbook of Religion and Science* forklarer han at frykten for ny teknologi ofte er basert på en antakelse om at teknologi overgår moral (Cole-Turner, 2009, s. 929–930). Når denne frykten kombineres med antakelsen om konflikt mellom religion og vitenskap, kan religion fremstå som riktig aktør for å stoppe ny teknologi. Cole-Turner mener selv at bioteknologi har medført at mennesket har mistet kontrollen over egen skapelse (Cole-Turner, 2009, s. 929). Videre mener han at det ikke er bioteknologi som er problemet, det er at mennesket mangler ressursene til å håndtere bioteknologi på en ansvarlig og klok måte (Cole-Turner, 2009, s. 942). De bioteknologiske fremskrittene det refereres til er blant annet forskning på radikal livsforlengelse. Forskere på radikal livsforlengelse (*Radical Life Extension*) har en visjon om å kurere alderdom og å oppnå ubegrenset levetid (Coalition for Radical Life Extension, 2022). Visjonen er, med andre ord, udødelighet. Dette er forskning som Knausgård selv adresserer i *Litteraturhusets podcast*, hvor han også stiller seg spørrende til hvorfor mennesket ønsker å leve evig (Litteraturhuset, 2021).

I diskusjon om vitenskapelige og teknologiske fremskritt, dukker argumentet «Playing God» stadig opp (Cole-Turner, 2009, s. 930). Å leke Gud kan forstås som «...warnings about our incapacity to foresee the potential consequences of these technologies since we do not possess the properties of a God, such as omniscience, omnipotence, or omnibenevolence» (Simons, 2022, s. 153). Argumentet bygger på en frykt for at mennesker går for langt i å omforme eller gjenskape menneskets natur (Mizrahi, 2020, s. 1145–1146). Peters mener at argumentet ikke stammer fra kristne forestillinger, og at forskere som anklages for å leke Gud, anklages for å krenke noe hellig (Peters, 2018, s. 148). Ettersom det ifølge Bibelen kun er Gud som er hellig, ikke skaperverket, så er det ingenting hellig i skaperverket som mennesket kan krenke. Når argumentet brukes mener Peters at det hellige forskere anklages for å krenke er naturen og det naturlige (Peters, 2018, s. 146–148). Filosofiprofessor Moti Mizrahi mener også argumentet ikke handler om Guds skaperverk, men at det heller bør forstås «...not as a warning to leave God's creation or nature alone, but rather as an invitation to think carefully about all the ways in which the use of new technologies could go seriously wrong» (Mizrahi, 2020, s. 1147). Uansett om det hellige som krenkes er Guds skaperverk eller ikke, så oppfordrer argumentet til refleksjon om hvorvidt mennesket kan håndtere teknologiske og vitenskapelige utviklinger på en ansvarlig og klok måte. I tillegg til å brukes som argumenter i diskusjon om religion og vitenskap, kan kristne grunnforestillinger om Guds skaperverk og syndefallet også brukes som elementer sekulære fortellinger. Som jeg skal vise i neste delkapittel, kan religiøse forestillinger som brukes i moderne kulturelle uttrykk forstås som *readymade*.

Det litteraturvitenskapelige begrepet intertekstualitet, og fremgangsmåter for undersøkelser av intertekstuelle referanser i litterære tekster, er nyttig i denne oppgaven. *Morgenstjernen* er full av referanser til andre tekster, både religiøse og sekulære, og Kraglunds tilnærming til intertekstualitet bidrar med interessante perspektiver i analysen. Videre er teoretiske perspektiver på den litterære sjangeren apokalypse, og Bibelens Johannes' Åpenbarings rolle som prototype for apokalypse, også nyttig å bringe inn i analysen. En apokalypse er et kulturuttrykk med apokalyptisk tankegods, og de to begrepene er tett forbundet. Apokalyptikk er et komplekst begrep, og det refererer både til et religiøst konsept og et sekulært kulturelt konsept. Med utgangspunkt i teoretiske perspektiver og prosjektets formål, har jeg utarbeidet en arbeidsdefinisjon, og i neste kapittel skal jeg gjøre rede for valg av metoder, og hvordan jeg har gått frem for å analysere det apokalyptiske i *Morgenstjernen*.

4 Metode

Denne masteroppgaven har som formål å undersøke kristne forestillinger og apokalyptikk i romanen *Morgenstjernen* (2020). For å kunne gjøre en grundig undersøkelse av prosjektets problemstilling vil det være avgjørende at jeg benytter meg av metoder som gjør det mulig å besvare de tre forskningsspørsmålene. Det er et omfattende og komplekst materiale som skal analyseres, og for å oppnå innsikt og forståelse i dette har jeg hatt en hermeneutisk og abduktivinspirert tilnærming. Videre har jeg valgt å gjøre en tematisk analyse for å få oversikt over materialet, og samtidig systematisere og kategorisere det. Jeg skal gjøre en tredelt tematisk analyse, og jeg har utviklet temaene gjennom en hermeneutisk lesning av materialet og kontinuerlig bevegelse mellom teori og empiri.

I religionsvitenskapelig forskning er det vanlig å benytte flere metoder, også når det empiriske materialet er tekster (Gilhus, 2006, s. 89). Tekster er komplekse størrelser, og det kan derfor være nødvendig å ta i bruk en metodologisk verktøykasse for å kunne gjøre en grundig analyse. I dette forskningsprosjektet er materialet en skjønnlitterær tekst, og for å få en bedre forståelse av materialet vil det være relevant å se på litteraturvitenskapelige metoder og analyseverktøy. I arbeid med tekst er det viktig å stille gode spørsmål til teksten, og å ha en ryddig fremgangsmåte for å få svar på spørsmålene. Her spiller metode en sentral rolle, og tematisk analyse har bidratt til en systematisk fremgangsmåte. Å lese teksten flere ganger er også en sentral del av arbeidet, og gjennomgang av materialet er noe en egentlig aldri blir helt ferdig med (Gilhus, 2006, s. 91–92). Ettersom denne forskningsprosessen har vært abduktivt innrettet har jeg lest materialet i lys av ny teori en rekke ganger, og både teori og empiri har bidratt til en gjensidig utvidet forståelse. Kvalitativ forskning bygger på en ontologisk forutsetning om at det eksisterer flere virkelighetsforståelser, og min forståelse av materialet har blitt videreutviklet for hver lesning (Nilssen, 2012, s. 25). Dette er også en forutsetning for hermeneutisk lesning. Videre vil jeg gjøre rede for hermeneutikk og hvordan jeg har analysert materialet og hvilke metodiske valg og vurderinger jeg har gjort underveis i forskningsprosessen.

4.1 Hermeneutikk og litterær analyse

I dette masterprosjektet har jeg hatt en hermeneutisk tilnærming. Som vitenskapelig metode handler hermeneutikk om fortolkning av tekst og andre ytringer, med formål om å oppnå forståelse av dets meninger (Gilhus, 2014, s. 275). Hermeneutikk består av en lesning som

beveger seg frem og tilbake mellom delene og helheten i en tekst, mellom dens struktur og mening, mellom leserens horisont og tekstens horisont, og mellom teksten og dens kontekster (Gilhus, 2014, s. 276). Friedrich Schleiermacher (1768–1834) regnes som den moderne hermeneutikkens far (Gilhus, 2014, s. 280). Han forstod fortolkning som samspillet mellom forståelsen av ord, setninger, avsnitt og hele teksten. Schleiermachers versjon av den hermeneutiske sirkelen illustrerer en kontinuerlig og uendelig bevegelse mellom tolkningen av delene og tolkningen av helheten. Videre belyste Wilhelm Dilthey (1833–1911) motsetningen mellom tolkning, som han mente tilhørte humaniora, og forklaring, som han mente tilhørte naturvitenskapen. Vendepunktet i hermeneutikkens moderne historie kom med Hans-Georg Gadamer (1900–2002) utgivelse av *Wahrheit und Methode* (1960). Gadamer mente at leseren er historisk og kulturelt situert, og at leseren derfor henvender seg til tekster med forforståelse (Gilhus, 2014, s. 280). Gjennom den moderne hermeneutikkens utvikling har dialektiske prosessen mellom leser og tekst alltid vært i fokus. I tråd med den språklige og kulturelle vendingen i humaniora de siste tiårene, blir tolkning nå sett på som en uendelig prosess med vekt på diskurs og tolkningspluralisme (Gilhus, 2014, s. 281). Hermeneutikk vil derfor være en nødvendig komponent i min studie.

Materialet jeg skal analysere i denne studien er det skjønnlitterære verket *Morgenstjernen* (2020). Tekster er komplekse, og det er ofte nødvendig å bruke flere metodologiske verktøy for å analysere dem (Gilhus, 2006, s. 89). Her er det relevant å se til litteraturvitenskapen, en empirisk vitenskap hvor det primære empiriske materialet nettopp er litterære tekster (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 10). Litteraturvitenskapen bygger på en grunnleggende hermeneutisk forståelse av at en litterær tekst alltid er åpen for fortolkning, og at fortolkningen skjer i møte mellom tekst og leser (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 14–15). Videre må tekstens deler og helhet forstås i forhold til hverandre. Å lese en tekst vil alltid innebære at leseren tilfører teksten betydning, og de holdninger, erfaringer, kunnskaper og innsikter leseren har med seg i møte med teksten er avgjørende for leserens forståelse av teksten (Claudi, 2010, s. 5). Litteraturvitenskapens analyseverktøy er svært nyttige i arbeid med litterære tekster, og det vil derfor være relevant for meg å gjøre bruk av disse i mitt forskningsprosjekt.

4.1.1 Litterær analyse

Den sirkulære hermeneutiske prosessen er uendelig, og for hver lesning og fortolkning har jeg videreutviklet min kunnskap om materialet. Forforståelse er en forutsetning for hermeneutisk

lesning, og forkunnskapene jeg har tatt med meg inn i lesningen har påvirket fortolkningene. Følgende vil min religionsvitenskapelige og litteraturvitenskapelige utdanning ha påvirket mine fortolkninger, og de har også bidratt til å forme prosjektet og forskningsprosessen. Jeg har hatt en abduktivinspirert tilnærming til forskningsprosessen, og har dermed lest materialet i lys av ulike teoretiske perspektiver. Relevant teori kan være et hjelpemiddel for å «åpne opp» teksten, og for å bedre forstå og beskrive den (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 23). For å få en bedre forståelse av materialet valgte jeg derfor å trekke teori inn i tolkningen. Ettersom materialet jeg skulle analysere er et skjønnlitterært verk, var det relevant å undersøke litteraturvitenskapens teori og metoder. For meg var det hensiktsmessig å bringe inn sjangerteori for å belyse ulike måter å tolke litterære tekster. I tråd med unaturlig narratologi valgte jeg å forstå romanen innenfor dens eget virkelighetsrom, og ikke ut fra virkelighetens parametere (Albert et al., 2010, s. 116).

Innenfor litteraturvitenskapen er det vanlig å skille mellom tekstinterne og teksteksterne metodiske tilnærminger. En tekstintern tilnærming innebærer at teksten forstås som et eget objekt, og den separeres fra forfatterens intensjoner, leserens reaksjoner og kontekstuelle bindinger. Med en tekstekstern metodisk tilnærming blir det lagt vekt på kulturen teksten er en del av, og de samfunnsforholdene den står i forbindelse med (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 19). Jeg valgte å ha en fleksibel tilnærming til materialet, da det er mer nyttig for å få frem en teksts kompleksitet heller enn å forplikte seg til en teori eller metode (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 21). Følgende kunne jeg tolke materialet både som en selvstendig tekst, frigjort fra Knausgårds intensjoner, men i lys av kulturen den er en del av. Den fleksible tilnærmingen gjorde det også mulig å inkludere Knausgårds uttalelser om romanen uten å forplikte seg til forfatterintensjon.

Det overordnede formålet med en litteraturvitenskapelig analyse er å begrunne en teksttolkning, det vil si å forklare forutsetningene for hvordan og hvorfor teksten tolkes slik den gjør (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 18). Det stilles krav til teoretisk og metodisk grunnlag for lesningen og fortolkningen, og som tidligere nevnt fortolket jeg materialet i tråd med teori om unaturlig narratologi, og hadde en fleksibel metodisk tilnærming. Analysens formål vil legge visse føringer for tolkningen, og det vil derfor finnes flere gyldige tolkninger av en tekst (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 18). I min analyse var formålet å undersøke kristne forestillinger og apokalypse, i tillegg til å besvare de tre forskningsspørsmålene. Dersom materialet analyseres med et annet formål, vil materialet

kunne tolkes annerledes. Det er likevel ikke alle tolkninger som er gyldige. Andersen, Mose og Norheim forklarer at «Den tolkningen er gyldig eller holdbar som andre lesere kan akseptere som en mulig realisering av tekstens betydning, enten man er enig i tolkningen eller ikke» (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 14).

Gjennom en hermeneutisk lesning og tematisk analyse av *Morgenstjernen* utviklet jeg temaene «Apokalypse», «Død», og «Morgenstjernen». Deretter gikk jeg tilbake til materialet for å velge ut interessante analytiske elementer (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 22). Dette er et viktig ledd i den litteraturvitenskapelige analysen, da en aldri vil kunne drøfte alle elementene i en litterær tekst. I en tematisk eller motivisk litterær analyse vil «... utpekingen av relevante analytiske elementer avhenge av en rimelig definisjon på, eller avgrensning av, det tematiske feltet eller motivområdet» (Andersen, Mose og Norheim, 2012, s. 22). Følgende valgte jeg ut analytiske elementer som samsvarte med, og var relevante for, de tre temaene jeg hadde utviklet. Som tidligere nevnt er materialet svært omfattende, og det var derfor tidkrevende å identifisere alle de relevante analytiske elementene. Jeg identifiserte en mengde elementer som ville være relevante i analysen, og utvelgelsen innebar derfor en kontinuerlig avveining av hvilke elementer jeg mente var mest relevante. Etter denne første utvelgelsen begynte jeg å skrive frem analysen av hvert enkelt tema, og jeg trakk inn de relevante analytiske elementene i form av utdrag fra materialet. Min abduktivinspirerte tilnærming til forskningsprosessen ga meg stadig ny forståelse av materialet, og jeg gikk derfor tilbake til materialet og gjorde nye utvalg flere ganger i løpet av analyseprosessen. Det endelige utvalget kunne jeg ikke gjøre før jeg hadde formulert prosjektets problemstilling og forskningsspørsmål, ettersom de analytiske elementene skal kunne begrunne påstandene som stilles til materialet (Andersen, 2019, s. 135).

4.2 Analyse og abduktiv tilnærming

Tematisk analyse er en metode for å identifisere, analysere og rapportere mønster i et datamateriale (Braun og Clarke, 2006, s. 78). Selv om metoden stort sett blir brukt i empirisk samfunnsvitenskapelig forskning, har det også vært hensiktsmessig å bruke metoden i dette studiet. Materialet som er analysert er omfattende og komplekst, og tematisk analyse er en metode for å identifisere, systematisere og kategorisere innholdet. Det er en fleksibel metode som kan brukes i kombinasjon med andre metoder, men tematisk analyse er også en selvstendig metode (Braun og Clarke, 2006, s. 78). Jeg har brukt tematisk analyse i

kombinasjon med en hermeneutisk tilnærming, litterær analyse og abduktivinspirert innrettet analyse.

I dette masterprosjektet har jeg latt meg inspirere av abduktiv tilnærming. Dette har vært en fruktbar tilnærming da jeg har forstått materialet på en måte som ikke ville vært mulig uten teori, samtidig som materialet har bidratt til å videreutvikle de teoretiske perspektivene. Hele forskningsprosessen kan beskrives som en meningsskapning der teori og empiri møtes, og at de bidrar til en gjensidig utvidelse av forståelse (Anker, 2020, s. 60). I relasjon til forskning, refererer abduksjon til en kreativ prosess som innebærer å stadig produsere nye hypoteser og teorier basert på funnene i materialet (Timmermans og Tavory, 2012, s. 170). Jeg bruker imidlertid en smalere funksjon av begrepet, da jeg har utforsket ulike teorier, ikke utviklet. Abduktiv tilnærming oppfordrer forskeren til å gå inn i forskningen med hele sitt repertoar, i stedet for å sette forutinntatte teoretiskere ideer til side. Følgende vil forskerens posisjon spille en avgjørende rolle i abduktivt innrettede analyser, da den i stor grad påvirker hvilke forkunnskaper som tas med inn i prosjektet (Timmermans og Tavory, 2012, s. 173). Min fagbakgrunn og tidligere kjennskap til teoretiske perspektiver har hatt særlig stor påvirkning på forskningsprosjektet, da jeg valgte å gjøre bruk av litteraturvitenskap i min religionsvitenskapelige studie. I tråd med den humanistiske tradisjon har også hermeneutikk vært en nødvendig komponent, noe som innebærer at det alltid vil dukke opp nye meninger og forståelser gjennom lesning og fortolkning. Forskningsprosessen kan derfor beskrives som en kontinuerlig og sirkulær bevegelse mellom forforståelse, materialet, fortolkning, modifisering, videreutvikling av kunnskap, teori, ny forståelse av materialet og ny forståelse av teori.

4.2.1 Tematisk analyse

Etter å ha gjort meg kjent med materialet valgte jeg å gjøre en nærlesning og koding av materialet. Koding er det andre steget i en tematisk analyse, og på sitt mest grunnleggende kan denne metoden brukes for å organisere og beskrive datamaterialet på en detaljert måte (Braun og Clarke, 2006, s. 88). På grunn av størrelsen på materialet jeg skulle analysere, valgte jeg å i første omgang gjøre en «grovkoding» (Johannessen, Rafoss og Rasmussen, 2018, s. 287). Det vil si at jeg leste hele materialet, men jeg kodet kun de delene av materialet som var av interesse i forhold til de aspektene jeg ønsket å identifisere. Jeg hadde tre forhåndsbestemte koder som jeg kodet etter: «generelle ting, mulige frempek og småting», «tydelig religiøs relevans» og «veldig viktige religiøse momenter». Etter den første kodingen undersøkte jeg ulike teoretiske perspektiver, og jeg fikk ny forståelse av materialet. På dette

tidspunktet skisserte jeg tre tentative forskningsspørsmål, og gikk tilbake til materialet for å sortere ut delene som var av størst interesse (Johannessen, Rafoss og Rasmussen, 2018, s. 287). Jeg sorterte materialet i kategorier, hvor hver kategori inneholdt en del av materialet som fanget opp noe viktig i relasjon til forskningsspørsmålene (Braun og Clarke, 2006, s. 82). I første omgang kategoriserte jeg materialet i fire ulike temaer: «Apokalypse», «Død», «Dyr» og «Morgenstjernen». Etter hvert gikk jeg bort fra temaet «Dyr», da det passet naturlig inn i temaet «Apokalypse». For å kunne identifisere alle de relevante delene av materialet valgte jeg også å arbeide med materialet i digitalt format. Jeg gjorde bruk av Nasjonalbibliotekets søkefunksjon for å lokalisere sentrale begreper innenfor hvert av temaene, og fikk bedre oversikt over det omfattende materialet.

Ettersom temaene identifiseres i datamaterialet, sies det gjerne at temaene vokser ut av materialet. Forskeren har likevel en aktiv rolle i det å identifisere mønster i materialet, og det er forskeren selv som avgjør hvilke mønster som skal utgjøre et tema (Braun og Clarke, 2006, s. 80). Jeg utviklet temaene gjennom en hermeneutisk lesning av materialet, og de teoretiske perspektivene jeg utforsket underveis i analyseprosessen hadde stor påvirkning på hvilke tema jeg identifiserte. Det var likevel ikke alle teoretiske perspektiver som fikk en avgjørende betydning for temaene, da tiden jeg hadde til rådighet medførte begrensinger. Jeg undersøkte blant annet esoterisme og økospiritualitet, som begge ville vært interessante perspektiver å bringe inn i analysen. For å kunne gjøre en grundig analyse var avgrensning nødvendig, og jeg valgte derfor å fordype meg i særlig ett teoretisk fagfelt, nemlig apokalyptikk. På denne måten fikk forskningsprosjektet en mer tydelig retning, og jeg fikk bedre grep om materialet. Etter å ha undersøkt materialet i lys av teoretiske perspektiver på apokalyptikk, så jeg at det var særlig kristne forestillinger som ville være interessante å analysere og diskutere. Det ville også vært interessant å analysere andre religiøse forestillinger, men prosjektets omfang gjorde det nødvendig å avgrense. Videre reviderte jeg tentativ problemstilling, og formulerte tre forskningsspørsmål som jeg ønsket å undersøke i analysen: «Hvilke tegn og hendelser fungerer som frempek om en kommende apokalypse», «Hvordan fremstilles døden og udødelighet» og «Hva symboliserer morgenstjernen i *Morgenstjernen* (2020)?».

Ettersom formålet med masteroppgaven var å undersøke kristne forestillinger og apokalypse, har teoretiske perspektiver på apokalyptikk vært en sentral komponent i analysen. Apokalyptikk er et svært komplekst begrep, og jeg brukte mye tid på å gjøre meg kjent med relevant faglitteratur. Det var utfordrende å konkretisere nøyaktig hva apokalyptikk

innebærer, da det ikke finnes noen rådende definisjon av begrepet. For å kunne identifisere apokalyptikk i materialet fant jeg det nødvendig å kunne definere begrepet. Jeg valgte derfor å utarbeide en arbeidsdefinisjon med utgangspunkt i teoretiske perspektiver på apokalyptikk, i tillegg til prosjektets, og dermed definisjonens, formål. Arbeidet med utarbeidelsen ga meg en bedre forståelse av begrepet, og arbeidsdefinisjonen var til stor hjelp i min analyse av materialet. De sentrale kjennetegnene på apokalyptikk fungerte som identifikasjonsmarkører, og det ble enklere for meg å skille ut hva som var, og ikke var, apokalyptikk i materialet. Arbeidsdefinisjonen rommer både religiøse og sekulære apokalyptiske forestillinger, og jeg tar utgangspunkt i denne når jeg i neste kapittel skal identifisere og analysere det apokalyptiske i *Morgenstjernen*.

5.0 Analyse og diskusjon

I dette kapittelet vil jeg analysere og diskutere materialet opp mot relevant teori for å forsøke å besvare problemstillingen og de tre forskningsspørsmålene. Jeg skal gjøre en tematisk litterær analyse, hvor jeg har utviklet temaene gjennom en hermeneutisk lesning av materialet. Jeg forstår handlingen i *Morgenstjernen* innenfor romanens eget virkelighetsrom, som er i tråd med teori om unaturlig narratologi (Albert et al., 2010, s. 115). Som tidligere nevnt trenger ikke forfattere å begrenses av det realistiske, romaner har frihet til å gå utenfor virkelighetens rammer (Kraglund, 2022, s. 4). Kraglund understreker at dersom hendelsene forklares ut fra virkelighetens parametere, vil de både miste sin fascinasjonskraft, og evne til å vekke annen form for refleksjon. I min analyse av romanen vil jeg også ta i betraktning Knausgårds kjennskap til Bibelen. Som tidligere vist var han med og oversatte Det gamle testamentet i 2005, og i essayet «Hjelpemann på Bibelen» forteller forfatteren at han er glødende opptatt av Bibelen (Knausgård, 2011, s. 67). I *Morgenstjernen* spiller Knausgård på ulike kristne grunnforestillinger, og romanen inneholder en rekke intertekstuelle referanser til Bibelen. Knausgårds egne uttalelser om romanen vil derfor være interessante perspektiver å trekke inn i analysen.

I tillegg til teori om religion og vitenskap, intertekstualitet og den litterære sjangeren apokalypse, vil teoretiske perspektiver på apokalyptikk være særlig sentralt i analysen. Apokalyptikk kan forstås som en form for spekulasjon om verdensforløpet og verdensavslutningen, og verdens undergang er en essensiell del av apokalyptikk (Rian, 1979, s. 6). Det apokalyptiske opptrer som forestillinger, motiver og symboler knyttet til avsløringer om endetiden (Hibbard, 2015). Som vist i masteroppgavens tredje kapittel, har jeg utarbeidet en arbeidsdefinisjon på apokalyptikk, og denne vil fungere som identifikasjonsmarkør i analysen. Jeg forstår apokalyptikk som motiver, tegn og forestillinger som kan tydes som varsler om verdens undergang. Forestillingene forutsetter også en guddommelig eller verdslig transcendent virkelighet, kamp mellom det gode og det onde, en nært forestående slutt, og en åpenbaring av slutten til utvalgte mottakere.

Gjennom å analysere romanen *Morgenstjernen*, og diskutere funnene opp mot relevant teori, vil jeg undersøke hvordan kristne forestillinger og apokalyptiske kjennetegn brukes i romanen, og hvordan disse kan fortolkes som varsler om verdens undergang. Jeg skal gjøre en tredelt analyse, hvor jeg i analysens første del vil undersøke et utvalg tegn og hendelser som, i

lys av teoretiske perspektiver på apokalyptikk, kan fortolkes som frempek om en kommende apokalypse. I analysens andre del vil jeg undersøke hvordan død og udødelighet fremstilles i romanen, og hvordan fremstillingene påvirker forståelsen av handlingen i romanen. I analysens tredje og siste del vil jeg undersøke hvordan morgenstjernen beskrives og tematiseres i *Morgenstjernen*, og utforske ulike fortolkninger av dens symbolske mening.

5.1 Beskrivelse av materialet

Før jeg går videre med analysen vil jeg gi en beskrivelse av materialet som helhet, for å gi kontekst til de utdragene av materialet som er valgt ut i analysen. *Morgenstjernen* handler om en tid hvor samtidens verden er i endring. Handlingen utspiller seg i Bergensområdet og det sørlige Norge, og det nærmer seg slutten av sommerferien. Det er usedvanlig varmt, dyrene oppfører seg unormalt, og det dukker en ny, uforklarlig stjerne opp på himmelen. Vi følger ni hovedpersoner gjennom hver sine kapitler, og blir slik også presentert for karakterenes ulike virkelighetsoppfatninger. Den første karakteren vi møter er litteraturprofessoren Arne, hans psykisk syke kone, og deres tre barn. Deretter møter vi presten Kathrine, Emil som jobber i barnehage, en litt pessimistisk Iselin som har droppet ut av studiet og sykepleieren Solveig. Videre møter vi journalisten Jostein, hans kone Turid, som jobber på en institusjon for psykisk utviklingshemmede, og kuratoren Vibeke. Den siste karakteren er Arnes hyttenabo Egil, som foretrekker å leve i isolasjon på hytta, men som nå har fått besøk av sin sønn. Karakterenes vanligvis normale hverdag preges nå av underlige hendelser: det er forandring der det skal være uforanderlig. Hver for seg bidrar karakterenes opplevelser til å skape en forestilling om at noe uhyggelig kommer til å skje.

Romanens siste del er «Om døden og døde. Et essay av Egil Stray». Det 51 sider lange essayet blir kort nevnt underveis i romanen, blant annet når Arne finner det på bordet hjemme hos Egil (Knausgård, 2020, s. 552). Foruten dette fremstår essayet som en frittstående del av *Morgenstjernen*. Essayet omhandler romankarakteren Egils refleksjoner om døden, kroppen og drømmen, samt en rekke korte fortellinger om ulike hendelser i livet hans. Ettersom Egils personlige refleksjoner har en stor plass i teksten, kan essayet kategoriseres som informalt (Claudi, 2010, s. 58–59). Knausgård er kjent for å være sjangeroverskridende, og for å eksperimentere med autofiksjon og selvbiografiske skrivemåter (Hverven, 2022, s. 166). Biografien åpner opp for å en forståelse av essayets forteller som Knausgårds alter ego, hvor Egil Stray tjener som talerør for forfatterens personlige meninger. Samtidig har forfatteren tatt

grep for å distansere seg fra romankarakteren, blant annet gjennom å la Egil bruke en annen språknorm enn han selv gjør (Økland, 2020).

5.2 Tegn og hendelser som fungerer som frempek om en kommende apokalypse

Tegn og hendelser knyttet til avsløringer om endetiden står sentral i teori om apokalyptikk (Hibbard, 2015). I analysens første del skal jeg identifisere og analysere et utvalg tegn og hendelser fra romanen som fungerer som frempek om en kommende apokalypse. Da Knausgård ble spurt hva som drev ham til å skrive *Morgenstjernen* (2020) svarte han: «... hvordan har det seg at vi selv om vi en og en vil det gode, i fellesskap gjør det onde? Det er nok å tenke på utryddelsen av dyrearter eller ødeleggelsen av miljøet» (Forlaget Oktober, u.å.). Her setter Knausgård stemningen, som også kommer frem i romanens bokomslag, hvor det står: «Men først og fremst er det en roman om hva som skjer når de mørke kreftene i verden settes fri» (Morgenstjernen, 2020).

Morgenstjernen er preget av en dyster stemning, og romankarakterene opplever stadig at ting ikke er slik det burde være. Leseren presenteres for karakterenes ulike virkelighetsforståelser, og det finnes flere mulige forklaringer på de underlige hendelsene. Forfatteren avslører ikke hvilke forklaringer som er «riktige», og leseren gis et stort tolkningsrom (Norheim, 2021). Dette er et bevisst grep fra Knausgård sin side, da han har forsøkt å presentere personers ulike forståelse av samme opplevelse (Skårderud, 2020). De underlige hendelsene karakterene opplever skaper en følelse av at noe er galt, og gjennom bruken av apokalyptiske kjennetegn underbygger forfatteren forestillinger om en kommende undergang.

5.2.1 Dyrene og forandring i det uforanderlige

I *Morgenstjernen* finnes det flere tilfeller hvor både dyr og insekter oppfører seg unormalt, og romankarakterene har uvanlige opplevelser med blant annet rotter, hjorter, rev og fugler. Det første tilfellet finnes allerede på side 15, hvor Arne får vite at kona Tove har sett tre krabber som gikk rundt i skogen. Senere samme formiddag leser vi om krabbenes unormale oppførsel igjen, da Arne oppdager at stranda er full av nesten hundre store havkrabber som kryper oppå hverandre. Han synes krabbene som fyller opp stranda ligner en ormegrop, og ser vekk slik at sønnene hans ikke skal få øye på det (Knausgård, 2020, s. 32). På neste side leser vi at Arne drar opp et fiskegarn som er overfylt med lyr, og han blir kvalm av synet. Senere på ettermiddagen er Arne ute og kjører, og her får vi et siste møte med krabbene. Han hører det

knase under dekkene og ser hundrevis av krabber på veien. Det kommer stadig flere krabber ut på veien fra enga: «De var som kalt av en makt. Som dratt mot et lys. Men på land? Æsj» (Knausgård, 2020, s. 50–51).

Arne føler seg uvel i møte med dyrenes unormale oppførsel, og synet av krabbene som fyller opp stranda er så ubehagelig at han vil forhindre at sønnene ser det. Det ligner en ormegrop, et fenomen som er særlig kjent fra norrøn mytologi. Ormegrop betyr da et hull i bakken eller et område med levende giftslanger der dødsdømte blir plassert for å bli bitt i hjel. Bruken av denne intertekstuelle referansen vekker forestillinger om død og pine, og bidrar følgende til å underbygge romanens uhyggelige narrativ. Ved noen tilfeller bruker Knausgård karakterenes stemme for å uttrykke en tydelig forbindelse mellom dyrenes oppførsel og endetiden. Et eksempel på dette er Vibeke som ser tusenvis av marihøner på terrassen. Hun blir kvalm av synet, og får «... nesten litt end of the world-følelse ...» (Knausgård, 2020, s. 482–483). Andre plasser er forbindelsen mellom dyrenes uvanlige oppførsel og endetiden mer subtil, som når Kathrine og moren ser en stor rovfugl rive med seg en småfugl fra et kafébord midt i sentrum (Knausgård, 2020, s. 77). Kathrine har aldri opplevd lignende, og synes det er ubehagelig å tenke på: «Hvorfor var det ubehagelig å tenke på? Det var ikke som det skulle være. Forandring der det skulle være uforanderlig» (Knausgård, 2020, s. 321). Romankarakteren Knausgård her bruker for å assosiere dyrenes unormale oppførsel med det ubehagelig, er en prest. Det er visse forventninger knyttet til presterollen, som autoritet og autentisitet. Slike forventninger kan bidra til å forsterke Kathrines troverdighet, og underbygge den ubehagelige stemningen. Samtidig vil det irrasjonelle og overnaturlige også kunne knyttes til presterollen, og dermed undergrave Kathrines virkelighetsoppfatning.

Som vist i utdragene ovenfor er det flere av romankarakterene som finner dyrenes unormale oppførsel ubehagelig. Mot slutten av romanen presenteres leseren for en mulig forklaring på ubehaget, når Arne forklarer hva dyrenes oppførsel er et tegn på:

Når dyrene begynte å oppføre seg annerledes, eller plutselig døde på merkelige måter, var det et tegn på at balansen i naturen var forrykket, at selve økosystemet holdt på å gå i stykker. Og varmen var et tegn på at klimaet som beskyttet oss, også holdt på å gå i stykker. Det var rasjonelle tegn fra et system vi var en del av. Ikke noe mystisk, ikke noe overnaturlig, ingen gud som «snakket» med oss. (Knausgård, 2020, s. 538)

I dette utdraget presenteres leseren for en vitenskapelig forklaring på dyrenes oppførsel, nemlig at det er tegn på at naturen og økosystemet er i ferd med å bryte sammen. Menneskets ødeleggelse av natur, økosystem og miljø var, som tidligere nevnt, noe av det som drev Knausgård til å skrive romanen (Forlaget Oktober, u.å.). Dette er også en vanlig tematikk i samtidens populærkulturelle apokalypser (Newsom, 2016, s. xii). Apokalyptiske fortellinger gjenspeiler ofte samfunnets tilstand, og som vi vet er den menneskeskapte klimakrisen og ødeleggelse av naturen reelle utfordringer i dagens samfunn (Rosen, 2008, s. 12). I romanen kan dyrenes uvanlige oppførsel tyde på at noe er i forandring, og forandringene vekker ubehag hos karakterene. Dette skaper et inntrykk av at det ikke vil endre seg til det bedre. Slik dyrenes oppførsel forklares i utdraget ovenfor, kan hendelsene fortolkes som tegn på, og varsel om, en nært forestående (natur)katastrofe og undergang. Utdraget kan også forstås som samfunnskritikk. Gjennom tematisering av økosystemets ødeleggelse oppfordres leseren indirekte til å reflektere over hva dette kan bety for vår samtid (Kraglund, 2022, s. 2; Rosen, 2008, s. 12).

5.2.2 Været som varsel

Handlingen i *Morgenstjernen* er preget av en unormal varme, og det er noe alle karakterene bemerker seg. Varmen er intens på kvelden den første dagen, og Iselin bemerker: «Så utrolig varmt det var. Lufta nesten glødet» (Knausgård, 2020, s. 121). Kathrine nevner også varmen, og at: «Det merkelige var at luften ikke ble kjøligere da solen gikk ned, men forble het, nesten brennende» (Knausgård, 2020, s. 333). På ettermiddagen samme dag vil ikke Turid gå inn på soverommet fordi: «Det var hett som i helvete der inne, selv om vinduet stod på vidt gap» (Knausgård, 2020, s. 263). Varmen er like intens andre dag, og på telefonen spør Vibeke ektemannen Helge: «Holder du ut i infernoet så lenge?» (Knausgård, 2020, s. 497). I disse fire utdragene beskrives varmen på en slik måte at den vekker assosiasjoner til flammer og skjærsilden. Lufta gløder, den er brennende, det er hett som i helvete, og oppholdet i varmen beskrives som et inferno. Inferno stammer fra det latinske *infernus* som betyr underverdenen og helvete, men brukes som oftest synonymt med flammehav. Forestillingen om skjærsilden finnes i Det gamle testamentet, og blir der beskrevet som et ildfullt sted hvor de døde må bøte for sine synder i påvente av dommedag. Slik Knausgård her spiller på kjente forestillinger om skjærsilden, helvete og inferno, blir de effektive virkemidler for å bygge opp under den ubehagelige stemningen som preger romanen. Forestillingene knyttes også til dommedag, og varmen kan følgende fortolkes som tegn på en kommende undergang.

Som tidligere vist blir varmen også forklart som et resultat av klimakrisen. Romankarakteren Jostein bemerker at folk ikke demonstrerer lenger, men så kommer han på: «Jo, forresten, de demonstrerte for klimaet og mot apokalypsen. Men det var jo som å være for livet og mot døden» (Knausgård, 2020, s. 216). I dette utdraget blir vern om klima og apokalypse fremstilt som to motsetninger: livet og døden. Kathrines sønn Peter tenkte på klimaet når han lager skuespillet hvor han spilte en snømann: «– Jeg går og går i et fremmed land, sa han og gikk fram og tilbake på plenen foran oss. – Oi, så varmt det er her! Å nei, jeg smelter! Jeg dør!» (Knausgård, 2020, s. 336). Snømannens død er en konsekvens av varmen, og ettersom skuespillet er inspirert av klimaet kan varmen forstås som et resultat av global oppvarming og klimaendringer. Den intense varmen som preger romanen kan forstås som et resultat av global oppvarming, og i de to overnevnte utdragene blir døden fremstilt som en konsekvens av klimaendringer. Følgende kan varmen fortolkes som et varsel om død, og noe som peker mot verdens undergang. Forestillingen om en nært forestående undergang forsterkes ved at Jostein trekker parallell mellom døden og apokalypsen. Apokalypsen kan både referere til en total ødeleggelse av mennesker og jordkloden, men og til religiøse forestillinger om dommedag (Endsjø og Lied, 2011, s. 118). Utdraget kan også fungere som en intertekstuell referanse til Johannes' Åpenbaring, da denne boka også kalles *Apokalypsen* (Hibbard, 2015).

Den intense varmen som preger første halvdel i *Morgenstjernen* slår etter hvert om, og mot slutten av romanen kommer et stormende uvær. Slik værets utvikling blir skildret kan det fremstås som intertekstuell referanse til Johannes' Åpenbaring kapittel 15 og 16. Denne delen av teksten handler om de sju skåler og de sju siste plager. Da den fjerde engelen tømte ut skålen sin, fikk solen «... makt til å svi menneskene med ild og menneskene ble svidd i voldsom hete» (Åp, 16:8–9). Som tidligere vist beskrives varmen i *Morgenstjernen* som het og brennende, noe som ligner beskrivelsen om den fjerde engelen. Da den femte engelen tømte ut skålen sin, ble dyrets rike lagt i mørke (Åp, 16:10). Mørket kommer også sigende inn mot slutten av romanens andre dag, og det blir så mørkt at stjernen ikke lenger er synlig. Solveig bemerker: «Været hadde slått om, himmelen var overskyet, og det lå regn i lufta. Ikke en gang den nye stjerna var synlig» (Knausgård, 2020 s. 466). Stjernen er heller ikke lenger synlig for Egil: «Skydekket var så tett nå at sjøl ikke den nye stjerna var synlig» (Knausgård, 2020, s. 444). Da den sjette engelen tømte ut skålen, tørket vannet i Euftrat bort (Åp, 16:12). Dette er også en intertekstuell referanse som kan identifiseres i *Morgenstjernen*. Når Egil går bort til et vann i skogen, bemerker han at: «Bredden, som jeg husket leirete og våt, var tørr og sprukken» (Knausgård, 2020, s. 442). Det er slutt på det unormale sommerværet, og Egil

observerer et uvær ute i horisonten: «Et lyn skar gjennom den svarte veggen ute i horisonten. Tordenen som fulgte, lød fjernt og svakt. Merkelig med vesthimmelen som var heilt klar og østhimmelen som var tettet igjen av den enorme uværsskya» (Knausgård, 2020, s. 439). Uværet kommer stadig nærmere, og Arne opplever det på kloss hold: «Et lyn flerret opp i mørket. Oi, det var nære! Braket som fulgte bare noen sekunder etter, hørtes ut som en eksplosjon» (Knausgård, 2020, s. 551). Også disse utdragene kan forstås som en intertekstuell referanse til Johannes' Åpenbaring, når den sjuende engelen tømte skålen sin ut i luften: «Og det kom lyn og drønn og tordenbrak, og et kraftig jordskjelv som det ikke har vært maken til så lenge det har levd mennesker på jorden – så kraftig var det» (Åp, 16:18).

Det er tydelige likhetstrekk mellom de utdragene jeg nå har presentert, og den fjerde, femte, sjette og sjuende engelen i Johannes' Åpenbaring. Som vist i teorikapittelet forstår Kraglund intertekstuelle referanser som referanser forfatteren bruker for å bevisst eller ubevisst, påvirke lesere på en bestemt måte (Kraglund, 2019, s. 114–115). Referansene påvirker lesningen av teksten uavhengig av forfatterens intensjoner, og det er opp til leseren å fortolke tekstens forskjellige meninger. For å skildre værrets utvikling i romanen, bruker Knausgård elementer fra den kristne forestillingen om endetiden. Den intertekstuelle referansen kan fungere som et effektivt virkemiddel for å underbygge tegnene som peker mot endetiden, særlig den religiøse apokalypsen. Referansen fungerer da som et frempek, ettersom det som venter mennesket etter at den sjuende engelen har tømt ut sin skål er Guds harme og vrede, og dommedag. Effekten av den intertekstuelle referansen vil likevel avhenge av leserens forkunnskap. Værrets utvikling vil imidlertid kunne bidra til å bygge opp under den ubehagelige stemningen, uavhengig av hvorvidt referansen identifiseres.

5.2.3 Åpenbaring av fremtidige hendelser

Apokalyptikk er en fellesbetegnelse for en rekke kjennetegn, og et av de er eksistensen av en transcendent virkelighet (Hibbard, 2015). Denne transcendenten virkeligheten kan være både guddommelig og verdslig, og den kan formidle informasjon om fremtidige hendelser til utvalgte mennesker (DiTommaso, 2014, s. 474). I *Morgenstjernen* finnes det flere tilfeller hvor det kan virke som bi-karakterer har fått tilgang til slik informasjon, også kalt åpenbaring (Collins, 2016). Ett av tilfellene er når Turid er på jobb, og beboeren Karl Frode stirrer på henne: «– Dækelen er der ute nå, sa han og pekte mot vinduet» (Knausgård, 2020, s. 279). De ansatte tror ikke på han, og Karl Frode reiser seg og roper at de må lukke vinduet. «– Dækelen er der! ropte Karl Frode og spyttet og freste mens han vred seg i grepet» (Knausgård, 2020, s.

280). Idet Turid lukker vinduet, roer han seg. Dækelen er en annen variant av begrepet djevel, og det er derfor djevelen Karl Frode advarer de ansatte om. En av de andre beboerne, Kenneth, kan ikke snakke. Likevel stirrer han på Turid, løfter hånden i været og sier: «– Du ... er ... dømt ...» (Knausgård, 2020, s. 560). Turid blir urolig: «Det var bare lyder. Turid, det var bare lyder. Kunne jeg ha abstinenser, kunne det være det?» (Knausgård, 2020, s. 560). Moren til Arne sier at: «– Det er en uro i huset i kveld, sa hun. – Merker du ikke det? – Nei, *absolutt* ikke, sa jeg» (Knausgård, 2020, s. 550). Moren kan ikke forklare hvorfor hun mener det er en uro, og Arne mener hun bare er litt overfølsom.

Når utdragene sees i lys av den videre handlingen i romanen, kan de forstås som frempek på, og intratekstuelle referanser til, de grusomme hendelsene som snart kommer. Karl Frode advarer Turid om at djevelen er der ute, og litt senere opplever Turid fæle ting i skogen. Etter at Kenneth, som egentlig ikke kan snakke, forteller Turid at hun er dømt, forsøker sønnen hennes å ta selvmord. Kenneths advarsel er også en intratekstuell referanse til Egils essay, hvor Frank forteller Egil om møte med et gjenferd som fortalte at han var dømt: «– Tror du meg hvis jeg sier at daudingen hadde rett? At jeg *var* dømt?» (Knausgård, 2020, s. 646). Etter Frank møtte gjenferdet ble datteren hans på seks år påkjørt og drept. Arnes mor forteller at det er en uro i huset, og litt senere har Egil og sønnen forsvunnet. Som intratekstuelle referanser til hendelser som snart kommer, kan bi-karakterene forstås som innehavere av informasjon om fremtidige hendelser (DiTommaso, 2014, s. 474). Utdragene virker også å spille på et annet apokalyptisk kjennetegn, nemlig en dualistisk kamp mellom det gode og det onde, og en forståelse av jorden som ødelagt av ondskap (DiTommaso, 2020, s. 317). Bi-karakterene advarer om det onde, som her tar form som djevelen og død. Hver for seg bidrar de overnevnte utdragene til å bygge opp under den ubehagelige stemningen handlingen i romanen preges av. Som intratekstuelle referanser kan de også forstås som åpenbaring av fremtidige hendelser, og dermed bidra til å forsterke det apokalyptiske narrative.

Det kan også virke som den tilsynelatende psykotiske Tove, kona til Arne, har fått tilgang til informasjon om fremtidige hendelser. Tove legges inn på psykiatrisk avdeling, og Arne følger henne inn på rommet. «– Alle er døde, sa hun og så alvorlig på meg. – Hva? sa jeg. – Hva sa du? – Vi er alle døde» (Knausgård, 2020, s. 536). På vei tilbake fra sykehuset, tenker Arne «Psykose lignet drømmer, visste jeg, de fikk en til å tenke i symboler og bilder, se mening overalt der det ikke fantes mening» (Knausgård, 2020, s. 536). Han mener at Toves handlinger betyr noe, uansett om hun er psykotisk eller ikke: «Og at vi var døde: det betydde

at vi var døde for hverandre» (Knausgård, 2020, s. 536). I tillegg til åpenbaring av fremtidige hendelser, er også budskapet om at de siste dager har kommet et svært sentralt apokalyptisk kjennetegn (DiTommaso, 2020, s. 318). Budskapet formidles til de som verdsetter denne type syn, og som ser på virkeligheten som full av mystikk som må avsløres eller dekodes på en overnaturlig måte (Hibbard, 2015). Slik psykose beskrives i utdraget ovenfor fremstår Tove som riktig type person til å motta det apokalyptiske budskapet. Følgende vil utsagnet «Vi er alle døde» være en reell åpenbaring om fremtidige hendelser, basert på informasjon hun har fått formidlet eller tolket seg frem til. Toves troverdighet blir samtidig svekket av den mentale tilstanden, og utsagnet kan likegodt forstås som helt meningsløst.

5.2.4 Epletre og hoggorm

Når Egil går inn på bussen for å hente sønnen Viktor, opplever han at: «En merkelig smak fylte munnen, det var en bestemt eplesort, og den blei borte like fort som den hadde kommet ...» (Knausgård, 2020, s. 414). Egil fortsetter å tenke på smaken, og kommer endelig på hvor den var fra: «Villeplene jeg hadde spist som barn. Det eventyrlige ved et tre ingen eide, som blomstret aleine om våren, heilt ulikt trærne rundt, og som bar kilovis med frukt på seinsommeren» (Knausgård, 2020, s. 432). I skogen møter han to hoggormer, men fortsetter inn i skauen. Han finner epletreet og tar en bit, eplet smaker «Den gamle verden» (Knausgård, 2020, s. 441). Egil tar med seg noen epler, og i det han skal gå tilbake ser han nok en hoggorm. Det er uvanlig med så mange hoggormer på så kort tid, og Egil tenker det må være noe parring på gang. På veien tilbake til hytta hører Egil Viktor skrike. Viktor har sett noe i vinduet som ikke så ut som et menneske. «Ikke et menneske? Kunne det være en død? Hadde helvetes porter åpnet seg?» (Knausgård, 2020, s. 445). Egil prøver å trøste Viktor uten hell. «Han var vettskremt. Det kunne ikke bare være det at han våknet opp aleine og blei skremt. Han måtte ha sett noe» (Knausgård, 2020, s. 446). Viktors uro smitter over på Egil: «Jeg var urolig. Noe var åpenbart galt» (Knausgård, 2020, s. 447).

Her spiller Knausgård på kjente forestillinger i kristen tradisjon, utdragene kan forstås som intertekstuell referanse til beretningen om syndefallet fra Første Mosebok. Hoggormene Egil ser kan forstås som slangen i Edens hage, og eplene som frukten fra treet for kunnskap om godt og ondt. Epletreet er helt ulikt trærne rundt, og eplet smaker «Den gamle verden». Dette kan være en intertekstuell referanse til Første Mosebok kapittel to: «Herren Gud plantet i gammel tid en hage i Eden» (1 Mos, 2:8). Ved å bruke elementer fra beretningen om syndefallet i *Morgenstjernen*, trekkes paralleller mellom handlingen i de to fortellingene. Den

distinkte smaken av eple Egil får i munnen kan da forstås som fristelse, og når han da spiser eplet kan det forstås som en synd. I Første Mosebok fortelles det at Gud sa til Adam at den dagen du spiser av treet skal du dø (1 Mos, 2:17). Ettersom Egil nå har spist frukten av treet, kan dette fremstås som en referanse til handlingen i syndefallet, og følgende fortolkes som et varsel om at Egil nå skal dø. I videre forstand kan det også fortolkes som menneskets ulydighet, og et varsel om en kommende straff. Skildringene av Egil og epletreet kan tolkes på flere måter, men forståelsen av at det er et varsel om noe fælt underbygges av den videre handlingen i utdragene. Det er etter Egil spiser av eplet Viktor ser et fryktelig vesen, og Egil lurar på om helvetes porter har åpnet seg.

Skildringene av Egil og epletreet fremstår som en intertekstuell referanse til beretningen om syndefallet, og i denne sammenheng kan syndefallet forstås som en *readymade*. Som tidligere nevnt beskriver Sky religion og religiøse fortellinger som en kulturell bank av produkter som samtidens kulturelle uttrykk plukker og henter fra (Sky, 2015, s. 12). Videre bruker hun begrepet *readymade* om et ferdig religiøst produkt som flyttes ut av sin tradisjonelle religiøse sammenheng og inn i nye sekulære kontekster (Sky, 2015, s. 26). Skildringene av Egil og epletreet kan forstås som et eksempel på nettopp dette, da Knausgård bruker den kristne grunnforestillingen i et nytt, sekulært uttrykk. Den intertekstuelle referansen er likevel ikke like tydelig for alle lesere, og hvorvidt den er en *readymade* avhenger av om den identifiseres.

Jeg har nå presentert og diskutert et utvalg tegn og hendelser som fungerer som frempek om en kommende apokalypse. Videre skal jeg presentere og diskutere hvordan død og udødelighet fremstilles i *Morgenstjernen*, som er temaet for analysens andre del.

5.3 Død og udødelighet

Det apokalyptiske opptrer gjerne som forestillinger, motiver og symboler knyttet til avsløringer om endetiden (Hibbard, 2015). Romanen *Morgenstjernen* preges av en pressende følelse av at noe er galt, og i første del av analysen har jeg vist hvordan Knausgård tar i bruk flere tegn og hendelser som kan tydes som varsler om en nært forestående dommedag. Tanker om verdens undergang er tett tilknyttet tanker om døden og livet etter døden, gjerne kalt eskatologi. Apokalyptisk eskatologi innebærer tradisjonelt sett en forståelse av at verdens undergang blir fulgt av innvielsen av en ny æra der de ugudelige blir utslettet og de rettferdige

belønnet (Hibbard, 2015). Forestillinger om hvordan verden er etter ødeleggelsen, og hvordan situasjonen er for de menneskene som har overlevd, finnes vanligvis i postapokalyptiske (Endsjø og Lied, 2011, s. 119). I samtidens apokalyptiske fortellinger fokuseres det mer på selve dommedag, og det godes seier er ikke gitt (Newsom, 2016, s. xi). Dersom det guddommelige griper inn i nyere apokalyptiske, er det, ifølge Rosen, ikke for å gjenopprette orden og belønne de troende, men for å straffe og uttrykke sinne (Rosen, 2008, s. 15).

Romanen handler om en tid hvor døden uteblir, og leseren inviteres til å reflektere over død og udødelighet. Det finnes en rekke skildringer av dødens fravær i *Morgenstjernen*, og det er særlig tydelig i kapitlene til sykepleieren Solveig. Hun er med på en operasjon hvor hjertet til den avdøde pasienten plutselig begynner å slå igjen (Knausgård, 2020, s. 182–187). Senere er hun på jobb når en bil krasjer med en buss, og en rekke alvorlig skadde pasienter kommer til sykehuset. Ingen burde ha overlevd slike skader, men det gjør de. Solveig mener det er et under (Knausgård, 2020, s. 464–468). Et annet tydelig eksempel er Ole som skyter seg i brystet med en hagle, og som ikke har puls når Turid finner ham. Han har likevel fått puls når ambulanspersonellet kommer, og dør ikke likevel (Knausgård, 2020, s. 569 – 570). I disse utdragene har Knausgård valgt å skrive inn medisinsk personell, noe som gir hendelsene økt troverdighet. Det finnes også eksempler som ikke er like tydelige, som når Emil er på jobb i barnehagen, og et lite barn faller ned fra stellebordet. Emil frykter at barnet er dødt etter fallet, men barnet overlever (Knausgård, 2020, s. 96). Solveigs mor er ute ved grensene i pustens rike, hun er gammel, nokså svak og har Parkinson. Det ser ikke lyst ut når moren faller og brenner armen, men heller ikke hun dør (Knausgård, 2020, s. 472). Fraværet av døden virker også å gjelde dyrene, da det ser ut til at kattungen Arne avlivet med en hammer har overlevd (Knausgård, 2020, s. 511).

Døden er likevel ikke helt fraværende i *Morgenstjernen*. Jostein leser i avisa at en person omkom i en sprengningsulykke, og de savnede ungdommene fra et death metal-band blir funnet drept i Svartediket. Vi får ikke vite hvor lenge ungdommene har vært døde, men Jostein mener drapet må ha tatt flere dager (Knausgård, 2020, s. 258 og 364). Det vil si at de døde før den nye stjernen dukket opp på himmelen. Det samme gjelder personen som døde i sprengningsulykken (Knausgård, 2020, s. 218). Det er først når den nye stjernen dukker opp på himmelen, at døden flykter fra menneskene. Videre vil jeg presentere og diskutere hvordan døden og udødelighet fremstilles i *Morgenstjernen*.

5.3.1 Bevissthet om døden

Innledningsvis i Egils essay presenteres leseren for Egils perspektiv på syndefallsmyten. Han forteller at Adam og Eva ble advart om at de ville dø dersom de spiste frukten fra treet for kunnskap om godt og ondt, og etter de hadde gjort det forviste Gud dem fra paradiset. Videre mener han at: «Dette handler naturligvis ikke om at døden blir introdusert i verden, men om at bevisstheten om døden blir det» (Knausgård, 2020, s. 619). Egil forteller også at kunnskap om døden blir betraktet som et fall i Bibelens skapelsesberetning, og han spør: «Kan det være det Gud mente da han sa at de ville dø om de spiste frukta fra kunnskapens tre? At de døde fra det paradisiske?» (Knausgård, 2020, s. 620). Videre forteller han at synden som tvang mennesket ut av paradiset var kunnskapstiegnelse, og at kunnskapstiegnelsen medførte at mennesket fikk kunnskap om døden. Egil mener at: «Sannheten om døden, som kom med syndefallet, er så fryktelig at vi må leve som om den ikke finnes» (Knausgård, 2020, s. 621). For å håndtere bevisstheten om døden har mennesket brukt den samme kunnskapstiegnelsen til å utvikle filosofiske, religiøse og vitenskapelige systemer for å «... liksom spinner et nett over dødens avgrunn, slik at vi ikke ser den ...» (Knausgård, 2020, s. 620).

I de overnevnte utdragene bruker Knausgård romankarakteren til å diskutere og tolke den kristne beretningen om syndefallet. Leseren presenteres for et perspektiv på beretningen om syndefallet hvor bevisstheten om døden forstås som menneskets straff, i motsetning til døden. Videre presenteres en fortolkning av syndefallsmyten hvor kunnskapstiegnelsen forstås som straffen, da den har resultert i dødsbevisstheten. Denne forståelsen åpner opp for et perspektiv hvor menneskets vitenskapelige og filosofiske utvikling forstås som et resultat av syndefallet, og et forsøk på å løse situasjonen mennesket havnet i etter syndefallet (Turner, 2017, s. 731). Her spiller Knausgård på kjente forestillinger fra kristen tradisjon for å skape et narrativ hvor menneskets fremskritt forstås som et resultat av den kunnskapstiegnelsen mennesket fikk av Gud. Dette er et narrativ som også ligger til grunn for synet på teknologiske og vitenskapelige fremskritt som optimalisering av menneskehetens potensiale, også kalt «co-creation» (Cole-Turner, 2009, s. 942). Dersom utdragene tas ut av dets sammenheng, kan de forstås som en form for forklaring på, eller rettferdiggjøring av, menneskets vitenskapelige og teknologiske fremskritt. En slik fortolkning av syndefallsmyten som her presenteres, brukes også ofte som et argument for vitenskapelige fremskritt og utvikling av ny teknologi (Simons, 2022, s. 151). Utdragene må likevel forstås som del av Egils essay, hvor de bidrar til å kaste nytt lys over handlingen i *Morgenstjernen*.

Videre reflekterer Egil over hvorfor Gud satte opp kjeruber med flammende sverd for å vokte veien til livets tre. Denne delen av syndefallsmyten finnes i Første Mosebok kapittel tre. Her forteller Moses hva Gud sa etter at Adam og Eva hadde spist frukten fra treet: «Herren Gud sa: «Se! Mennesket er blitt som en av oss og kjenner godt og ondt. Bare det nå ikke strekker hånden ut og tar av livets tre også, så det spiser og lever evig!»» (1 Mos 3:22). Videre stiller Egil spørsmål til hvorfor Gud ikke vil at menneskene skal leve evig: «Var det for vår skyld at veien til evig liv blei vaktet? Eller var det et gode som syndestrafen måtte holde oss unna?» (Knausgård, 2020, s. 621).

Her bruker Knausgård elementer fra Første Mosebok for å skape et narrativ hvor udødelighet forstås som noe Gud vokter fra mennesket. Dette er et narrativ som kan forstås å være i tråd med det overnevnte perspektivet på beretningen om syndefallet, hvor bevisstheten om døden forstås som menneskets straff. Døden kan følgende forstås å være en nødvendig komponent for at dødsbevisstheten skal kunne fungere som en straff. Som del av Egils essay, åpner utdragene opp for en ny forståelse av handlingen i *Morgenstjernen*. Slik bidrar utdragene til å bygge opp under en ubehagelig stemning, da romanen handler om en tid hvor mennesker ikke dør. Dødens fravær står likevel i kontrast til et narrativ hvor udødelighet forstås som noe Gud vokter fra mennesket, og utdragene kan slik fungere som et tegn på at noe er galt.

5.3.2 Udødelighet

Egil forteller videre at bevisstheten om døden er så fryktelig at mennesket nå forsøker å bekjempe døden: «Det som skjer med døden, er at den blir mindre og mindre, og så slående har denne utviklingen vært at det ikke lenger er utenkelig at døden en gang vil nå frem til null og forsvinne» (Knausgård, 2020, s. 639). Det er, mener Egil, fordi mennesket har utviklet teknologi og legevitenenskap som gjør det mulig å dyrke kroppsdeler og manipulere celler. Når det gjelder aldringsprosessen: «... er det ikke umulig at den en dag ikke bare kan forsinkes, men også stanses, og det som da vil fremtre, det evige liv, er jo, og har alltid vært, først og fremst en religiøs forestilling» (Knausgård, 2020, s. 640).

Her presenteres leseren for Egils påstander om samtidens vitenskapelige fremskritt, hvor evig liv snart kan være en realitet. Dette kan forstås å være en intertekstuell referanse til forskning på radikal livsforlengelse, hvor forskerne har en visjon om å kurere alderdom og å oppnå ubegrenset levetid (Coalition for Radical Life Extension, 2022). Som del av Egils essay er utdragene ment å leses i etterkant av romanen, og leseren inviteres følgende til å reflektere

over handlingen i lys av den nye informasjonen. *Morgenstjernen* handler om en tid hvor døden uteblir, og som tidligere vist er det flere som på mirakuløst vis overlever alvorlige hendelser. Egils antakelser om teknologiske og legevitenskapelige fremskritt tilbyr en mulig forklaring på hvorfor menneskene i romanen overlever. Dersom dødens fravær forstås som et resultat av slike fremskritt, virker menneskene å ha anskaffet tilgang til evig liv. Da kan de overnevnte utdragene bidra til å skape en forestilling om at mennesket har trosset Guds vilje. På samme måte som Knausgård bruker elementer fra Første Mosebok for å skape et narrativ hvor Gud nekter mennesket evig liv, bruker han elementer fra vitenskapen for å vekke tanker om ulydighet mot Gud. Her spiller Knausgård på en vanlig antakelse om uoverensstemmelse mellom religion og vitenskap, hvor menneskets vitenskapelige og teknologiske fremskritt forstås som krenkelse av Guds skaperverk (Peters, 2016, s. 143). Fra et slikt perspektiv kan Egils påstander om teknologiske og legevitenskapelige fremskritt forstås som krenkelse, og noe menneskene da vil bli straffet for. Med en slik fortolkning kan utdragene bygge opp under forestillingen om en kommende religiøs apokalypse, hvor tiden er kommet for Guds oppgjør med mennesket på jorden.

En slik forståelse står i motsetning til det tidligere presenterte perspektivet på menneskets vitenskapelige og teknologiske utvikling som et resultat av syndefallet og forsøk på å løse situasjonen mennesket havnet i etter syndefallet (Turner, 2017, s. 731). Kunnskapstilegnelsen var Guds straff til mennesket, og om dødens fravær forstås som et resultat av dette kan dødens fravær forstås som menneskets optimalisering av sitt potensiale. I motsetning til krenkelse av Guds skaperverk, kan dødens fravær heller forstås som et resultat av de evner som Gud ga mennesket. Selv om denne fortolkningen taler imot en forestilling om en kommende religiøs apokalypse, kan dødens fravær likevel forstås som et tegn på verdens undergang. Antakelsen Knausgård spiller på, hvor menneskets vitenskapelige og teknologiske fremskritt forstås som en krenkelse av Guds skaperverk, kan også forstås som en krenkelse av det naturlige. Det er ikke nødvendigvis noe guddommelig mennesket antas å krenke, da skaperverket ofte brukes synonymt om det naturlige og det hellige (Peters, 2018, s. 146–148). Fra et slikt perspektiv kan dødens fravær i *Morgenstjernen* forstås som en invitasjon til å reflektere over hvorvidt mennesket går for langt i å omforme eller gjenskape menneskets natur, og at de følgende risikerer å krenke noe hellig (Mizrahi, 2020, s. 1145–1146). I lys av samtidens utfordringer, hvor utvikling av ny teknologi og frykt for manglende kontroll gjør seg gjeldene, vil denne fortolkningen også kunne bygge opp under en forestilling om en kommende katastrofe (Simons, 2022, s. 153). Misbruk av teknologi er en vanlig tematikk i samtidens apokalyptiske

fortellinger, og her inviteres leseren til å reflektere over dette i lys av kristne forestillinger, det guddommelige og det naturlige (Mizrahi, 2020, s. 1147).

Som tidligere nevnt kan romankarakteren Egil forstås som talerør for forfatterens personlige meninger. I *Litteraturhusets podcast* tar Knausgård opp forskning på radikal livsforlengelse, og stiller seg spørrende til hvorfor mennesker ønsker å leve evig (Litteraturhuset, 2021). Her forteller forfatteren også at evig liv er hans verste mareritt. Følgende kan tematiseringen av menneskets teknologiske og legevitenskapelige fremskritt i Egils essay, og dødens fravær i *Morgenstjernen*, forstås som kritikk. I romanen redder medisinsk personell livene til de menneskene som tilsynelatende ikke burde ha overlevd. De er hardt skadet, og i bevisstløs tilstand, de har overlevd, men til hvilken pris? En slik fortolkning av handlingen kan være en intertekstuell referanse til forskning på radikal livsforlengelse, som nettopp kritiseres for å ikke skille mellom det å overleve, og det å leve (Anderson, 2019; Kostick et al., 2019; Peters, 2019; Holmen, 2017; Turner, 2017). Knausgård bruker, som tidligere vist, elementer fra Første Mosebok for å skape et narrativ hvor udødelighet forstås som noe Gud vokter fra mennesket. Et slikt narrativ bidrar til å underbygge kritikken som forstås å være rettet mot forskning på radikal livsforlengelse. Slik Knausgård spiller på antakelsen om uoverensstemmelse mellom religion og vitenskap, kan kritikken underbygges ytterligere. Fra et slikt perspektiv forstås menneskets vitenskapelige og teknologiske fremskritt som krenkelse av Guds skaperverk. Etersom Guds skaperverk ofte brukes synonymt om det naturlige og det hellige, kan dette også forstås som et sekulært argument som underbygger kritikken.

5.3.3 Døden som et gode

Johannes' Åpenbaring er den siste boken i Det nye testamentet, og den handler om apostelen Johannes profetiske visjoner om endetiden og Guds oppgjør med mennesket på jorda. Boken kalles også for *Apokalypsen*, og er den mest kjente kristne apokalypsen (Endsjø & Lied, 2011, s. 119). *Morgenstjernens* epigraf er hentet fra denne teksten, og lyder som følger: «I de dagene kommer menneskene til å søke døden, men ikke finne den. De skal lengte etter å få dø, men døden skal flykte fra dem» (Knausgård, 2020, s. 7). Som epigraf fungerer verset som en ledetråd for hvordan romanen bør forstås, og romanen gis en religiøs og apokalyptisk innramming (Kraglund, 2022, s. 11). Verset dukker igjen opp i romanens siste del – «Om døden og de døde. Et essay av Egil Stray». I epigrafen står det skrevet uten referanse, men her får leseren vite hvor verset er hentet fra:

Han skreiv: *I de dagene kommer menneskene til å søke døden, men ikke finne den. De skal lengte etter å få dø, men døden skal flykte fra dem.* Dette er ikke det samme som forestillingen om evig liv, som kristendommen ellers brakte med seg, og som er i slekt med Platons sjelelære, det er noe annet, det er en profeti, ikke om et lovet paradisi, men om virkeligheten. De skal lengte etter å dø, skreiv han, *men døden skal flykte fra dem.* Jeg tror at «de dagene» nærmer seg. Jeg tror at «De» er oss. (Knausgård, 2020, s. 640–641)

I dette utdraget presenteres leseren for den religiøse epigrafens opprinnelse, og leseren får slik mulighet til å reflektere over handlingen i lys av versets intertekstuelle referanse. Det kommer også frem at apostelen Johannes forestilling om evig liv skiller seg ut fra andre forestillinger. Slik Johannes beskriver det er ikke evig liv en paradisisk tilstand, og i verset fremstilles døden som et gode. Det er fordi i møte med det motsatte, udødelighet, er døden noe menneske ønsker, søker og lengter etter. Denne fremstillingen av udødelighet står i kontrast til tidligere presenterte narrativet, hvor udødelighet forstås som noe Gud nekter mennesket. Ved å bruke elementer fra Første Mosebok og Johannes' Åpenbaring illustrerer Knausgård tvetydighet, og det skapes en spenning mellom de ulike perspektivene. Denne fremstillingen skiller seg også fra den tidligere presenterte tolkningen av syndefallsmyten, hvor bevissthet om døden forstås som en straff. Apostelen Johannes beskrivelse av endetiden, hvor døden fremstilles som noe mennesket skal lengte etter, spiller en sentral rolle som romanens epigraf. Videre kan verset fungere som en intratekstuell referanse til handlingen i *Morgenstjernen*. Det vil si at innholdet i verset refererer til andre scener, karakterer og temaer i romanen (Kraglund, 2019, s. 115). Referansen er særlig tydelig til bi-karakteren Ole, som lengter så sterkt etter å dø at han skyter seg i brystet med en hagle. Døden skal flykte fra menneskene, og som vi får vite i romanens siste kapittel flykter den også fra Ole (Knausgård, 2020, s. 608). I verset blir døden fremstilt som bedre enn å være i live, og dette kan virke å være tilfellet for menneskene som overlever i romanen.

Egil skriver: «Jeg tror at «de dagene» nærmer seg. Jeg tror at «De» er oss» (Knausgård, 2020, s. 641). Dagene Egil refererer til er apostelen Johannes beskrivelser av endetiden, de dagene Gud skal ha sitt oppgjør med menneskene på jorda, og døden skal flykte fra menneskene. Verset fra Johannes' Åpenbaring tas ut av dets sammenheng både i epigrafen og i Egils essay, og de resterende versene blir ikke diskutert. Funksjonen til verset kan derfor forstås å være et frempek på hvilke fremtidige hendelser som venter romankarakterene. Dette underbygges av

Egils varsel om at de dagene nærmer seg. «De dagene» vil da være en tid hvor Gud skal ha oppgjør med menneskene på jorda, og dagene vil være så fæle at menneskene heller skulle ønske de var døde. Verset kan også forstås som en intertekstuell referanse til det overordnede innholdet i Johannes' Åpenbaring, som er en beskrivelse av endetiden. Videre kan det også fungere som en referanse til bokens andre navn, *Apokalypsen*. I dagligtalen kan apokalypse forstås som en universell katastrofe eller ødeleggelse av menneskeheten, men begrepet refererer også til religiøse fortellinger om Guds oppgjør med menneskene på jorden. Følgende vil den intertekstuelle referansen til apokalypsen fungere som et frempek på en kommende dommedag, uavhengig av hvordan begrepet forstås.

Jeg har nå presentert og diskutert hvordan død og udødelighet fremstilles i romanen. Videre skal jeg, i analysens tredje og siste del, presentere og diskutere morgenstjernens symbolikk i *Morgenstjernen*.

5.4. Morgenstjernen i *Morgenstjernen* (2020)

Romanens tittel, «Morgenstjernen», viser til bokas handling, hvor en ny stjerne plutselig dukker opp på himmelen. Den nye stjernen er noe alle romankarakterene bemerker seg, men noen av dem viser den mer oppmerksomhet enn andre. Slik som med dyrenes underlige oppførsel, og den unormale varmen, har karakterene også ulik forståelse av hva stjernen er, og hva den betyr. Noen setter sin lit til vitenskapen, og stoler på ekspertenes forklaringer, mens andre forstår den som et tegn fra noe større. Det er likevel ingen som med sikkerhet kan si hva den nye stjernen er, og det uforklarlige fenomenet bidrar til å bygge opp under den ubehagelige stemningen som preger romanen. Som tidligere nevnt slutter menneskene å dø først etter at stjernen viser seg på himmelen, og stjernen kan derfor virke å være et tegn på at noe er galt. Slik som i analysens første del, vil jeg også her diskutere om morgenstjernen kan fortolkes som frempek om en kommende apokalypse.

I et intervju med VG forteller Knausgård at *Morgenstjernen* stort sett ble skrevet under koronaepidemien (Covid-19), mens hans hjemsted London var i lockdown (Norli, 2020). Stemningen fra situasjonen tok han med seg inn i romanen: «Morgenstjernen er et symbol på noe man ikke helt vet hva er, noe uhyggelig, noe foranderlig. Alt er annerledes nå – Den politiske situasjonen i USA, klimaendringene, pandemien» (Norli, 2020). Videre forteller han

mens alt dette skjer utenfor hverdagslivet, lever vi likevel livene våre som om ingenting hender. I dette intervjuet virker Knausgård å se på seg selv og sin livssituasjon gjennom linsen til det apokalyptiske verdensbildet (DiTommaso, 2020, s. 341). Perioden Knausgård skrev romanen i var preget av «Massedød, stille gater, masker og alt det der», og forfatterens tanker om dagens samfunn preget handlingen i *Morgenstjernen* (Norli, 2020). Apokalyptiske fortellinger er, som tidligere nevnt, en måte å forklare og tilnærme seg samfunnets tilstand på, og følgende underbygger dette forståelsen av romanen som apokalyptisk (Rosen, 2008, s. 12). Knausgård er også kritisk til hvordan vi tilnærmer oss dagens samfunn, da vi virker å ignorere alt det uhyggelige som foregår utenfor husets fire vegger. Dette er også noe han har tatt med seg inn i romanen, og følgende kan *Morgenstjernen* forstås som sosial kritikk (Rosen, 2008, s. 17–18). Den nye stjernen, morgenstjernen i *Morgenstjernen*, kan være et symbol på alt dette, både det uhyggelige som forandrer seg som vi ikke helt vet hva er, og vår tilnærming til det nye.

Vi får først høre om den nye stjernen i romanens første kapittel, på ettermiddagen den første dagen. Da har Arne allerede hatt flere underlige opplevelser med krabber som oppfører seg unormalt, og han har nå bestemt seg for å kjøre over krabbene på veien. Idet han skal kjøre: «... flammet himmelen opp like over åsen i enden av sletta. Det så ut som om skogen brant. Men det var et himmellegeme, forstod jeg, for lyset steg og var bare noen øyeblikk senere klar av åsen. Det var en stjerne. Og for en stjerne det var» (Knausgård, 2020, s. 51). Den nye stjernen gjør sterkt inntrykk på karakterene første gang de ser den, men når hverdagen går videre forsvinner den etter hvert i bakgrunnen. Jostein beskriver det slik: «Toppsaken i alle avisene var den nye stjernen eller hva det nå var. Den hadde jeg helt glemt midt oppe i alt sammen» (Knausgård, 2020, s. 257). Det samme virker å gjelde Kathrine og gjestene, som først ser opp på stjernen, men «Etter noen minutter var det som om det ikke gikk å se mer på den, som om vi hadde sett alt som var å se» (Knausgård, 2020, s. 334–335).

5.4.1 Den nye stjernen

Synet av den nye stjernen vekker ulike reaksjoner hos romankarakterene, og flere av dem forstår stjernen som noe urovekkende. Arne synes at «Den var vakker. Vakker som døden var vakker» (Knausgård, 2020, s. 305). Når Jostein først ser stjernen bemerker han: «Det var ikke ofte ordet vakker dukket opp i tankene mine, men nå gjorde det det. Vakkert og uhyggelig» (Knausgård, 2020, s. 236). På spørsmål om hva stjernen er for noe, svarer han: «– Det er bare dommedag som har begynt, sa jeg og lo. – Den måtte jo komme før eller siden» (Knausgård,

2020, s. 235). Iselin assosierer også stjernen med dommedag, og når hun ser den nye stjernen på himmelen tenker hun at «Skulle dommedag komme, var jeg bare glad til» (Knausgård, 2020, s. 152).

I utdragene ovenfor knytter romankarakterene Arne, Jostein og Iselin den nye stjernen til det uhyggelige, døden, og dommedag. Begrepene fungerer som effektive virkemidler for å bygge opp under forestillingen om en kommende apokalypse, da stjernen kan forstås som et tegn på nettopp dette. Dommedag kan forstås som en referanse til en sekulær bruk av begrepet, hvor verdens undergang forstås som et resultat av eksempelvis klimaendringer, atombomber eller misbruk av teknologi (Newsom, 2016, s. xii). Begrepet kan også forstås som en intertekstuell referanse til Johannes' Åpenbaring, og en kommende religiøs apokalypse. Karakterene virker likevel verken urolige eller redde for hva som kan komme til å skje, noe som kan bidra til å svekke forestillingen om en kommende katastrofe. Likevel kan måten karakterene forholder seg til en potensiell katastrofe også forstås som et kjennetegn på et apokalyptisk verdensbilde. Dette verdensbildet innebærer en forståelse av historiens slutt som forutbestemt, og ute av menneskets kontroll (DiTommaso, 2020, s. 318). Følgende vil mennesket være maktesløse i møte med dommedag, og en slik situasjon kan skape likegyldighet og passivitet. Dette virker også å være tilfellet når Arne tenker på hvorvidt klimakrisen vil utspille seg i hans levetid: «Jeg visste jo at den ville det, rasjonelt sett trodde jeg på den, men ikke følelsmessig. Jeg var ikke redd, ganske enkelt fordi det føltes som om det ikke var noe å være redd for» (Knausgård, 2020, s. 542).

Det er likevel ikke alle karakterene som er fryktløse i møte med den nye stjernen. For Kathrine virker stjernen å være et tegn på at: «Noe forferdelig kom til å hende. Det var det den sa. Noe forferdelig kom til å hende» (Knausgård, 2020, s. 338). Forventningene knyttet til presterollen kan påvirke leserens forståelse av, og troverdighet til, Kathrines tolkninger. Når hun her tolker stjernen som et tegn på at noe forferdelig kommer til å hende, kan tolkningen forstås i lys av hennes forkunnskaper som prest. Fra et slikt perspektiv kan stjernen kobles til det religiøse, og videre kunne bidra til å bygge opp under en forestilling om en nært forestående religiøs apokalypse. Samtidig kan presterollen også knyttes til det irrasjonelle og overnaturlige, noe som kan bidra til at Kathrines tolkninger forstås som overtroiske. Kathrines utsagn kan likevel fungere som frempek på at noe forferdig kommer til å hende. Det apokalyptiske verdensbildet kjennetegnes av en forståelse om at enden er nær, og når dommedag kommer kan mennesket lene seg på en transcendent virkelighet som skal redde

dem (DiTommaso, 2014, s. 502). Dette virker likevel ikke å være tilfellet for Kathrine, og hun frykter det som skal komme. En mulig forklaring på dette kan være at hun, til tross for hennes yrke som prest, er usikker på om hun fremdeles tror: «Jeg visste ikke engang om han hadde vært kristen. Om han hadde trodd på Gud. Sannsynligvis ikke, det var jo nesten ingen som gjorde det lenger. Gjorde jeg?» (Knausgård, 2020, s. 204). Kathrines venninne mener at det ikke er riktige folk som snakker om Gud, «Så det er ikke rart folk ikke tror lenger», og Egil forteller om hvor få mennesker det var til stede på gudstjenesten (Knausgård, 2020, s. 322 og s. 394).

Budskapet om at de siste dager har kommet og at slutten er nær, utgjør den eksistensielle dimensjonen av det apokalyptiske verdensbildet (DiTommaso, 2020, s. 318). Budskapet åpenbares til de som verdsetter denne type syn, og som ser på virkeligheten som full av mystikk som må avsløres eller dekodes på en overnaturlig måte (Hibbard, 2015). Frykten til Kathrine kan forstås som at hun tolker den nye stjernen som budskapet om at dommedag er nær. Den nært forestående religiøse apokalypsen vil innebære at Jesus skal komme tilbake for å dømme levende og døde, og Kathrines møte med et gjenferd kan følgende bidra til å bygge opp under tolkningen hennes. Den kristne forestillingen om dommedag innebærer også at når vredesdagen kommer, skal de troende bli belønnet (Åp, 11:18). Ettersom Kathrine tviler på sin tro, kan frykten hennes tolkes dit hen at hun ikke vil bli belønnet.

5.4.2 Vitenskapelige forklaringer

Romankarakterene har også ulike teorier om hva det nye fenomenet på himmelen kan være. Egil tror det er et tegn på noe, noe som provoserer Arne: «... om en ny stjerne ble tent på himmelen, skulle det stå noen bak, som liksom «snakket» gjennom dem? Til oss? Jeg forstod ikke hvordan han kunne tro på det» (Knausgård, 2020, s. 538). Arne mener selv at det ikke finnes tegn fra noe overnaturlig: «Og stjernen var en supernova. Nok et naturlig fenomen» (Knausgård, 2020, s. 538). Det er flere av romankarakterene som stoler på at vitenskapen skal kunne forklare det nye fenomenet. Iselin tror at det sikkert kommer: «... en vitenskapelig forklaring i morgen tidlig», og når Erlend sier at han tror det er en komet svarer Jostein: «Kanskje det. Uansett har det en naturlig forklaring» (Knausgård, 2020, s. 152 og 236). Solveig spør pasienten Inge hva han tror det er, og han tror det er en ny stjerne: «– Det må jo skje, det også, sa han. – At nye stjerner blir dannet i universet» (Knausgård, 2020, s. 189). Når hun sjekker nyhetene neste dag står det at de fleste ekspertene mener det er en supernova: «Det var et sjeldent, men ikke uvanlig fenomen. Det som forvirret dem, var at de ikke kunne

identifisere stjerna. Inges teori, at det var ei ny stjerne, var det ingen som hadde» (Knausgård, 2020, s. 453). Hvorfor ekspertene ikke tror det er en ny stjerne, men heller et sjeldent fenomen, tilbyr bi-karakteren Helge en forklaring på. Han stiller spørsmål til vitenskapens evne til å fange opp nye fenomener, som «... den supernovaen der oppe, sa han og pekte mot taket. Hva om det er noe helt nytt? Vitenskapen vil ikke fange det opp, for de har utelukket at noe nytt kan skje, og vil derfor aldri kunne se det» (Knausgård, 2020, s. 490).

Utdragene illustrerer romankarakterenes ulike forståelser av den nye stjernen, men også deres ulike perspektiver på vitenskap. Flere av karakterene har tillit til vitenskapen og dens eksperter, og stoler på at de skal kunne forklare det nye fenomenet. Samtidig skaper Helges utsagn tvil til vitenskapens evner, da han hevder at vitenskapen ikke kan fange opp nye fenomener. Egil har et lignende perspektiv på vitenskap som Helge. I sitt essay forteller han at vitenskapen ikke tar høyde for det irrasjonelle, og at «Det er ikke slik at vi vet det vi ser, det er omvendt: vi ser det vi vet» (Knausgård, 2020, s. 615). Som motsetning til de andre romankarakterenes perspektiver, stiller Helge og Egils utsagn spørsmål til hvorvidt tilliten er berettiget. Flere av karakterene er også sikre på at det finnes vitenskapelige og naturlige forklaringer på andre, svært underlige hendelser. Når Solveigs pasient Ramsvik, som er erklært død, likevel våkner til liv på operasjonsbordet, tenker hun: «Det var en naturlig forklaring på alt, også på dette, tenkte jeg. Han hadde ganske enkelt ikke vært død. Maskinene hadde tatt feil» (Knausgård, 2020, s. 457). Selv Kathrine, som er prest, mener det må finnes en vitenskapelig forklaring på hennes møte med et gjenferd. Mannen hun traff på flyplassen har vært død i ti dager, og selv om hun vet at han ikke har noe familie, tenker hun at det må ha vært tvillingbroren hun traff på flyplassen: «Særlig sannsynlig var det jo ikke, men det var fullt mulig» (Knausgård, 2020, s. 195).

Den nye stjernen som dukker opp på himmelen er et fenomen alle romankarakterene ser, men den er i tillegg noe alle opplever forskjellig. De overnevnte utdragene illustrerer en spenning som i stor grad preger handlingen i *Morgenstjernen*: spenningen mellom romankarakterenes ulike virkelighetsoppfatninger. Det nye fenomenet kan tolkes som en åpenbaring om en kommende religiøs apokalypse, men det kan også forstås som en supernova, et fenomen med en vitenskapelig og naturlig forklaring. Apokalyptiske fortellinger er et produkt av «kulturens bekymringer», og begrepenes betydning endrer seg i takt med tiden (Dewey, 1990, s. 10). Begrepet som før spesifikt refererte til bibelske historier om endelig dom og belønning, brukes nå som synonym for katastrofe og ødeleggelse (Rosen, 2008, s. 14). I vår samtid

knyttet katastrofal ødeleggelse mindre til Guds oppgjør med menneskene på jorden, men heller til naturkatastrofer, misbruk av teknologi og atomkrig (Newsom, 2016, s. xi). Følgende kan den nye stjernen som dukker opp på himmelen i *Morgenstjernen* forstås å være et ødeleggende himmellegeme, som en komet eller en asteroide.

Fenomenet som dukker opp på himmelen forvirrer likevel ekspertene, da den nye stjernen ikke kan identifiseres. Dette kan være et subtilt hint som peker i en apokalyptisk retning, og som bygger opp under den ubehagelige stemningen romanen preges av. Flere av romankarakterene stoler på vitenskapens forklaring, men Helge og Egils utsagn åpner samtidig for at det også kan finnes irrasjonelle forklaringer på den nye stjernen og de underlige hendelsene. Hvilke forklaringer som er riktige eller uriktige, kommer ikke frem. For de karakterene som forstår stjernen som et tegn på dommedag, kommer det heller ikke frem hva denne dommedagen vil innebære. Det blir dermed opp til leseren å fortolke den nye stjernen, og resten av hendelsene i *Morgenstjernen* i lys av romankarakterenes ulike virkelighetsforståelser.

Morgenstjernen kan også forstås som et symbol på vår samtids utfordringer, som kan føles umulige å endre eller forhindre (DiTommaso, 2020, s. 341). Et slikt perspektiv er i tråd med det apokalyptiske skifte. Dette er et fenomen DiTommaso forklarer som en økning av mennesker som ser på seg selv og sin livssituasjon gjennom linsen til det apokalyptiske verdensbildet. Fenomenet er et resultat av samfunnets tilstand, hvor faren for katastrofer øker, og behovet for trøst og forklaring blir mer akutt (Rosen, 2008, s. 17–18). Utfordringene kan også skape likegyldighet og håpløshet, noe som vektlegges i det apokalyptiske verdensbildets perspektiv på dagens samfunn. Perspektivet innebærer en forståelse av at mennesker, i møte med stadig nye og større utfordringer, som samlet sett utgjør en trussel for menneskets eksistens, ignorerer utfordringene (DiTommaso, 2020, s. 341). I et intervju med VG forteller Knausgård at samtidig som samfunnet preges av store utfordringer, lever mennesker livet som om ingenting hender (Norli, 2020). Denne beskrivelsen av dagens samfunn er i tråd med det apokalyptiske verdensbildets perspektiv på samfunnet. Knausgård kritiserer også måten mennesker forholder seg til samfunnets utfordringer på, og av den grunn kan morgenstjernen forstås som et symbol på denne kritikken. Videre inviteres leseren til å reflektere over hvorvidt det morgenstjernen symboliserer kan overføres til vår samtid.

Det apokalyptiske skiftet, og den økende faren for katastrofer, har også påvirket samtidens apokalyptiske fortellinger. Der hvor det i tradisjonelle apokalypser tidligere var gitt at det gode ville seire over det onde, er ikke dette lenger en selvfølge i samtidens apokalypser (Newsom, 2016, s. xi). Et eksempel på dette er den prisvinnende katastrofefilmen *Don't look up* (2021). Filmen er en politisk satire som handler om to astronomer som varslers om en komet som snart vil ødelegge jorden, og samfunnets, med USAs president i spissen, fornektende og likegyldige reaksjon på varselet. I samtidens apokalypser legges det også mer vekt på den ondskapen som forårsaker verdens undergang (Newsom, 2016, s. xii). I *Don't look up* og *Morgenstjernen* kan menneskers ignorante og likegyldige holdning til samfunnets utfordringer forstås som en form for ondskap som vil resultere i katastrofale hendelser. Som vist innledningsvis gjør den nye stjernen sterkt inntrykk på romankarakterene når de først ser den, men «Etter noen minutter var det som om det ikke gikk å se mer på den, som om vi hadde sett alt som var å se» (Knausgård, 2020, s. 334–335). Slik karakterene forholder seg til stjernen, både ved å stole blindt på vitenskapens eksperter, og ved å forholde seg likegyldig til den potensielle katastrofen, fremstår morgenstjernen som kritikk av dagens samfunn (Rosen, 2008, s. 12).

5.4.3 Morgenstjernens dobbeltreferanse

Egil mener det er åpenbart at stjernen er et tegn, og på romanens andre dag bemerker han at: «Stjerna lyste fortsatt i nord. Sjøl nå, altså, på morgenen med sola oppe. Da måtte den være sterk. Eller nærme. Ei morgenstjerne. Jeg er den klare morgenstjerne, hadde Jesus sagt. Men hos Jesaia var morgenstjerna Djevelen» (Knausgård, 2020, s. 379). Når han ser på stjernen senere på dagen tenker han «Hva bar den bud om? Morgenstjerna var viktig i Bibelen. Men på motstridende måter. Nå var den viktig i verden» (Knausgård, 2020, s. 424). Når Egil finner frem Bibelen, viser det seg at han har understreket passasjen om morgenstjernen allerede:

Å, at du er falt fra himmelen, du morgenstjerne, morgenrødens sønn! At du er slengt til jorden, du som seiret over folkeslag! Det var du som sa med deg selv: «Til himmelen vil jeg stige opp; høyt over Guds stjerner reiser jeg min trone. Jeg tar plass på tingfjellet lengst i nord. Jeg vil stige opp over de høye skyer og gjøre meg lik Den Høyeste.» Nei, til dødsriket er du støtt ned, lengst ned i den dype hulen. (Knausgård, 2020, s. 426)

Videre bemerker han at «Morgenstjerna het Lucifer på latin, og det betydde lysbærer. Her var Lucifer morgenrødens sønn, og morgenrøde kunne vanskelig være annet enn Gud, altets skaper» og at det er slående «... at Jesus, som *var* Guds sønn, også blei kalt morgenstjerna, altså Lucifer, i Bibelen» (Knausgård, 2020, s. 426–427). Egil tenker også på at engelen Lucifer, også kalt morgenstjernen, forsøkte å bli Guds like «... men blei styrtet fra himmelen og ned i dødsriket, som han da ifølge tradisjonen blei hersker over» (Knausgård, 2020, s. 427). Og «Nå lyste morgenstjerna atter på himmelen. Så hva betydde det? Ikke at jeg trodde at stjerna *var* Lucifer eller Kristus. Stjerna var stjerna. Men at den var et *tegn* på noe, tvilte jeg ikke på» (Knausgård, 2020, s. 427).

Her introduseres leseren for morgenstjernens dobbeltreferanse, nemlig at den både refererer til Lucifer og Jesus. Til forskjell fra flere av de andre intertekstuelle referansene som kan identifiseres i *Morgenstjernen*, blir det her fortalt at referansen er hentet fra Bibelen. Følgende virker forfatteren å ville at leseren skal vite om Bibelens dobbeltreferanse, uavhengig av leserens forhåndskunnskap om Bibelens tekster. Selv om Egil presenterer koblingen mellom morgenstjernen, Lucifer og Jesus, tror han ikke at stjernen er noen av dem. Det kommer også frem at Egil allerede har understreket passasjen om morgenstjernen, noe som kan forstås som et subtilt hint om at passasjen er viktig i *Morgenstjernen*. Selv om Egil ikke tror den nye stjernen faktisk er Lucifer, skaper tematiseringen av Lucifer en ubehagelig stemning. Videre kan romanens antall sider, 666, være et hint som peker i retning mot den kristne forestillingen om ondskap og antikrist. I Johannes' Åpenbaring fortelles det om et dyr som steg opp av jorden, og som fikk alle menneskene til å tilbe dyret: «Her gjelder det å ha visdom. La den som har forstand, regne ut dyrets tall! For det er et menneskes tall, og tallet er 666» (Åp, 13:18). Dyret forstås også som slangen i syndefallsmyten, og: «Den store drake ble styrtet, den gamle slange, han som kalles djevelen og Satan og som forfører hele verden; han ble kastet ned på jorden og hans engler med ham» (Åp, 12:9). Som vist i analysens første og andre del finnes det en rekke intertekstuelle referanser til Johannes' Åpenbaring og Første Mosebok i *Morgenstjernen*. Det at Lucifer har en plass i begge bøkene kan fungere som et virkemiddel for å underbygge Lucifers rolle i *Morgenstjernen*, noe som samtidig bidrar til å forsterke romanens ubehagelige stemning.

Johannes' Åpenbaring har en sentral rolle i romanen, både som epigraf og som intertekstuell referanse. Boken handler om apostelen Johannes profetiske visjoner om endetiden og Guds oppgjør med mennesket på jorda. Den kristne forestillingen om endetiden innebærer at Jesus

skal komme tilbake for å gjøre ende på djevelen og hans tjenere, dømme levende og døde, og opprette en ny jord: «Jeg, Jesus, har sendt min engel for å vitne for dere om dette i menighetene. Jeg er Davids rotskudd og ætt, den klare morgenstjerne» (Åp, 22:16). Johannes' Åpenbaring har tradisjonelt sett fungert som prototype for den litterære sjangeren apokalypse (Newsom, 2016, s. x). I de overnevnte utdragene kommer det likevel frem at Egil ikke tror at den nye stjernen er Jesus, noe som bryter med den tradisjonelle prototypen for apokalypser. Samtidig åpner prototypeteori opp for ulik grad av medlemskap i en sjanger, da medlemskap baseres på typiske likhetstrekk (Collins, 2016, s. 32). Det vil si at et litterært verk kan være en apokalypse selv om verket er ulikt prototypen (Newsom, 2005, s. 445). Det er imidlertid flere faktorer som påvirker forståelsen av apokalypse, og endrede kulturelle bekymringer bidrar til å undergrave den normative kraften til tidligere definisjoner. Følgende vil noen av de tidligere forestillingene som har vært knyttet til apokalypse falle bort, mens andre forestillinger kommer til (Newsom, 2016, s. xi). Som tidligere vist spiller Knausgård på flere kjennetegn som er i tråd med en nyere forståelse av apokalyptikk, som i dag knyttes mer til katastrofe og ødeleggelse (Endsjø & Lied, 2011, s. 119).

5.4.4 Det har begynt

Romanens siste del, Egils essay, avsluttes slik: «Og i går kveld dukket ei ny stjerne opp på himmelen. Den lyser der oppe over meg nå. Morgenstjernen. Jeg vet hva den betyr. Den betyr at det har begynt» (Knausgård, 2020, s. 664). Hva det er som har begynt, får ikke leseren vite. Avslutningen åpner opp for ulike tolkninger, og den kan tolkes fra ulike perspektiver og ulike synsvinkler. *Morgenstjernen* er en kollektivroman som skildrer en rekke romankarakterer som befinner seg omtrent på samme sted, og som opplever flere av de samme hendelsene. Dette åpner opp for at avslutningen kan tolkes fra en kollektiv synsvinkel. Ettersom det er Egil som skriver avslutningen på essayet, vil det også være aktuelt å tolke avslutningen fra hans interne synsvinkel.

Som vist i analysens andre del, diskuterer Egil verset fra Johannes' Åpenbaring: «I de dager skal menneskene søke døden, men ikke finne den. De skal lengte etter å få dø, men døden skal flykte fra dem» (Åp, 9:6). Verset er en del av apostelen Johannes beskrivelser av endetiden, illustrert som en fortelling om de sju basuner. Egil skriver i essayet at han tror de dagene det fortelles om nærmer seg, noe som kan forstås å være et frempek. Når han avslutningsvis skriver at det har begynt, kan det tolkes som en fortsettelse på de dagene det fortelles om i verset. Tolkningen kan både forstås å være en fortsettelse på den overordnede handlingen i

Johannes' Åpenbaring, endetiden, men den kan og forstås som en fortsettelse på fortellingen om de sju basuner. Verset er hentet fra beskrivelsen av den femte engelen, og når den sjettede engelen blåser i sin basun vil en tredjedel av menneskene bli drept, og menneskene som ikke blir drept skal likevel ikke vende bort fra sitt syndefulle liv (Åp, 9:12–21). Når den sjuende og siste engelen blåser i sin basun, fortelles det at nå er «... din vredesdag kommet. Nå er tiden da de døde skal dømmes, nå skal du lønne dine tjenere profetene, de hellige og dem som frykter ditt navn, små og store, og ødelegge dem som ødelegger jorden» (Åp, 11:18).

Tidligere i essayet har Egil også skrevet om sin togtur med Frank for noen uker siden. Frank forteller om sitt møte med et gjenferd, og senere den turen møter også Egil et gjenferd. Han skriver i essayet: «Bildet av jenta i skyggen under treet har jeg sett for meg hver dag sia. Jeg så henne, og hun var død. Det var uforklarlig. Men likevel tilfellet» (Knausgård, 2020, s. 661). Egils møte med gjenferdet kan forstås som et tegn på det som vil skje når den sjuende engelen blåser i sin basun, da de døde skal stå opp for å få sin dom. En slik forståelse vil bidra til å underbygge tolkningen om at det Egil tror har begynt er endetiden. Egil har likevel ikke opplevd noe som kan forstås som beskrivelsene av hva som vil skje når den sjettede engelen blåser i sin basun. Dette kan tyde på at det Egil tror har begynt kan tolkes som Johannes' Åpenbarings overordnede budskap, ikke fortellingen om de sju basuner.

Johannes' Åpenbaring spiller en sentral rolle i *Morgenstjernen*, både som epigraf og som intertekstuell referanse. Epigrafen kan forstås som en veileder for hvordan romanen kan forstås, og *Morgenstjernen* får en apokalyptisk innramming. Som tidligere vist er det deler av handlingen som virker å være intertekstuelle referanser til Johannes' Åpenbaring, noe værrets utvikling er et tydelig eksempel på. Slik været går fra intens varme og tørke, til storm og mørke, fremstår det som en intertekstuell referanse til apostelen Johannes fortelling om de sju siste plagene. Videre kan menneskene som burde dø, men likevel overlever, forstås som referanse til fraværet av døden som skildres i vers 9:6. Egil og Kathrines møter med gjenferd virker å være en referanse til Johannes' Åpenbaring kapittel 20: «Havet ga fra seg de døde som var der, og døden og dødsriket ga fra seg de døde som var i dem, og enhver ble dømt etter sine gjerninger» (Åp, 20:13). Dette verset fungerer også som referanse til Josteins opplevelser i landet til de som ikke er. Her møter han sønnen Ole, som har forsøkt å ta selvmord, men som ligger i koma. Jostein får vite at for å komme til de dødes land, må man gå over broen, men «– Ingen kommer lenger over broen, sies det» (Knausgård, 2020, s. 601).

Verset tilbyr en forklaring på karakterenes møte med gjenferd, da dødsriket skal gi fra seg de døde, og for at broen er stengt, da mennesket nå skal bli dømt for sine gjerninger.

Romanens avslutning kan også tolkes fra en kollektiv synsvinkel. Samtidig som de underlige hendelsene kan forklares i lys av kristne forestillinger, kan de også forklares vitenskapelig. I analysens første del diskuterte jeg flere tegn og hendelser som fungerer som frempek om en kommende apokalypse. Karakterene forstår disse hendelsene fra ulike perspektiver, og spenningen mellom karakterenes ulike virkelighetsoppfatninger preger romanen i stor grad. Den intense og unormale varmen kan forstås som et tegn på at klimaet holder på å gå i stykker, og dødens fravær kan være et resultat av menneskets legevitenenskapelige fremskritt. Karakterenes møte med gjenferd og Josteins opplevelse i landet som ikke er, kan forstås som hallusinasjoner eller drømmer (NRK, 2020). Det nye fenomenet på himmelen kan også forklares vitenskapelig, som en supernova, en komet eller et ødeleggende himmellegeme. Fra en kollektiv synsvinkel kan det som har begynt blant annet tolkes som en kommende naturkatastrofe, eller en undergang som følge av misbruk av teknologi (Newsom, 2016, s. xii). Som tidligere vist, er det noen karakterer som forstår den nye stjernen som et tegn på dommedag. Åpenbaring av dommedag, og budskapet om at de siste dager har kommet, er et svært sentralt apokalyptisk kjennetegn (DiTommaso, 2020. s. 318). Det virker likevel ikke til at noen av karakterene har fått en åpenbaring om at stjernen er et tegn dommedag, noe som bryter med tradisjonelle apokalyptiske forestillinger. Dette står også i kontrast til Johannes' Åpenbarings sentrale rolle i *Morgenstjernen*. Åpenbaringen om dommedag formidles til mennesker som verdsetter denne typen syn, og som ser på virkeligheten som full av mystikk som må avsløres eller dekodes på en overnaturlig måte (Hibbard, 2015). Følgende kan årsaken til mangelen på åpenbaring være at ingen av karakterene har vært passende mottakere. Samtidig er en av de største forskjellene på samtidens apokalypser at de ikke legger like stor vekt på mysterier som blir avslørt som de tidligere apokalypsene har gjort (Newsom, 2016, s. xi). Slik kan *Morgenstjernen* forstås å være i tråd med samtidens apokalyptiske forestillinger.

Som tidligere vist spiller Knausgård både på kristne og sekulære apokalyptiske kjennetegn. De ulike romankarakterens opplevelser og forklaringer på de underlige hendelsene bygger opp under forestillingen om en kommende dommedag, noe den nye stjernen også kan fungere som et symbol på. Forestillingen har fellestrekk med den kristne apokalypsen, samtidig som den også er i tråd med samtidens apokalyptiske fortellinger. Dersom det guddommelige griper

inn i nyere apokalypter, er det, ifølge Rosen, ikke for å gjenopprette orden og belønne de troende, men for å straffe og uttrykke sinne (Rosen, 2008, s. 15). Egils synsvinkel kan forstås å peke i retning av vredesdagen, da Gud skal «... ødelegge dem som ødelegger jorden» (Åp, 11:18). Formuleringen vekker assosiasjoner til naturen, klimaet og menneskets behandling av skaperverket. *Morgenstjernen* er preget av en rekke underlige hendelser, og hendelsene bidrar til å bygge opp under en ubehagelig stemning. Ting er i endring, og «Hvorfor var det ubehagelig å tenke på? Det var ikke som det skulle være. Forandring der det skulle være uforanderlig» (Knausgård, 2020, s. 321). Samtidens apokalyptiske forestillinger gjenspeiler samfunnets tilstand, og kan følgende også fungere som kritikk (Rosen, 2008, s. 17–18). Slik Knausgård spiller på apokalyptiske kjennetegn som peker i retning av en naturkatastrofe, kan det forstås som en kritikk av samtiden.

6.0 Avsluttende diskusjon og veien videre

I denne masteroppgaven har jeg undersøkt Karl Ove Knausgårds roman *Morgenstjernen* (2020). Formålet med prosjektet har vært å undersøke hvordan Knausgård gjør bruk av kristne forestillinger og apokalyptiske kjennetegn i romanen, og hvordan disse kan fortolkes som varsler om verdens undergang. Jeg har også undersøkt tegn og hendelser som fungerer som frempek om en kommende apokalypse, fremstillinger av død og udødelighet, og morgenstjernen som symbol i *Morgenstjernen*. I forrige kapittel gjorde jeg en tredelt tematisk analyse av materialet, og diskuterte funnene opp mot relevant teori. Som vist i oppgavens fjerde kapittel, utviklet jeg temaene gjennom en hermeneutisk lesning av materialet og en abduktivinspirert tilnærming til analyseprosessen. Teoretiske perspektiver på apokalyptikk har vært en sentral komponent i dette studiet, i tillegg til teori om den litterære sjangeren apokalypse, intertekstualitet og religion og vitenskap. For å belyse og forsøke å besvare prosjektets problemstilling skal jeg nå presentere sentrale funn fra analysen. Funnene presenteres tematisk, før jeg avslutningsvis gjør meg noen refleksjoner om veien videre.

6.1 Apokalyptiske forestillinger

I analysens første del fant jeg en rekke tegn og hendelser som fungerer som frempek om en kommende apokalypse. Fugler, krabber og insekter oppfører seg unormalt: det er forandring der det skal være uforanderlig. Det er usedvanlig og intenst varmt, og den uutholdelige varmen beskrives som et inferno. Mot slutten av romanen endrer været seg, og det blir mørkt og stormfullt. Værets utvikling fremstår som en intertekstuell referanse til Johannes' Åpenbaring, da det har tydelige likhetstrekk med den fjerde, femte, sjette og sjuende engelen i fortellingen om de sju siste plager. Videre fremstår skildringene av Egil og epletreet som en intertekstuell referanse til den kristne forestillingen om syndefallet. Den tilsynelatende psykotiske Tove kan forstås å ha mottatt en åpenbaring om fremtidige hendelser: «Vi er alle døde». Selv om Toves troverdighet svekkes av hennes mentale tilstand, bidrar utsagnet likevel til å bygge opp under den ubehagelige stemningen romanen preges av. Et særlig interessant funn i denne delen av analysen er at tegnene og hendelsene både kan fortolkes som varsel om verdens undergang i tråd med sekulære apokalyptiske forestillinger, og med kristne apokalyptiske forestillinger. Eksempelvis kan dyrenes uvanlige oppførsel, og den intense varmen, forstås som et tegn på at naturen, klimaet og økosystemet er i ferd med å bryte sammen. Følgende fremstår tegnene som varsel om, en nært forestående (natur)katastrofe og undergang. Samtidig beskrives mengden av krabber som en ormegrop, og hoggormene Egil

ser kan forstås som slangen i Edens hage. Varmen beskrives som hett som i helvete, og et inferno som må holdes ut. Selv om de intertekstuelle referansene til Bibelen ikke er like åpenbare for alle leserne, skaper de underlige hendelsene likevel en forestilling om at noe uhyggelig kommer til å skje. Samlet sett kan tegnene og hendelsene fortolkes som varsel om en nært forestående katastrofe, og de bygger opp under forestillingen om en kommende apokalypse.

I analysens andre del undersøkte jeg hvordan død og udødelighet fremstilles i romanen. *Morgenstjernen* handler om en tid hvor mennesker ikke dør, og i denne delen av analysen var romanens religiøse epigraf særlig relevant. Epigrafen fungerer som en ledetråd for hvordan handlingen bør forstås, og som intertekstuell referanse til Johannes' Åpenbaring. I dette verset fortelles det om dagene før endetiden, og i de dager skal mennesket lengte etter å få død. Her fremstilles død som et gode, da det i møte med det motsatte, udødelighet, er noe mennesket skal ønske, søke og lengte etter. I denne delen av analysen var romanens siste del, Egils essay, også svært relevant. Essayets funksjon er å vekke refleksjon, og å kaste nytt lys over handlingen i romanen. Her fant jeg at Knausgård skaper motstridende narrativ om menneskets tilgang på evig liv ved å spille på ulike perspektiver på den kristne forestillingen om syndefallet. Ved å referere til legevitenenskapelige fremskritt, hvor evig liv snart vil være en realitet, skapes også en forestilling om at mennesket har trosset Guds vilje. Forestillingen er i tråd med en vanlig antakelse om uoverensstemmelse mellom religion og vitenskap, hvor menneskets vitenskapelige og teknologiske fremskritt kan forstås som en krenkelse av Guds skaperverk. Den intertekstuelle referansen til samtidens legevitenenskapelige fremskritt, åpner opp for en mulig forklaring på dødens fravær i *Morgenstjernen*. En slik fortolkning kan skape en forestilling om at mennesket har trosset Guds vilje, og videre peke i retning av en kommende religiøs apokalypse og Guds oppgjør med mennesket på jorden. Det vil også kunne forstås som en krenkelse av det naturlige, og vekke forestillinger om misbruk av teknologi. Dette kan også peke i retning av en verdens undergang, da sekulære apokalypser ofte fremstilles som et resultat av nettopp dette. Verset fra Johannes' Åpenbaring diskuteres også i Egils essay, noe som forsterker dets rolle i romanen. Verset fungerer som intratekstuell referanse til handlingen i romanen, og dødens fravær i *Morgenstjernen* kan slik fortolkes som dagene før endetiden. Slik dødens fravær refererer til verset i Johannes' Åpenbaring, refererer det også til bokens andre navn, *Apokalypsen*. Begrepet apokalypse brukes både om kristne grunnforestillinger om endetiden, men og sekulære forestillinger om katastrofale hendelser. Slik spiller forestillingen av død og udødelighet i *Morgenstjernen* på både sekulære og

kristne apokalyptiske forestillinger, og bidrar til å bygge opp under forestillingen om en nært forestående apokalypse.

I analysens tredje del undersøkte jeg hva morgenstjernen symboliserer i *Morgenstjernen* (2020). Den nye stjernen som dukker opp på himmelen er et fenomen alle romankarakterene ser, men den er og noe alle opplever forskjellig. Slik fungerer morgenstjernen som et symbol på den spenningen som i stor grad preger handlingen i romanen: spenningen mellom de ulike karakterenes perspektiver og virkelighetsoppfatninger. Her fant jeg at flere av karakterene stoler på vitenskapen og dens eksperters forklaring av den nye stjernen, nemlig at den er en ufarlig supernova. Andre karakterer tviler på denne forklaringen, da de hevder at vitenskapen ikke kan fange opp noe nytt. Denne tvilen underbygges da det kommer frem at ekspertene ikke kan identifisere den nye stjernen. Slik kan stjernen forstås å være noe nytt og uforklarlig. Videre fant jeg at flere av karakterene forstod stjernen som et tegn på dommedag, noe som bygger opp under forestillingen om en kommende katastrofe. Dommedag er et begrep som både refererer til en sekulær katastrofal hendelse, og til en religiøs forestilling om Guds oppgjør med mennesket. Følgende kan stjernen forstås å være et ødeleggende himmellegeme, og et tegn på en kommende apokalypse. Selv om stjernen blir forstått som et tegn på dommedag, er det likevel ikke alle som fryktet den kommende katastrofen. Dette kan forstås som et kjennetegn på det apokalyptiske verdensbildet, hvor historiens slutt forstås som forutbestemt, og ute av menneskets kontroll. Følgende vil mennesket være maktesløse i møte med dommedag, og en slik situasjon kan skape likegyldighet og passivitet. Slik fremstår morgenstjernen som et symbol på vår samtids utfordringer, som kan føles umulige å endre eller forhindre. Morgenstjernen kan også forstås som kritikk av menneskets tilnærming til samfunnets utfordringer, hvor mennesket virker å ignorere utfordringene som utgjør en trussel for menneskets eksistens. Videre fant jeg at det ikke er alle karakterene som er fryktløse i møte med en kommende katastrofe. Presten Kathrine er redd for det som skal komme, noe som kan være et resultat av at hun tviler på sin tro på Gud. Morgenstjernens dobbeltreferanse kan også underbygge denne frykten. Dersom den nye stjernen er menneskesønnens tegn, skal det snart holdes dom over jordens gode og onde mennesker. Det apokalyptiske verdensbildet kjennetegnes av forestillinger om det gode og det onde, hvor det gode skal seire og redde mennesket. I samtidens apokalyptiske forestillinger er det ikke lenger gitt at det gode vil seire over det onde, noe som er et resultat av det apokalyptiske skiftet. Slik kan morgenstjernen tolkes som et tegn på Lucifer, ondskap og antikrist. Følgende kan morgenstjernen både være et tegn på en sekulær apokalypse, hvor ondskapen vil seire og menneskeheten utslettes, og et

tegn på dommedag, hvor onde mennesker skal få sin straff. Selv om åpenbaring av endetiden er et svært sentralt apokalyptisk kjennetegn, virker ingen av romankarakterene å ha avslørt eller dekodet budskapet om hva den nye stjernen egentlig er. Slik kan morgenstjernen være et symbol på samtidens tilnærming til noe nytt, uforklarlig og uhyggelig, hvor mennesker virker å ignorere det som foregår utenfor husets fire vegger, og stoler blindt på vitenskapens evne til å forklare og håndtere det nye.

6.1.1 En kommende apokalypse

Jeg har i dette prosjektet undersøkt hvordan kristne forestillinger og apokalyptiske kjennetegn kan fortolkes som varsler om verdens undergang i *Morgenstjernen*. Romanen preges av flere urovekkende hendelser som peker i retning av en nært forestående dommedag, noe den nye stjernen også er et tegn på: «Noe forferdelig kom til å hende. Det var det den sa. Noe forferdelig kom til å hende» (Knausgård, 2020, s. 338). Gjennom å analysere og diskutere romanen, har jeg funnet flere intertekstuelle referanser til Johannes' Åpenbaring. Epigrafen, som fungerer som en veileder for hvordan handlingen skal forstås, er en referanse til apostelens Johannes fortellinger om endetiden, og til bokens andre navn, *Apokalypsen*. Et annet eksempel er måten været utvikler seg i romanen. Selv om denne referansen ikke er like tydelig for alle lesere, bidrar været likevel til å bygge opp under den uhyggelige stemningen. Jeg har også funnet intertekstuelle referanser til Første Mosebok, noe skildringene av Egil og epletreet er et eksempel på. I Egils essay inviteres leseren til å reflektere over handlingen i romanen i lys av informasjonen som presenteres i essayet. Her fant jeg at Knausgård både spiller på ulike perspektiver på den kristne forestillingen om syndefallet, og verset fra Johannes' Åpenbaring, for å skape motstridende narrativ om menneskets tilgang på evig liv.

I min undersøkelse av *Morgenstjernen* fant jeg også at Knausgård spiller på sekulære apokalyptiske forestillinger. Flere av tegnene som fungerer som frempek om verdens undergang er også i tråd med kjennetegn på samtidens forestillinger om ødeleggelse av jordkloden og menneskeheten. Den intense varmen, dyrenes unormale oppførsel og den nye stjernen er noen eksempler på dette. Varmen og dyrene kan fortolkes som tegn på økosystemet som bryter sammen, og den nye stjernen som et ødeleggende himmellegeme. Samtidig kan de sekulære apokalyptiske forestillingene også fortolkes som tegn på en kommende religiøs apokalypse. Johannes' Åpenbaring spiller en sentral rolle i *Morgenstjernen*, og når vredesdag kommer: «...er tiden da de døde skal dømmes, nå skal du lønne dine tjenere profetene, de hellige og dem som frykter ditt navn, små og store, og

ødelegge dem som ødelegger jorden» (Åp, 11:18). De sekulære apokalyptiske forestillingene Knausgård spiller på kjennetegnes av menneskeskapte katastrofale hendelser, og de kan fortolkes som at mennesket ødelegger jorden.

6.2 Veien videre

Formålet med dette masterprosjektet har vært å utforske kristne forestillinger og apokalyptikk i romanen *Morgenstjernen* (2020), og derved bidra til forskningsfeltet religion og litteratur. Dette har jeg gjort ved å undersøke hvordan Karl Ove Knausgård gjør bruk av kristne forestillinger og apokalyptiske kjennetegn i romanen, og hvordan disse kan fortolkes som varslere om verdens undergang. Underveis i prosjektet har det dukket opp flere problemstillinger som vil være interessante å undersøke, og avslutningsvis i dette kapitlet vil jeg komme med forslag til videre forskning. Først vil jeg belyse noen utfordringer som jeg har møtt på i arbeidet med prosjektet.

Teoretiske perspektiver på apokalyptikk har vært svært sentralt i dette masterprosjektet, og i min undersøkelse av relevant faglitteratur opplevde jeg noen utfordringer. Apokalyptikk er et komplekst begrep, og det er usikkerhet om hva begrepet faktisk betegner. Av den grunn er det flere forskere som unngår å bruke begrepet (Henzie, 2020, s. 411). Tradisjonelt sett har apokalyptikk vært et religiøst konsept, og det har referert til en ideologi som vektlegger viktigheten av himmelsk åpenbaring til menneskelige mottakere (Hibbard, 2015). I nyere tid har det dog vært et skifte, og i dag knyttes begrepet mer til sekulære forestillinger om katastrofe og ødeleggelse (Newsom, 2016, s. xi; Endsjø & Lied, 2011, s. 119). Ettersom det er usikkert hva begrepet apokalyptikk faktisk betegner, og det ikke finnes en rådende definisjon, fant jeg det nødvendig å utarbeide en egen arbeidsdefinisjon i dette prosjektet.

På samme måte som med apokalyptikk, har heller ikke den litterære sjangeren apokalypse en entydig definisjon (Collins, 2014, s. 2–3). Apokalypse, som tidligere refererte til religiøse åpenbaringstekster, har også fått ny betydning, og i dag knyttes sjangeren mer til katastrofe og ødeleggelse (Endsjø & Lied, 2011, s. 119). Som vist i teorikapitlet er det flere utfordringer knyttet til det å definere og klassifisere litterære sjangre. Collins foreslår prototypeteori som en mulig løsning, da sjangeren klassifiseres etter typiske likhetstrekk (Collins, 2014, s. 4). For å kunne gjøre bruk av kategoriseringsmodellen er det dog nødvendig å velge ut en prototype for sjangeren, noe som kan by på utfordringer (Newsom, 2005, s. 443). På grunn av

kristendommens kulturelle dominans i vesten, har Johannes' Åpenbaring har ofte blitt brukt som prototype for apokalypse. Nå som begrepene apokalypse og apokalyptikk knyttes mer til sekulære forestillinger om verdens undergang, er det usikkert hvor hensiktsmessig det er med en religiøs åpenbaringstekst som prototype.

Som vist i oppgavens andre kapittel, har forskningsfeltet religion og litteratur i stor grad vært preget av teologi og en vestlig kontekst. Religiøsitet i Knausgårds forfatterskap har særlig vekket interesse hos forskere innen religionsvitenskap, teologi og litteraturvitenskap, både nasjonalt og internasjonalt. Forfatteren har vært med å oversette Det gamle testamentet, og forteller selv at han er glødende opptatt av Bibelen. I *Morgenstjernen* spiller Knausgård på et bredt spekter av religiøse elementer, men det mest fremtredende er likevel den eksplisitte tematiseringen av kristendommen, og rekken av intertekstuelle referanser til Bibelen. Knausgård bruker også ulike tolkninger av skapelsesberetningen for å illustrere ulike forståelser av menneskets vitenskapelige fremskritt og krenkelser av Guds skaperverk. I nyere tid har religionsvitenskap og religiøst mangfold blitt en større del av forskning på religion og litteratur, som følge av at vi i dag lever i en mer kompleks religiøs og kulturell interaktiv verden. Samtidens religiøse mangfold gjenspeiles også i *Morgenstjernen*, hvor handlingen rommer blant annet mytologiske vesener, satanisme og sjamanisme. I studiet av religion i populærkulturelle produkter, undersøkes også et vidt spekter av religiøse uttrykk. Som tidligere vist finnes det ulike definisjoner av, og kriterier for, hva som blir ansett som populærkultur, og følgende kan *Morgenstjernen* også undersøkes i forskningsfeltet religion og populærkultur.

I oppgavens første kapittel viste jeg til en essaysamling som ble utgitt i 2022, hvor en gruppe kryssdisiplinære forskere skriver: «With this volume we invite our readers to read and write with us. About Knausgaard and Karl Ove- and also about religion» (Bender et al., 2022, s. 19). I dette masterprosjektet har jeg undersøkt religion, særlig kristne forestillinger, i Karl Ove Knausgård roman, og jeg vil gjerne gi stafettpinnen videre til andre forskere innenfor religion og litteratur. *Morgenstjernen* er en storslått roman på hele 666 sider, og Knausgård spiller på et bredt religiøst mangfold. På grunn av prosjektets omfang var det nødvendig å avgrense, og i denne masteroppgaven har jeg undersøkt kristne forestillinger og apokalyptikk. Det er flere religiøse forestillinger som vil være interessante å undersøke, med andre teoretiske innganger og med ulike metodologiske verktøy. I tillegg til mytologiske elementer,

religiøse dødsforestillinger, satanisme og økospiritualitet, vil jeg også oppfordre forskere til å utforske morgenstjernen i lys av teoretiske perspektiver på astrologi.

I løpet av dette masterprosjektet har Knausgård gitt ut oppfølgerne *Ulvne fra evighetens skog* (2021) og *Det tredje riket* (2022), og det er planlagt totalt fem bøker i serien. *Morgenstjernen* er den første boken i serien, og i denne oppgaven har jeg undersøkt den som en enkeltstående roman. Det vil være interessant å både undersøke *Morgenstjernen* som del av romanserien, og å undersøke romanserien som helhet. Her vil jeg særlig foreslå utforskning av nyreligiøsitet og samtidens religiøse strømninger. Aftenposten publiserte nylig en kronikk av den svenske teologen Joel Halldorf, som roser Knausgård for sin evne til å tolke samtidens «nyreligiøse lengsel tilbake til arkaiske og mytologiske forestillinger» i romanserien om morgenstjernen (Halldorf, 2023). Videre mener Halldorf at det er mindre åndelig åpenhet i Norge enn i Sverige, og at nordmenn virker å ikke forstå det åndelige i romanserien. Knausgård er kjent for å eksperimentere med virkelighetslitteratur, og hans forfatterskap kan derfor også si noe om samtiden, og samtidens religiøse strømninger. Av den grunn vil det religiøse mangfoldet i *Morgenstjernen*, så vel som de resterende bøkene i romanserien, være interessant å undersøke fra et religionsvitenskapelig ståsted. Avslutningsvis vil jeg derfor oppfordre andre forskere til å videre utforske Karl Ove Knausgårds forfatterskap.

Referanser

- Alber, J., Iversen, S., Nilsen, H. S. & Richardson, B. (2010). Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models. *Narrative*, 18(2), 113–136.
- Andersen, P. T. (2019). *Forstå fortellinger. Innføring i litterær analyse*. Universitetsforlaget.
- Andersen, P. T., Mose, G. og Norheim, T. (2012). Litteratur og litteraturvitenskap. I P. T. Andersen, G. Mose og T. Norheim (Red.), *Litterær analyse. En innføring* (s. 9–26). Pax forlag.
- Anderson, H. (2019). Forever is Always Finite: Reflections on Radical Life Extension. *Theology and Science*, 17(2), 223–232.
- Anker, T. (2020). *Analyse i praksis: En handbok for masterstudenter*. Cappelen Damm akademisk.
- Baker, C. N. (2021, 16. desember). *Hva er litteratur?* Nasjonal digital læringsarena, <https://ndla.no/nb/subject:ea9e2be1-461d-4929-9dae-590e8cb9657f/topic:b31f85ef-d48f-491f-8199-b1b65015d174/topic:71892bfb-4c0f-46b9-b938-a78ac1dcdaf9/resource:2a3fd420-e1fb-432e-a442-55b47cf0bf5a>
- Bender, C., Biles, J., Carlson, L., Dubler, J., Garvey, H. C., Harriss, M. C., Sullivan, W. F. og Thorstensen, E. (2022). *The Abyss or Life Is Simple. Reading Knausgaard Writing Religion*. The University of Chicago Press.
- Bentzrud, I. (2020, 18. september). Anmeldelse «Morgenstjernen» av Karl Ove Knausgård. *Dagbladet*, <https://www.dagbladet.no/bok/djevelsk-god/72841923>
- Bøe, M. H & Kalvig, A. (2020). *Mennesker, meninger, makter. En introduksjon til religionsvitenskap*. Cappelen Damm Akademisk
- Braun, V og Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2): 77–101
- Clark, T. R. (2012), Introduction: What is religion? What is popular culture? How are they related? I T.R. Clark & D. W. Clayton (Red.), *Understanding religion and popular culture* (s. 1–12). Tylor & Francis Group.
- Claudi, M. B. (2010). *Litterære grunnbegreper*. Fagbokforlaget.
- Claudi, M. B. (2013). *Litteraturteori*. Fagbokforlaget.
- Coalition for Radical Life Extension. (2022, 12. oktober). *Home*. Rlecoalition. <https://www.rlecoalition.com/>
- Cole-Turner, R. (2009). Biotechnology and the Religion – Science Discussion. I P. Clayton (Red.), *The Oxford Handbook of Religion and Science* (s. 929–944). Oxford University Press.

- Collins, A. Y. (2011). Apocalypse Now: The State of Apocalyptic Studies Near the End of the First Decade of the Twenty-First Century. *Harvard Theological Review*, 104(4), 447–457.
- Collins, J. J. (2014, 16. september). Vocabulary of the Study of Religion: Apocalypse. I R. A. Segal & K. Von Stuckrad (Red.), *Vocabulary for the Study of Religion*. Lest 21. november 2022 https://referenceworks.brillonline.com/entries/vocabulary-for-the-study-of-religion/apocalypse-COM_00000136?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.vocabulary-for-the-study-of-religion&s.q=apocalypse
- Collins, J. J. (2014). What Is Apocalyptic Literature? I J. J. Collins (Red.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature* (s. 1–16). Oxford University Press.
- Collins, J. J. (2016). The Genre Apocalypse Reconsidered. *De Gruyter*, 20(1), 21–40.
- Cush, Denise. (2009). Religious Studies versus Theology. Why I'm still Glad that I Converted from Theology to Religious Studies. I D. L. Bird & S. G. Smith (Red.), *Theology and Religious Studies in Higher Education: Global Perspectives* (s. 15–30). Bloomsbury Publishing Plc
- Dewey, J. (1990). *In a Dark Time: The Apocalyptic Temper in the American Novel of the Nuclear Age*. Purdue University Press.
- DiTommaso, L. (2014). Apocalypticism and Popular Culture. I J. J. Collins (Red.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature* (s. 473–510). Oxford University Press.
- DiTommaso, L. (2020). Apocalypticism in the Contemporary World. I C. McAllister (Red.), *The Cambridge Companion to Apocalyptic Literature* (s. 316–342). Cambridge University Press.
- Endsjø, D. E. & Lied, L. I. (2011). *Det folk vil ha. Religion og populærkultur*. Universitetsforlaget.
- Fehr, von der D. & Løvlie, E. (2013). *Tro på litteratur: religiøse vendinger fra Dante til Derrida, Fosse og Knausgård*. Vidarforlaget.
- Felch, S. M. (2016). Introduction. I S. M. Felch (Red.), *The Cambridge Companion to Literature and Religion* (s. 1–17). Cambridge University Press.
- Ford, D. (2005). Theology. I J. R. Hinnells (Red.), *The Routledge Companion to the Study of Religion* (s. 61–79). Routledge.
- Forlaget Oktober. (2023, 6. februar). Knausgårds *Morgenstjernen* på danske bestselgerlister – nå tre opplag. Forlaget Oktober. <https://oktober.no/pressemeldinger/karl-ove-knausgard-morgenstjernen-hylles-i-sverige>
- Forlaget Oktober. (u.å.). *Karl Ove Knausgård utgir ny roman*. Forlaget Oktober. <https://oktober.no/pressemeldinger/knausgaard-med-ny-roman>

- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic books.
- Gilhus, I. S. (2006). Metodisk mangfold: Utforskningen av en religiøs tekst. I S. E. Kraft og R. J. Natvig (Red.), *Metode i religionsvitenskap* (s. 89–105). Pax forlag.
- Gilhus, I. S. (2014). Hermeneutics. I M. Stausberg og S. Engler (Red.), *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* (s. 275–284). Routledge.
- Gilhus, I. S. & Mikaelsson, L. (2012). *Nytt blikk på religion. Studiet av religion i dag*. Pax forlag.
- Gilhus, I. S. & Mikaelsson, L. (2013). Religion, tekst og skrift. I I. S. Gilhus & L. Mikaelsson (Red.), *Religion i skrift. Mellom mystikk og materialitet* (s. 11–22). Universitetsforlaget.
- Gullestad, A. M. (2018). Epikk. I A. M. Gullestad, C. Hamm, J. M. Sejersted, E. Tjønneland & E. Vassenden (Red.), *Dei litterære sjangrane. Ei innføring* (s. 27–82). Det Norske Samlaget.
- Halldorf, J. (2023, 20. april). Nordmenn virker for lite åndelige til å forstå Knausgård. *Aftenposten*, <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/0Qbx7J/nordmenn-virker-for-lite-aandelige-til-aa-forstaa-knausgaard>
- Helgesen, J. Ø. (2020, 17. september). «Morgenstjernen» lyser for svakt. *Nettavisen*, <https://www.nettavisen.no/bokanmeldelse/karl-ove-knausgard/morgenstjernen/morgenstjernen-lyser-for-svakt/r/5-95-112254>
- Henzie, M. (2020). Apocalyptic Literature. I M. Henzie og R. A. Werline (Red.), *Early judaism and its modern interpreters* (2. utg) (s. 405–436). SBL Press.
- Hibbard, J. T. (2015). The Oxford Encyclopedia of the Bible and Theology: Apocalypticism. I S. E. Balentine (Red.), *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Theology*. Lest 21. november 2022
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref:obso/9780199858699.001.0001/acref-9780199858699-e-19?rskey=AGP6Xt&result=1>
- Holmen, H. (2017). Heller død enn udødelig. *Norsk filosofisk tidsskrift*, 52(1), 40–56.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp063oa>
- Hverven, T. E. (2022). *Å lese etter troen – Forsøk om norsk litteratur på 2000-tallet*. Gyldendal.
- Iversen, K. L., Mjaaland, M. T. Og Oxfeldt, E. (2023). *Naturen som gave? Tvisyn på naturen i nordisk litteratur*. Universitetsforlaget.
- Jasper, D. (2009). A study of literature and religion: A British perspective. *Religion & Literature*, 41(2), 119–123. <http://www.jstor.org/stable/25676895>
- Johannsen, D. (2016). On elves and freethinkers: criticism of religion and the emergence of the literary fantastic in Nordic literature. *Religion*, 46(4), 591–610.

- Johannessen, L. E. F., Rafoss, T. W. & Rasmussen, E. B. (2018). *Hvordan bruke teori? Nyttige verktøy i kvalitativ analyse*. Universitetsforlaget.
- Knausgård, K. O. (2011). Hjelpemann på Bibelen. *Samtiden*, 119(4), 64–81.
<https://www.idunn.no/doi/10.18261/ISSN1890-0690-2010-04-07>
- Knausgård, K. O. (2020). *Morgenstjernen*. Oktober.
- Kraglund, R. A. (2019). Til sammenligning. En retorisk tilgang til intertekstualitet. *K&K - Kultur Og Klasse*, 47(127), 111–130.
- Kraglund, R. A. (2022). Morgenstjernens apokalypse. Science fiction, dommedag og Karl Ove Knausgård. *Nordlit*, 49(1), 1–17.
- Literature and Theology. (2022, 12. oktober). *About the Journal*.
<https://academic.oup.com/litthe>
- Litteraturhuset. (23. desember 2021). *Ulvens time. Karl Ove Knausgård og Ane Farsethås i Universitetets aula*. <https://podcasts.apple.com/no/podcast/litteraturhusets-podkast/id1172303725?i=1000545893796>
- Lothe, J., Refsum, C & Solberg, U. (2007). *Litteraturvitenskapelig leksikon* (2. utg.). Kunnskapsforlaget.
- Malm, A. (2011, 28. november). *Var glødende antikristen som ung*. NRK,
https://www.nrk.no/kultur/_var-glodende-antikristen-som-ung-1.7894544
- Mizrahi, M. (2020). How to Play the “Playing God” Card. *Science and Engineering Ethics*, 26(3), 1445–1461.
- Mjaaland, M. (2021). Ecophilosophy and the Ambivalence of Nature: Kierkegaard and Knausgård on Lilies, Birds and Being. *Kierkegaard Studies Yearbook*, 26(1), 325–350.
- Newsom, C. A. (2005). Spying out the Land: A Report from Genology. I R. Troxel, K. Friebel & D. Magary (Red.), *Seeking Out the Wisdom of the Ancients: Essays Offered to Honor Michael V. Fox on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday* (s. 437–450). Penn State University Press.
- Newsom, C. A. (2016). Foreword. I K. J. Murphy og J. J. Schedtler (Red.), *Apocalypses in Context: Apocalyptic Currents through History* (s. ix–xv). Fortress Press.
- Nilssen, V. (2012). *Analyse i kvalitative studier. Den skrivende forskeren*. Universitetsforlaget.
- Norheim, M. (2021, 4. februar). *Mørkt og fascinerende comeback*. NRK,
https://www.nrk.no/anmeldelser/anmeldelse_-_morgenstjernen_-_av-karl-ove-knausgard-1.15151358

- Norli, C. (2020, 15. mai). Knausgård skrev ferdig ny roman under lockdown i London. *VG*. <https://www.vg.no/rampelys/bok/i/vQq7lX/knausgaard-skrev-ferdig-ny-roman-under-lockdown-i-london>
- NRK. (18. september 2020). *Anmeldelse: Karl Ove Knausgård «Morgenstjernen»*. https://radio.nrk.no/podkast/bok_i_p2/sesong/siste/l_fcb4ccb9-48b4-4830-b4cc-b948b4b830af
- Peters, T. (2016). The War Between Faith and Fact. *Theology and Science*, 14(2), 143–146.
- Peters, T. (2018). Playing God with Frankenstein. *Theology and Science*, 16(2), 145–150.
- Pitetti, C. (2017). Uses of the End of the World: Apocalypse and Postapocalypse as Narrative Modes. *Science Fiction Studies*, 44(3), 437–453.
- Rian, D. (1979). Den religionshistoriske bakgrunn for jødisk apokalyptikk: En forskningshistorisk skisse. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies*, 2(2), 6–14.
- Religion & Literature Journal. (2022, 12. oktober) *About*. <https://religionandlit.nd.edu/about/>
- Rosen, E. K. (2008). *Apocalyptic transformation: Apocalypse and the postmodern imagination*. Lexington Books.
- Schipper, B. U. (2016). Vocabulary of the Study of Religion: Apocalypticism. I R. A. Segal & K. Von Stuckrad (Red.), *Vocabulary for the Study of Religion*. Lest 21. november 2022 https://referenceworks.brillonline.com/entries/vocabulary-for-the-study-of-religion/apocalypticism-COM_00000137?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.vocabulary-for-the-study-of-religion&s.q=apocalypticism
- Simons, M. (2022). Playing God: Symbolic Arguments Against Technology. *Nanoethics*, 16(2), 151–165.
- Skårderud, F. (2020). Finn Skårderud i samtale med Karl Ove Knausgård: – Jeg tar virkelig sjanser med denne romanen. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/M3g6aM/finn-skaarerud-i-samtale-med-karl-ove-knausgaard-jeg-tar-virkelig-sjanser-med-denne-romanen>
- Sky, J. (2011). Når Gud blir en trussel – Religiøse landeplager. *Kirke og kultur*, 116(4), 267–281.
- Sky, J. (2015). *Religion og fortelling. Fra Ingmar Bergman til Harry Potter*. Pax forlag.
- Thatcher, A. (1997). Theology of Education and Church Schools. I W. Kay og L. J. Francis (Red.), *Religion and Education* (s. 61–99). Gracewing.
- Timmermans, S. og Tavory, I. (2012). Theory Construction in Qualitative Research: From Grounded Theory to Abductive Analysis. *Sociological Theory* 30(3), 167–186

- Turner, B. S. (2017). Secularization, Biomedical Technology, and Life Extension. I P. Zuckerman & J. R. Shook (Red.), *The Oxford Handbook of Secularism* (s. 721–734). Oxford University Press.
- Tylor, E. (1903). *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom. Volume 1*. John Murphy.
- Vassenden, E. (2007). Hva er «samtidslitteratur», og hvorfor leser vi den? *Edda*, 107(4), 357–371.
- Walls, J. L. (2009). Introduction. I J. L. Walls (Red.), *The Oxford Handbook of Eschatology* (s. 3–19). Oxford University Press.
- Økland, I. (2020, 17. september). Bokanmeldelse: Knausgård med konstruert bokprosjekt. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/Gal13mx/bokanmeldelse-knausgaard-med-konstruert-bokprosjekt>